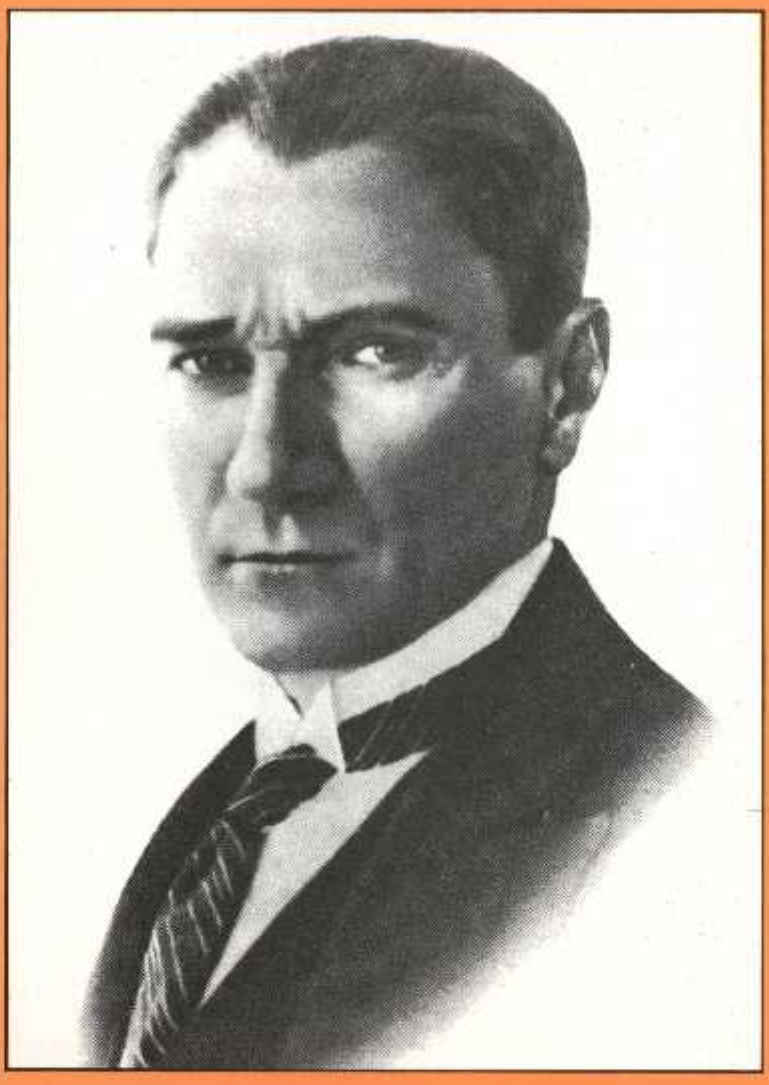
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

— İkinci Basım —

Cilt: III Temmuz 1987 Sayı: 9

Levent Sahverdi Arşivi

TABLE OF CONTENTS

Suat İlhan	: Atatürk's Four Commands in Fronts	479
Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak	: Atatürk And the Principles of His Foreign Policy	487
Prof. Dr. Utkan Kocatürk	: Atatürk's Thesis Concerning Central Asia as a Cradle of Civilization	497
Prof. Dr. Yüksel Ülken	: Atatürk and Human Love	509
Prof. Dr. Yilmaz Altuğ	: Atatürk : Founder of a Modern State	519
Metin Toker	: Atatürk and Peace	537
Rtd. Lt. Gen. Cemal Enginsoy	: The Pages From Atatürk Biography	551
Dr. Mehmet Önder	: The Last Hours of Ziya Gökalp And Atatürks Close Affinity	625
H. Fahri Çeliker	: Çanakkale and Mustafa Kemal	635
Prof. Dr. İbrahim Agah Çubukçu	: Peace And Love in Kemalizm .	657
Rtd. Gen. Nusret Özselçuk	: 30 August Victory	663
Bekir Tünay	: Atatürk's principle of Revolution	671
Dr. Fethi Tevetoğlu	: Hamit Bey who Works in the Red Crescent	681
Fazil Dalay	: A Memory from Atatürk	691
The Research Team of the Center	: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal (1908-1987)	695

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KEMAL ATATÜRK

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: III TEMMUZ 1987 SAYI: 9

ATATÜRK'ÜN CEPHELERDE VERDİĞİ DÖRT EMİR

SUAT İLHAN

Atatürk askerlik mesleğine yönelik, kesintisiz ve sistemli bir eğitim görmüştür. O tarihlerde kesintisiz eğitim görebilmek herkesin kavuşamadığı bir imkândı. Atatürk'ten birkaç sınıf önceki ve sonraki öğrencilerin büyük kısmı, harplerin yarattığı ihtiyaçlar sebebiyle öğrenimlerini tamamlayamadan cephelere görevle gönderilmişler veya kendileri eğitimlerini yarım bırakarak cephelere koşmuşlardır.

Ayrıca Atatürk, ilk, orta (rüştiye), lise (idadî), Harp Okulu ve Harp Akademileri gibi programları birbirini tamamlayan, batı ölçüleri ile de sistemli bir yapıya sahip eğitim kurumlarında eğitimini sürdürmüş ve tamamlamıştır. O tarihlerde İmparatorlukta çok mahdut lise ve birkaç yüksek okul bulunuyordu.

Atatürk'ün çocukluğu 1877-1878 Türk-Rus harbinin yıkıntıları, kıyımları ve göçleri ile ilgili izlerin canlılığını koruduğu, hatıraların canlı olarak yaşandığı, harplerin, hudut ve eşkıya olaylarının günlük konuları oluşturduğu bir ortamda geçmiştir. Atatürk döneminin ve önceki dönemlerin kuşakları, yıkılmakta olan büyük bir imparatorluğu kurtarmaya çalışan bahtsız, fakat inançlı insanlardı. Bu dönemlerde kurtarıcı ilk güç olarak ordu görülüyor, ülke çapında ve her konuda ordunun önceliği bulunuyordu.

Atatürk rütbelerinin en önemlilerini muharebe meydanlarında almış, mareşalliğe, gazi unvanına ulaşmıştır. Her kademedeki askerî birliği-komutanlığı-muharebe meydanlarında devralmış, muharebe meydanlarında devretmiş ve Başkomutanlığa kadar yükselmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün muharebe şekillerini muharebe meydanlarında uygulamıştır: Stratejik taarruz, mahdut hedefli taarruz, karşı taarruz, başarıdan faydalanma, takip, stratejik savunma, mevzi savunması, kıyı savunması, oyalama muharebesi, geri çekilme, çölde muharebe, dağlarda muharebe vb. [1]

Atatürk, askerliğin ağırlık ve öncelik kazandığı bir siyasî durumda ve askerliği yücelten bir sosyal ortamda dünyaya gelmiş, gördüğü sistemli eğitimin verdiği birikimleri her düzeydeki komutanlık katında ve askerî harekâtın her türünde edindiği deneylerle geliştirmiş ender bir askerdir.

Atatürk'ün askerî alandaki düşünce ve uygulamaları bir bütün oluştururlar. Bir makale genişliğindeki bu incelemede, bunların içerisinden stratejik ve politik düzeyde etkili olan dört emri ele alınmış, şartlar ve ihtiyaçlardaki değişikliklerin uygulamada getirdiği farklılıklara dikkat çekilmek istenmiştir. Alınan örneklerde görüleceği gibi Atatürk'ün ilkeleri vardır fakat politik alanda olduğu gibi, askerlik alanında da saplantıları yoktur.

Düşüncede, amaçta ve uygulamada çok büyük farkları olan, bu farklar sebebiyle yanıltarak birbirinin karşıtı gibi görünen dört kararı ve bu kararları ile ilgili dört emri şunlardır: Çanakkale muharebeleri sırasında verdiği *"Ben size taarruzu değil ölmeyi emrediyorum"* emri; Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra verdiği 100 km geriye, *Sakarya doğusuna çekilme* emri; Sakarya Meydan Muharebesi sırasında verdiği *"Her karış toprak vatandaş kanı ile sulanmadıkça terk edilemeyeceği"* emri; 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesinden sonra verdiği *"Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir. İleri!"* emri.

Görüldüğü gibi, dört emrin her biri çok farklı uygulamalara yöneliktir. Dördü de şartların ve ihtiyaçların gerektirdiği çok zor tedbirlerdir. Bu karar ve emirlerde kendisine ve emrini uygulayacaklara büyük bir güven, bilgi birikimi, deney zenginliği, ilkelere bağlılık, cesaret, askerî stratejinin gerekleri olan coğrafyaya (mekâna), zamana, kuvvete hâkimiyet vardır.

"Ben size taarruzu değil ölmeyi emrediyorum". [2]

Atatürk'ün bu emri 25 (12) Nisan 1915 günü saat 10 (evvel) sıralarında Conkbayırında 57'nci Piyade Alayına vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı taarruza güney kanattan 27'nci Piyade Alayı da katılmıştır. Bu alaya ilk emirler irtibat subayı aracılığı ile gönderilmektedir. Aynı emrin bir subay vasıtasıyla 27'nci alaya da gönderilmiş olduğu düşünülebilir.

[1] 16"ncı kor.k. olarak Bitlis ve Muş'un kurtarılması.

[2] Bu bölümdeki alıntılar: Ruşen Eşref. *Mustafa Kemal Çanakkale'yi anlatıyor*. Akbank (98).

Levent Şahverdi Arşivi

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı geçiş harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca, boğazın karadan açılması düşünceleri, bu düşünceye dayanan kararlar ve Mısır'da, Ege adalarında yapılan hazırlıklar bir ölçüde Türkler tarafından biliniyor ve gelişmeler takip ediliyordu.

Sofya'da askerî ataşe olarak bulunduğu sırada 1'inci Dünya Harbinin çıkması üzerine faal bir görev isteyen Yarbay Mustafa Kemal Gelibolu'da yeni teşkil edilen 19'uncu Tümen Komutanlığına tayin edilmişti. Atatürk, Kabatepe ve Arıburnu bölgelerini bir çıkarma harekâtı için çok hassas olarak değerlendirmekteydi.

25 (12) Nisan sabahı Arıburnu bölgesinden top sesleri duyulmaya başlanmıştı. Bu sırada alınan bir raporda bölgeye bir tabur sevk edilmesi öneriliyordu. Olayı çok önemli gören Atatürk hazır olan 57'nci Piyade Alayını bir top bataryası ve bir Süvari bölüğü ile takviye ederek Arıburnuna sevk etmiş, kendisi de maiyeti ile birlikte hareket etmiştir. Bölgenin en hâkim yeri olan Kocaçimen Tepesine geldiğinde denizdeki gemileri görüyor, ölü görüş sahası sebebiyle çıkarma bölgesini ve çıkarma birliklerini göremiyordu. Buradan yanındakilerle birlikte daha batıda bulunan Conkbayırına geldiği zaman kıyıdaki gözetleme erlerimizin cephaneleri kalmadığı için geri çekilmekte olduklarını görmüş, onları, kendilerini takip eden düşmana karşı yatırarak zaman kazanmış, ileriye intikalini hızlandırdığı 57'nci Piyade Alayını gözetleme erlerini takip eden düşmana taarruz ettirmiştir. Bu taarruza güney kanattan da 27'nci Alay katılıyordu. Bölgeye çıkan düşman tam teşekküllü 8 taburdur.

Atatürk verdiği emri şu şekilde açıklamaktadır. "*Kumandanlara verdiğim sözlü emirlere şunu eklemişimdir. Ben size taarruz emretmiyorum ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir.*"

Bu emir üzerine yapılan taarruz hava kararırken sahile yakın ilk sırtlara kadar ulaşıyor ve Çanakkale savunmasının omurgası teşekkül etmiş oluyordu.

Bu olay için Atatürk "*57'nci Alay meşhur bir alaydır. Çünkü hepsi şehit olmuştur*" der. Alayın bir bölümünün Çanakkale muharebelerinin diğer safhalarında şehit oldukları anlaşılmaktadır.

Aynı taarruzu General Hamilton şöyle anlatıyor. "*Gebe dağlar Türk doğurmakta devam ediyor.*" [3]

[3] *Mustafa Kemal ve Çanakkale.* İlhan Akşit-Hayati Özel. s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Bombasırtı taarruzunu tasviri Çanakkale muharebeleri sırasındaki Türk taarruzlarını anlatan bir örnektir. *"Karşılıklı siperler arasındaki mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak muhakkak..... Birinci siperdekiler hiçbiri kurtulmamacasına, hepsi düşüyor; ikincidekiler onların yerine giriyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğuk kanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir duraksama bile göstermiyor; Sarsılmak yok."*

Askerlerine *"size taarruzu değil ölmeyi emrediyorum"* diyebilen bir komutan yoktur. Ölme emrini tereddütsüz yerine getiren Mehmetçik'ten başka bir asker, Türk milletinden başka bir millet de bulunamaz.

Çanakkale muharabeleri İstanbul'un 1915 yılında işgalini önlemiş, direnmenin devamını sağlamıştır. Atatürk bu muharebelerle ilgili olarak: *"Biz orada, İngiliz-Fransız donanmasını boğazın dışında tuttuk ve onların müttefikleri Ruslarla irtibat kurmasını önledik. Rusya böylece çökmüş oldu."* der.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Ordunun 100 km geride, Sakarya doğusuna çekilme emri.[4]

1'inci ve 2'inci İnönü muharebelerinde Yunanlılar kuvvetlerinin tamamını kullanmadan harekâta girişmişler ve büyük kuvvet üstünlüklerine rağmen başarılı olamamışlardı. Kütahya-Eskişehir muharebelerinde ise bu hatalarını tekrarlamadılar. Bursa bölgesinde ve Uşak bölgesindeki kuvvetlerini aynı zamanda kullanarak başarı şanslarını artırdılar. Muharebe şartlarının aleyhimizde geliştiği sırada, 18 Temmuz 1921 günü Atatürk, İsmet Paşanın Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu incelemiş ve şu emri vermiştir. *"Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramıza büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir."* Atatürk bu emrini şu önemli gerekçe ile tamamlıyor. *"Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz."*

Atatürk bu emirle ilgili bilgi verirken Yunanlılara karşı bu devrede uygulanan stratejiyi de açıklamaktadır. *"Uygun hareketler yaparak durdurup etkisiz bırakmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak şeklinde özetleyebilirim."*

Büyük bir geri çekilme, zor ve tarihî bir karardı. Karardaki güçlük, bu kadar büyük bir geri çekilmenin askerî gereklerini TBMM'ye anlatabilme

[4] İtalik harflerle aktarılan bilgiler, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan *İstiklâl Harbi* ciltlerinin ve *Nutuk*'un ilgili bölümlerinden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

zorluğundan -TBMM'deki görüşmeler askerî başarılara bağlı olarak sertleşiyor veya yumuşuyordu-, mukavemetin ve harbin asıl kaynağı olan millette yaratacağı düş kırıklığından, Yunanlılara ve diğer yabancılara güç ve umut verilmesinden ve TBMM Hükûmetinin dış ülkelerle müzakere gücünün zayıflamış olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca, bir yurt parçasının düşmana bırakılmasının maddî etkileri de olacaktı.

Bütün bu olumsuz yönlerine karşılık, Atatürk askerî zorunlulukla bu kararı almak durumunda kalmış ve askerî şartları Türk ordusu yararına düzeltmiştir. Bu kararla muharebe, Türk kuvvetleri için zor olan Yunanlılar için uygun olan bir ortamdan Türk kuvvetleri için daha uygun Yunanlılar için daha zor olan bir ortama intikal ettirilmiştir. Türk kuvvetleri düşmanın gelişen taarruzlarının tehdidinden kurtarılmış, Sakarya'nın doğusunda yeniden tertiplenmesi sağlanmış ve savunma güçlendirilmiştir. Bir nehrin gerisinde, aynı zamanda Eskişehir-Kütahya bölgesine nazaran savunmaya daha elverişli bir arazi seçilmişti. Yunanlılar ise menzillerini uzatmışlar, ulaştırma şartları zor bir araziden ilerlemek, ikmal yapmak durumunda bırakılmışlardır. Yunanlılar için önemli bir kayıp da taarruz tertiplerini yenilemek, değiştirmek mecburiyetini duymaları, Sakarya'daki taarruz için öncekinden farklı bir taarruz düzenine geçmek mecburiyetinde kalmalarıdır.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Türk birlikleri Sakarya nehri gerisine çekilinceye kadar taciz harekâtına dahi maruz kalmamışlardır. Bu çekilme ile, Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki Yunan taarruzu kesin bir sonuca ulaşmadan, Yunanlılar için taktik düzeyde bir başarı olarak kalmıştır.

Atatürk *"Tedbir düşünürken acı da olsa gerçekleri görmekten bir an bile uzak kalmamalıdır"* der. İstiklâl Harbi sırasında önemli olan husus, sonucu sağlayacak olan ordunun korunması ve geliştirilmesiydi. Bu askerî gereğe uyarak Atatürk, toprak terk etmiş, fakat aynı toprakları ve diğer toprakları geri almak için gerekli olan ordusunu korumuştur.

"Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz."

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra kuvvetlerini 100 km geriye, Sakarya doğusuna çekmekle Atatürk, düşmanı kendi istediği yerde, kendi istediği şartlarda muharebeye mecbur etmişti. Gerçekte askerî harekât yönetiminde çok önemli bir güç olan ve sahip olana büyük imkânlar sağlayan "inisiyatif", taarruz eden tarafın elindedir. Kuvvetlerin Sakarya doğusuna çekilmesi Yunanlıların inisiyatiften yararlanmasını çok büyük

Levent Şahverdi Arşivi

ölçüde sınırlamış, bir ölçüde de olsa savunmada olmalarına rağmen Türk kuvvetlerinin iradesine bağlı kalmışlardır.

Sakarya nehri doğusunda uygulanan askerî harekât savunma, mevzi savunmasıdır. Bu tür harekâtta önemli olan savunma arazisini, hatta ilk savunma hattını korumaktı. Atatürk bu sert savunma ilkesini bir ölçüde yumuşatmış fakat aynı zamanda bu tür askerî harekâttan beklenen amacı koruyan bir ilke geliştirerek uygulamıştır.

"Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz."

Atatürk mevzi savunmasının ön cephesini (AMH) mutlaka elde bulundurmak yerine her karış toprağı savunmayı, savunmasının bir hatta değil, karış karış derinlikte yapılmasını istemiştir. Bu, değişik ve daha akılcı bir mevzi savunmasıdır. Belirlenen ilke meydan muharebesi süresince başarıyla uygulanmıştır.

Bugünün zırhlı ve motorize birlikleri ve uçar birlikleri, savunmanın, aynı ilkeye bağlı kalarak fakat mevcut hareket gücü imkânlarından en çok yararlanacak bir uygulama içerisinde yönetilmesini düşündürmektedir. Şüphesiz, savunma sathının hudutları ve derinliği hareket gücü ile orantılı olarak büyüyecektir.

Kütahya Eskişehir muharebelerinde zor şartlar doğunca geri çekilme yapılmıştı. Atatürk Sakarya'da verdiği yeni emirle, her zor şartta geri çekilinmeyeceğini, Sakarya doğusunda kesin sonuçlu muharebenin kabul edileceğini açıklamış, hükûmet merkezinin Kayseri'ye götürülmesi tartışmalarının yarattığı etkiyi silmeyi amaçlamış ve başarmıştır.

Kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ve dünya tarihinde önemli bir yer işgal eder.

Batılılar, Türkleri başlangıçta kendileri için bir tehdit olarak, daha sonra genişlemelerine ve yayılmalarına bir engel olarak görmüşlerdir. Türk gücü bertaraf edilmeden doğuda hâkimiyet gerçekleştirilemeyecekti. Bunun için Türkleri önce Avrupa'dan, sonra Anadolu'dan atmak gerekiyordu.

Viyana'dan dönüşün durdurulduğu yer Sakarya'dır. Sakarya Meydan Muharebesi yalnız Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de büyük bir dönüş, büyük bir doruk noktasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

I'inci Dünya Harbinin gururlu galipleri, bu galibiyetlerinden dört yıl sonra, asırlardır görmedikleri yenilgiyi Sakarya'da tatmışlardır.

Sakarya Meydan Muharebesi Türk milleti geliştikçe, ilerledikçe, doğunun mazlum milletleri kurtuldukça büyüyecektir.

"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"

26 Ağustos 1922'de başlayan Afyon-Dumlupınar taarruzu, 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile kesin sonuca ulaştırılmış ve meydan muharebesinden kurtulabilen Yunan birlikleri hızla çekilmeye başlamışlardı.

Başkumandanlık Meydan Muharebesinden sonra dağınık olarak çekilen birliklerin derlenip toparlanmasına ve herhangi bir hatta tutunmasına engel olmak, Yunan birliklerinin Milne (Akhisar-Salihli-Ödemiş) hattında veya İzmir yakınlarında savunma tedbiri alma ihtimalini kırmak gerekiyordu. Ayrıca Doğu Trakya'da bulunan üç Yunan tümeni Anadolu'ya getirilmeden sonuç alınmalıydı. Yunanlıların müttefiki olan Batılıların ateşkes zorlamalarını bertaraf etmek ve onların da karşı tedbir almasına imkân vemeden Misakı Millî sınırlarının gerçekleştirileceği ortamın yaratılması için gizliliğe ve sürate önem verilmesi zorunluluğu bulunuyordu.

Bu sebeple Atatürk o gün için en uzak noktayı hedef göstermişti. *"Bütün arkadaşlarımının Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazarı dikkate alarak ilerlemelerini ve herkesin akıl kuvvetini ve yurtseverlik kaynaklarını kullanarak yarışmaya devam etmelerini isterim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"*

Baskın ilkesi, karşı tarafın tedbir almasına fırsat vermeden sonucu sağlayacak noktaya gelmeyi gerektirir. Yunanlılar Trakya'daki üç tümenlelerinin bir kısmını ancak adalara getirebilmişler, Batılıların ateşkes teklifi Başbakan Rauf bey tarafından Atatürk'e bildirildiği zaman askerî harekât Atatürk'ün "ihtiyaç kalmadı" cevabını verebileceği gelişmeye ulaşmıştı.

15 Mayıs 1919'da muntazam kuvvetlerin mukavemeti olmadan Anadolu'ya çıkan Yunanlıların 18 Temmuz 1921'e kadar (Kütahya-Eskişehir muharebelerinin sonu) 26 ayda katettikleri mesafeyi Türkler, Yunan savunma cephesine taarruza başladıktan sonra, bir meydan muharebesini de sonuçlandırarak 14 günde katetmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl Harbini sonuçlandıran bu hareketle, Üçüncü Dünyada kurtuluş harpleri dönemi başlamıştır. Böylece İstiklâl Harbi, millî tarihimizi aşarak evrenselleşmiş, Üçüncü Dünyanın doğuşuna öncülük etmiş, örnek olmuştur.

Atatürk klâsik askerî harekâtın en büyük ustasıdır. Bu makalede Atatürk'ün sadece dört emri incelenmiştir. Bunlar harp yönetimini de etkileyen, politik değerleri ve ağırlıkları olan emirlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA İLKELERİ

Ord. Prof. SADİ IRMAK

Atatürk'ün dış politika ilkeleri, onun dünya görüşü ile tam bir uyumluluk gösterir. Bu dünya görüşünü şu üç noktada toplamak mümkündür: 1. Tam bağımsızlık, 2. Millet egemenliği, 3. Kökten çağdaşlaşma.

Onun dış politikasını anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı politikanın ana çizgilerine dokunmamız gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası, haşmetli yükselişler ve zelil edici düşüşlerden kurulmuş bir ibret görünümü arzeder. Kanunî'nin 1. Fransuva elçisine söylediği ünlü Nutuk'da beliren bu dünya haşmeti onu ve kendisinden sonra gelen Cihangir padişahları dış politikada satvet gösteriş için atiyeler vermeye zorlar. Başlangıçta bu "şahane atiyeler" hükümdarların bir zevk gösterişi iken sonraları bir alışkanlığa ve daha sonra bir takım zorbalıklara yol açar. Böylece devletin bağımsızlığını zedeleyen baskılar başgösterir. Osmanlı dış politikasında ikinci faktör, özellikle düşüş döneminde, dünyanın gidişine ayak uydurmamak şeklinde belirir. Fakat bu ayak uydurmayışın farkına varılması ancak alışılmış olan galibiyetlerin parlak bir mazi halini alarak sürekli yenilgilere yol açmasıyla belirir. Bunun karşısında elbette memleketi seven ve gidişata çare arayan insanlar ortaya çıkmıştır. Fakat gerçek çareye kimse başvuramamıştır. Çünkü "gâvur usullerini" almanın dinimize uygun düşmeyeceği korkusu hâkimdi. Şu var ki bozgunlar sürekli hale gelince dış politikada da çare arayışlar görülür. Çare aramada büyük bir sıkıntımız var. Çünkü "frenk efkârına" uymanın dinimize ve milliyetimize zarar vereceği kanaatı hâkimdir. Bu fikirde olanlar uydurma bir hadise dayanma ihtiyacını bulmuşlardır. Bu uydurma hadis şöyle idi. "Bir kavime benzeyen yani ona benzer tutumlar alanlar o kavimden olmuş olurlar." Sıkıntıların devamı karşısında nihayet bir ortalama ve zararsız sanılan bir yol bulunmuştur. Batının gidişatına tam uyulamaz ama onların ilim ve tekniklerinden yararlanılabilir. İşte bu zoraki, uydurma yarım yöneliş gerçek anlamda Batılılaşmamızı ta Atatürk gelinceye kadar geri bırakmıştır. Batılılaşmak yani o zamanki anlayışa göre gâvurlaşmak korkusu o kadar şiddetlidir ki Batı dilleri öğrenilmiyor, öğretilmiyor hatta bu dilleri bir tesadüfle öğrenmiş olanlar bunu gizlemek

Levent Şahverdi Arşivi

gereğini duyuyorlar. Böylece yabancı dil bilme imtiyazı tamamiyle azınlıkların eline geçiyor. Öyle ki en önemli dış temaslar divan-ı hümayun tercümanı denen azınlık mensupları tarafından yapılıyor. Elbette böyle temaslar Osmanlı İmparatorluğu'nun yararlarından ziyade o imparatorluğu zayıflatmak ve azınlıkların arzularını dış âleme daha kuvvetle duyurmak sonucunu veriyor.

Böylece dış âlemle ciddî bir temas engellenmiş olduğundan dünyanın gidişatı hakkında imparatorluk hiçbir zaman doğru bir bilgi edinemiyor ve memleketin gerçek durumunu dış âleme anlatamıyor. Böylece ayağımıza kadar gelmiş olan birçok fırsatlar kaçırılmış oluyor. Ama hükümdarlar yine de saltanatın keyfini sürmek için yerli ve yabancı bir takım gruplara şahane atiyeler vermeye devam ediyordu. Bunu elde etmek için önceleri yalvaran gruplar ve devletler İmparatorluk zayıfladıkça zorbalaşmaya başlıyor. Böylece azınlıklar ve çeşitli çıkar grupları baskı odakları haline geliyor. Öte yandan İmparatorluk başlıca gelir kaynağı olan fütuhattan yoksun kalınca devlet maliyesi korkunç açıklar vermeye ve fakirleşmeye başlıyor. Fakirlik o dereceye varıyor ki yabancı devletlerden borç istemek üzere onların İstanbul'daki elçiliklerine müracaat eden devlet adamları ancak nasihatlarla atlatılıyorlar ve devlet olarak borç veremeyceklerini ancak özel sarraflardan veya İstanbul'daki tebalarından borç istenmesini salık veriyorlar. Devlet bu borç yükü altında ezildikçe yabancıların baskısı şiddetleniyor. Ve sonunda Osmanlı devleti yabancılara bir takım imtiyazlar (ayrıcalıklar) tanımak zorunda kalıyordu. Bunlar XIX. asırda ve XX. asrın başında büyük bir yoğunluğa ulaşarak kapitülâsyonlar ismi altında birtakım ayrıcalıkların doğmasına yol açıyor.

Tabiîdir ki bu imtiyazlara paralel olarak devlet bağımsızlığında gedikler açılıyor. Böylece Osmanlı İmparatorluğu artık bir hasta adam haline düşmüş oluyordu. Hasta adam tabiri yalnız yabancıların bir yukardan bakışı olmakla kalmıyor aynı zamanda Türk ruhlarına sinerek tarihin en feci aşağılık duygusunu uyandırıyordu. Bunun en hazin örneklerini Birinci Cihan Harbini takip eden bazı mahkeme zabıtlarında görüyoruz. Meselâ harbe niçin girdiniz sualine o devrin en etkin kişilerinden olan Cemal Paşa resmen şu cevabı veriyordu: "Harbe girdik çünkü ertesi ay ordunun maaşını vermek imkânımız yoktu." Başka bir mahkemede dönemin ünlü sadrazamlarından Sait Halim Paşa şöyle diyordu: "Harbe girmeye mecburduk çünkü yalnız ayakta duracak halimiz yoktu."

Atatürk'ün devraldığı dış politika zaafımızın böylece ana sebepleri ortaya çıkıyordu. Tam çağdaşlaşma kararını bir türlü veremiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanlığın ortak malı olan greko-latin uygarlığının verimlerine sahip çıkamıyordu. Yine insanlığın ortak malı olan Rönesans hareketine katılmamıştık. Ve nihayet yine insanlığın ortak malı olan pozitif ilimler dönemine de giremiyordu. Bütün bunlarda korku, batılılaşmanın yani çağdaşlaşmanın bizi milliyetimizden ve dinimizden çıkaracağı idi. Öte yandan büyük Fransız inkılâbından beri milliyetler çığırı açılmıştı. Bizim kültürümüze girmemiş olan birçok millî grupları hâlâ bayrağımız altında tutmaya devam etmek istiyorduk. Oysa bu gruplar devlet aleyhine ve başka devletlerin entrika âleti oluyorlardı.

Öte yandan XIX. yüzyıldan itibaren milletler rakip gruplar halinde organize olmaya başlamışlardır ve Avrupa siyaset sahnesine kuvvetler girmeye başlamıştı. Bu meyanda küçük bir beylik olan Rusya topraklarındaki Türk kütlelerini boyunduruğu altına almış bundan başka Polonya'yı, Baltık ve İskandinav devletlerini de nüfuzu altına alarak ağırlıklı bir siyasî güç haline gelmişti. Yine küçük bir prenslikten oluşan Rusya bütün Avrupa'yı tesiri altına alabilecek bir kuvvet haline gelmişti. Fransa Napolyon savaşlarının doğurduğu zaafa rağmen Avrupa'nın fikir lideri olmuş ve böylece güçlü bir dinamizm kazanmıştı. İngiltere sanayii devrine en başta girmiş hatta bu devrimin XIX. yüzyıl başında tekelini ele geçirmişti.

Bu yeni güçler karşısında Osmanlı İmparatorluğu söz sahibi olacak durumda değildi. Sadece pratik doğu zekâsı ile şerlerin ehveni aranmaya başlamıştı. Bunun da çaresi dışta kurulmuş olan blokların birine yaklaşarak öbürüne kafa tutmaktan ibaretti. Yani blokların İmparatorluk aleyhine birleşmelerini zorlaştırmaya çalışıyorlardı. Böylece İmparatorluk içinde ileri gelen şahsiyetler tuttukları bloka göre Rus yanlısı, İngiliz yanlısı veya Fransız yanlısı gibi isimler ve sıfatlar alıyorlardı. XX. asrın başından beri bir de yeni güçlenmekte olan Alman devleti ortaya çıkmıştı. Gariptir ki o dönemin gazetelerinde şu noktanın açıkça tartışıldığı görülüyor. Osmanlı İmparatorluğunu yani hasta adamı büsbütün ortadan kaldırmak mı yoksa olduğu gibi korumak mı daha az sakıncalıdır. O zaman İngiliz politikasını güden yerli paşalar boğazlara çok ilerlemiş bir memleketin hâkim olmasını daha tehlikeli görmüşlerdir. Böylece imparatorluk Napolyon'a karşı ve Mehmet Ali'ye karşı İngilizler'i tutmuştur. Ama böyle oyunlarla bir milletin bağımsızlığını korumak mümkün müdür. Bağımsız devlet sıfatıyla asla bağdaşmayacak hakaretlere maruz kalıyordu. Öyle ki elçilik tercümanları Sadrazamlarımıza arzularını dikte etmeye başlıyorlar. Başı dara gelen devlet adamlarımız dost bildikleri bir Konsolosluğa sığınıyor. Alacağını

Levent Şahverdi Arşivi

zamanında alamayan bu devletler donanma kuvvetiyle adalarımıza el koyuyorlar. Türk olmayan tebamızın türlü kaprisleri Babı âli de durmadan gaile çıkarıyordu. Dış politikadaki bu zaaf dolayısıyla Avrupa blokları arasındaki mücadelelerde millî çıkarlarımızı koruyamıyor, blokların birinin yanına sürükleniyordu. Birinci Cihan Harbine böyle katılmıştık. Avrupa bloklarından birisi, ortodoksları, birisi katolikleri koruyor. Öte yandan mübarek makamlar denen yerler de sürekli bir müdahale konusu oluyordu. Öyle ki Osmanlı devletinin güçlü olduğu dönemde birçok halk kütleleri bizim tebamız olmaya can atarken XVIII. yüzyıldan itibaren kendi tebamız başka devletlere sığınıyorlardı.

İşte kısaca Atatürk'ün, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı dış politikanın görünümü buydu.

Mustafa Kemal daha Selanikte genç bir subayken kayıtsız, şartsız bağımsızlık kararını vermiş bulunuyordu.

Amasya'daki bildirisiyle dış politikada güdeceği bu tam bağımsızlık hedefine işaret koymuş oluyordu. Sivas kongresinde bu düşüncelerini millî bir karar haline getirmişti. Bu çalışmasına ve temkinlerine ömürboyu devam etmiştir. Özellikle I. Mecliste onun bu öğretmenlik rolü hâkim düşünce haline gelmişti.

Atatürk'ün tarihî tecrübelerinden alarak tesbit ettiği ve ömürboyu sadık kaldığı dış politika ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür.

1. Başka devletlerin iç işlerine karışmamak ve onları kendi iç işlerimize hiç bir suretle karıştırmamak.

2. İç işlerimize karışma dıştan yardım istemenin sonucu olduğuna göre böyle bir yardıma muhtaç duruma düşmemek.

3. Dış borçlanmayı zorunluluk haline getiren bütçe açıklarına meydan vermemek.

4. Dış politikada millî çıkarlarımızın emrettiği yolu seçmek hiç bir suretle macera yolunu tutmamak mümkün olduğu kadar çıkar gruplarının etkisini yurttan uzak tutmak.

5. Daima barıştan yana olmak böyle bir barışın biricik çaresi bütün dünyanın huzur ve sosyal adalet içinde olması görüşünü ön planda tutmaktır.

Biliyoruz ki Türk milletinin büyük şerefi olan ve aynı zamanda Türk dehasının bir ifadesi olan "Yurtta barış, Cihanda barış" formülü Mustafa Kemal'indir. Biliyoruz ki dünya yavaş yavaş Mustafa Kemal'in bu mübarek formülünü anlama yolundadır. Çünkü bütün harplerin sebebi dünyada

Levent Şahverdi Arşivi

ezen ve ezilen grupların bulunuşudur. Bu bakımdan o ezilen grupların tabii önderi olmuştur.

6. Onun dış politikası doğmatik değil gerçekçidir. Yani sabit fikirlere göre hareket etmez daima gerçeği arar.

7. Böyle bir dış politika için Mustafa Kemal memleketin ticarî ekonomik ve askerî bakımdan büyük bir güce dayanması gereğini duymuştur.

Atatürk'ün bu dış politika ilkeleri Türk milletine bütün cihanda hiçbir zaferin getiremeyeceği güveni ve itibarı sağlamıştır. Lozan antlaşmasında bunun bariz bir örneğini görüyoruz. Atatürk bu anlaşmada en ziyade tarihin kötü mirası olan kapitülâsyonları ortadan kaldırmaya önem vermiştir. II. Cihan Harbi gibi bir faciadan bizi koruyan dünya görüşü de Atatürk'ten İnönü'ye geçmiş olan bu ilkelerin eseridir. Şüphe edilemez ki, II. Cihan Harbinde, İnönü yerine Atatürk hayatta olsaydı aynı yolu takip edecekti.

Bugün artık kimse Türkiye'ye hasta adam demek cesaretini gösteremez. Türkiye'nin dış politikada maceralardan yana olmayacağını dünya anlamışa benzer. Bu prensibin bir uygulaması olarak II. Cihan harbinde İngiliz ve Fransızlarla, Ankara antlaşması imzalanırken, bu antlaşmanın bizi Ruslarla harbe girme zorunda bırakmamasını şart olarak ileri sürmüştür. Çünkü iktidarda Atatürk'ün en yakın arkadaşı ve ilkedaşı İnönü bulunuyordu. Oysa maarif bloklardan cazip teklifler yağıyordu. Bloklardan birinin yanına girdiğimizde Ege adalarını, Suriye'yi, Irak'ı ele geçirmemiz olanağı ortaya çıkmıştı. Fakat Atatürk'ün halefi bu vaatleri karşı, alandan bir günde isterler felsefesine bağlı kalmıştı. Böylece o gündür bu gündür ne başkalarından bir karış toprak istemek ne de vatanımızdan bir karış toprağı vermek Türk hükûmetlerince asla güdülmeyecek bir politika olmuştur. Ve bunu dost ve düşman bilmektedir.

Atatürk bu sağlam politikasını aynı derecede sağlam temellere oturtmak için en radikal kararlardan çekinmemiştir. Hilâfetin kaldırılması bunlardan birisidir. Çünkü bu makamın bizde kalması birçok menfaatlere dokunacak ve itilâflara yol açacaktır. Aynı Atatürkçü prensiple Hatay kan dökülmeksizin anavatana geri gelmiştir. Maceralardan sakınmak isteyen dış politikayı koruyabilmek için, herşeyden önce ancak haklı olan davaların güdülmesi gerekir. Bu bakımdan Türk dış politikasında maceralara yer yoktur. Buna karşın yine Atatürkçü prensiplere göre, haklı millî davalarımız uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınılmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün millî olduğu kadar insanî olan dış politika görüşüne en güzel örnek olarak rahmetli İnönü'den bizzat duyduğum şu anektodu burada yazmak isterim:

Ordumuz Dumlupınar'da, Yunan ordusuna kesin darbeyi indirmiş, İzmir'e doğru hızla ilerlemektedir. İzmir'in ufuklarda göründüğü bir anda yanındaki İnönü'ye şunu söylüyor: "İzmir'e gelince ilk işin olarak büyükçe bir bina hazırla!" İnönü bir an tereddüt ediyor; bu bina ne olacaktı? Mustafa Kemal ilâhi bir ses gibi gelen şu cevabı veriyordu: "Yunanlılarla işimiz bitti artık! Düşmanlığa yer yok! İki milletin ve dünyanın selâmeti bakımından Türk Yunan dostluğu şarttır. Ben derhal bu maksatla Venizelosu, İzmir'e davet edeceğim."

Gerçekten bu tarihten bir süre sonra bu görüşme yapılmıştır.

Böylece Atatürk, maceralardan ve kin duygularından ne derece uzak olduğunu açıkça göstermiştir. Aynı suretle İstanbul'a ve Trakya'ya doğru yürümekte olan ordumuza Doğu Trakya barış yoluyla ve kendiliğinden teslim edileceği bildirildiğinden ordunun hareketini durdurmuştur. Bu onun ileriyi görüşünün de bir belgesidir. Çünkü artık İngiltere'nin de, Fransa'nın da bir macera harbine devam edemeyeceğini çok iyi görmüştür.

Atatürk'ün dış politikada ilkelere bağlı olmak sayesinde gösterdiği ileri görüşe bazı misaller vermek gerekirse, onun Millî Mücadele'de Ruslarla ve Fransızlarla anlaşmasına yol açmış olan davranışına kısaca değinelim:

Mustafa Kemal Millî Mücadele'ye emperyalizme karşı savaş formülü ve kararıyla başlamıştır. Böylece emperyalistlerin zulmü veya tehdidi altında bulunan bütün milletlerin bayraktarlığını yapıyor ve elbette onların şükranına hak kazanıyordu. Düşmanların düşmanı bizim dostumuzdur ileri görüşü Ruslarla, Fransızlarla olan karşılaşmalarında açıkça görülür. Millî Mücadele başlarken büyük Rus ihtilâli patlak vermişti. Bu ihtilâle karşı olan Avrupa büyük devletleri İstanbul'daki kuvvetleri vasıtasiyle Rusyayla harp halindeydiler. Bu durumda Rusların emperyalist devletlere karşı oluşu tabiydi. Şu var ki Ruslar bu antiemperyalist görüşlerini yalnız büyük devletlere karşı harekete geçirmişler. Buna karşı Orta Asya Türklerinin bağımsızlık haklarını sağlamamışlardır. Böyle olmakla beraber o tarihteki Rusyayla beraber aynı düşman devletlere karşı bir nevi kader birliği halindeydiler. Böylece Ankara'da yeni kurulmuş olan millî yeni Türk devletini resmen ilk tanıyan devlet Rusya olmuştur. Bununla beraber teferruatlı bir anlaşmanın sağlanabilmesi daha bir hayli zaman almıştır. Bu anlaşma 16.3.1921 de Moskova'da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Sovyetler

Levent Şahverdi Arşivi

Misak-ı Milliyi kabul ediyorlar. Kapitülâsyonların kaldırılmasını benimsiyorlardı. Ayrıca daha önce Gümrü'de imzalanmış olan ve Kars'la Ardahan'ı bize geri veren antlaşmayı da benimsiyorlardı.

Moskova antlaşması o dönemin en önemli başarılarından birisidir. Çünkü bir taraftan doğu cephemiz güven altına alınıyor; öte yandan bir büyük devlet Misak-ı Milliyi kabul etmiş bulunuyordu.

Atatürk'ün Millî Mücadele esnasında Fransızlara karşı olan tutumu da dış politika ilkelerinin en iyi uygulandığı eserlerinden birisidir. Özellikle İnönü Zaferinden sonra ve Moskova Antlaşmasını gördükten sonra bize yanaşan bir batılı devlet Fransa olmuştur. Bunda şüphesiz şanlı Gaziantep savunmasının rolü de önemlidir. Bu savunmayla Türk milleti Misak-ı Milliyi ne pahasına olursa olsun koruyacağını dünyaya göstermiş oluyordu. Ayrıca Fransızların tarihlerinden edindikleri bir ders vardır. Türklerle ihtilâf halinde bulunmanın artık Fransa'ya bir yararı olamazdı. Bu suretle Fransızlar, Ankara'ya önemli siyaset adamlarından Franklin Bouillon'u yolladılar. Atatürk, büyük bir sabır ve metanetle bu adamı Millî Mücadele felsefemize inandırmayı başarmıştı. Bunun neticesi olarak 20 Ekim 1921'de Fransızlarla, Ankara antlaşması imzalanmıştı. Gerçi Fransızlarla mütarekeden itibaren harp sona ermişti. Fakat bu sona erişin resmen ifadesi bu antlaşmayla mümkün olmuştur. Ayrıca Suriye sınırımızın nihai şekli de bu anlaşmada yer almıştır. Atatürk bu antlaşmada bir de büyük bir siyasî basiret ve ustalık göstermiştir. Bu da Hatay için özel şartları Fransız delegesine benimsetmiş olmasıdır.

Bu iki büyük siyasî antlaşmalardan önce Atatürk'ün ve Millî Mücadelenin daha küçük çapta olmakla beraber bir başarısı da vardır. Bu da 2 Ocak 1921'de Ermenilerle yapılmış olan Gümrü antlaşmasıdır. Millî devletin bir dış güçle yaptığı ilk antlaşma bu Gümrü antlaşmasıyla Osmanlı devletinin elinden alınmış olan Kars ve Ardahan yeni millî hükûmete geri verilmiş oluyordu.

Gerçekçi Atatürk Millî Mücadele ve sonrası için Rusya'nın taşıdığı önemi erkenden kavrayarak en yakın çalışma arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy'u olağanüstü yetkiyle Moskova elçiliğine göndermiştir.

Atatürk'ün dış politikada gösterdiği sağ duyu üzerine birçok örnekler vardır. Bunlardan birisi de İngilizlerin sırf yeni niyetleri için zaman kazandırma maksadıyla Türkiye ile anlaşma gösterisini erkenden teşhis etmesi zikredilebilir. Londra'ya bu talep üzerine Atatürk Bekir Sami Beyi göndermiş, fakat bu konferansta Bekir Sami Bey aşırı bir iyimserliğe

Levent Şahverdi Arşivi

kapılarak hayalî bir takım vaatler karşısında tavizler vermek gereğini duymuş, bu meyanda elimizdeki İngiliz esirlerin geri verilmesini benimsemişti. Halbuki ellerindeki Türk esirlerinin tamamını bize vermiyorlar, İngilizlere fena muamele etmiş Türk esirlerini ellerinde tutuyorlardı. Gerçekçi Atatürk, ilerdeki fikirleri için ingiliz esirlerini elinde bir koz olarak tutmak istiyordu. Nitekim zamanı gelince Malta esirlerini bu yoldan kurtarmıştır.

Bu tarihî hatıraları anlatırken dış politikadaki bu başarıların kolay elde edildiği sanılmamalıdır. Nitekim Fransız delegesi Franklin Bouillon'un, Millî Mücadele ilkesine inandırılması hiç de kolay olmamıştır. Bu konuda Atatürk şöyle diyor: "Bouillon ile 13 Haziran 1921'de Ankara İstasyonundaki dairemde yaptığımız ilk toplantıda görüşlerimizin hareket noktasını belirtmek gerektiğini ileri sürdüm. Ben bizim için hareket noktasının Misak-ı Millide tespit edilen noktalar olduğunu ortaya attım. Fransız delege ilkeler üzerinde tartışmanın güçlüklerini ileri sürdü ve Sevr Antlaşmasının bir olup bitti olduğunu ifade etti. Ben cevap olarak dedim ki: 'Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türk İmparatorluğu doğmuştur, bu yeni Türkiye her yeni devlet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması Türk milleti için öylesine bir uğursuz bir idam kararnamesidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını bekleriz. Ben bu konuşmamız sırasında Sevr Antlaşmasını ağzıma almak istemem, Sevr Antlaşmasını kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanılan ilişkilere girişemeyiz. Bize göre böyle bir antlaşma yoktur.'

Uzun görüşmeden sonra Franklin Bouillon Misak-ı Milliyi okuyup anladıktan sonra yeniden görüştükten sonra toplantının ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Millinin maddeleri baştan sona kadar görüşülüp tartışılmaya devam edildi, üzerinde en çok durulan nokta kapitülâsyonların kaldırılması ve bağımsızlığımızın tam olarak sağlanmasını isteyen madde oldu. Ben dedim ki 'Tam istiklâl bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlışlıklar yüzünden milletimiz sözde varsanılan bağımsızlığına gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse hep bu yanlışlığa boyun eğmekten ileri gelmiştir. Türk milleti bugün yanlız tek bir nokta etrafında toplanmış ve sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. Bu nokta istiklâlimizin tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir. Tam istiklâl demek elbette siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî kültürel vb. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın

Levent Şahverdi Arşivi

herhangi birinde istiklâlden yoksun kalmak millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklâlinden yoksun kalması demektir.'

Bu görüşmede Atatürk'ün bir ana fikrine değinmiş olduk o da daha önce bilinmeyen tam bağımsızlık anlayışıdır. Bugün dünya milletleri tam bağımsızlıktan bahsediyorsa bu fikri ilk ortaya atan Mustafa Kemal olmuştur. Nitekim Lozan konferansında da onun bu noktaya verdiği önem açıkça ortaya çıkmıştır. Çünkü bu konferansa gelenler alıştıkları ve tadına doyamadıkları kapitülâsyonlardan vazgeçmeyi bir türlü gözlerine alamamışlardır. Fakat Mustafa Kemal'in büyük otoritesine dayanan ve tam bağımsızlık hususunda aynen Mustafa Kemal gibi düşünen İsmet Paşa bu konuda kararlılığını ispat etmiş ve kapitülâsyonların tam olarak kaldırılmasını antlaşmaya koymayı başarmıştı.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'S THESIS CONCERNING CENTRAL ASIA AS A CRADLE OF CIVILIZATION *

Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK

The paper that I am about to present to you is entitled "Atatürk's Thesis Concerning Central Asia as a Cradle of Civilization." But before going any further I do want to emphasize however, that the purpose of this paper is not to enter into dispute over the rights or wrongs of this thesis, or even to try to prove something which for the present remains unclear.

Rather, if there is something upon which I would like to dwell, it is the cultural heritage that all of us enjoy today and to emphasize the share in this heritage that is the common right of all mankind. As I present this paper the humanistic ideals of Atatürk and the love that he felt for all people will be made evident. It is from this standpoint especially that I would like you to evaluate this paper.

Atatürk was a man who gave great importance to the subject of Turkology especially in connection with history and language. In fact, in this area he was an outstanding pioneer who led in deep and extensive studies of this subject. Apart from being a great soldier, statesman and revolutionist, Atatürk is also remembered as a man of ideas who wanted to have the history of the "Turkish Revolution" -that describes the events of his own time- and the history of the Turkish State from the beginning until today recorded truthfully. That is why in Turkey today "Atatürk and Atatürkism" is an integral part of studies in Turkology.

Following the Great War of Independence, the young Turkish Republic was established in 1923, and one of its most revolutionary moves was in the area of culture, including national history. Then between the years 1930-1937 a new and important scientific theory came to the fore: "The Turkish History Thesis." This thesis was presented to and discussed in some detail by foreign specialists and others attending the First and Second Turkish History Conferences in 1932 and 1937. In their deliberations they tried to establish certain facts pertaining to the subject.

* Bu bildiri, 19-25 Haziran 1987 tarihleri arasında Indiana Üniversitesi (U.S.A.)'nde toplanan XXX. Permanent International Altaistic Conference'da sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

It is the purpose of his thesis to examine the roots of the Turkish nation and establish the true course and development of Turkish history within the framework of world history. Indeed, this thesis was based on the concept of "the national history" of the Turks, rather than the traditional concept of the "history of the religious community."

Prior to Atatürk, the history of the Turkish nation was thought to be merely the story of a dynasty that went back to the foundation of the Ottoman State. Or else it was seen as a part of the history of Islam, but here the role of the Turkish people was not emphasized sufficiently. Their history, literature and culture belonging to the pre-Ottoman and especially the pre-Islamic ages were particularly neglected. Further just like Ottoman historians, Seljuk historians were not interested in the pre-Islamic age and also left the rich cultural heritage of the ancient Turks in the darkness of past ages.

Thus, if the origins of Turkish culture and history are to be firmly established, then we have to start with the movement of the Turkic peoples from Central Asia and study their development from those early beginnings. This reveals the part played by the Turks in the unfolding of world history, and their place in the history of civilization.

It should be stressed here that nationalist movements that gained ground in the Ottoman Empire during the 19th century and the later establishment of more independent states, all contributed to a deeper realisation of national consciousness amongst the Turks who then formed the heart of the Empire. This growing awareness among the Turkish intelligentsia gave birth to a new movement called "Turkism" as opposed to "Ottomanism", "Islamism" or "Westernism". Because of this, studies in the field of national history (as mentioned earlier) were begun -but only in a limited way- following the Reform Movement of 1839 called "The Tanzimat". Atatürk, however, initiated more serious studies which resulted in a greater depth of integrity as we have discussed.

According to the historical thesis of Atatürk, apart from the national viewpoint of history there is also an aspect of universality that has to be considered. In other words, Atatürk's viewpoint and interpretations of history were not restricted merely to the historical limits of his own nation or national community. Rather, it encompassed world history and recognized the universal dimensions of human culture. He looked for the origins of human culture within these universal dimensions. He also understood and

Levent Şahverdi Arşivi

wanted others to understand that every nation has a real share in the legacy of human culture that must be respected by everybody.

This universality of Atatürk's viewpoint as discerned in his thesis is rooted in his respect for humanity.

When we come to examine the history of mankind, we note that four civilizations follow one another in a row. These are:

1) The civilization of ancient Egypt and Mesopotamia
2) The civilization of the classical Greek Age
3) The civilization of the age of Islam during the Middle Ages
4) The civilizations of Western Europe

Nevertheless, we ask, were there no other roots apart from these four civilizations? And just where were these civilizations from? According to Atatürk's thesis, in the light of archeological, anthropological and ethnological knowledge, the answers to these questions can be found in Central Asia. One reason for this conclusion are the plentiful pre-history artifacts in the Central Asian sub-stratas which indicate rich cultures and craft skills dating back to the ages before the Christian era. Indeed, a vast cultural inheritance is locked into the soil of Central Asia.

According to this theory, a pre-historic civilization developed in Central Asia and this civilization lived on through the stone, bronze and iron ages. Then it was spread by the migrating peoples to Mesopotamia, Anatolia, Egypt and Europe where new civilizations sprang up and were later developed.

Again, according to Atatürk's theory, the origin of the pre-historic peoples of Anatolia was in Central Asia. This is evidenced by the discoveries in various archeological digs throughout Anatolia which show a distinct similarity to the artifacts of by-gone civilizations in Central Asia.

The reason for the movement of people away from Central Asia in the early period of history was a change in climatic conditions. Central Asia lies in a region of low rainfall, and during an early period in its history, it became even more dry and waterless so much so that the people living there were forced to leave and find more fertile regions.

This flood of people from the continent of Asia migrated by the way of the North and the South, taking with them elements of the Central Asian civilizations. These people from Asia sowed the productive soil of their new-

Levent Şahverdi Arşivi

found lands with herbs, plants and grain crops. They employed skills of animal husbandry and raised sheep, goats, cattle, pigs, dogs and horses. They also knew how to work gold, silver and copper. Thus these wanderers from north of the Black Sea, Egypt and Anatolia who journied into Europe and the Balkans were influential elements in the "European Neolithic Civilizations".

Here then, we can see how Central Asia was a cradle of civilization, leaving its indisputable imprint on many civilizations that were to follow.

Yet together with this theory, Atatürk invites people to unite under the common ideals handed down through history. Outside of imperialistic opinions, yet without losing national independence, national characteristics and national culture, peoples can be drawn together through their universal historical and cultural heritages. Thus, without the influences of race, colour or religion, this common heritage united the ancient peoples of the continents. This was basic to the elevation of mankind and the fulfillment of their ideals. Atatürk puts it this way: *"Nations with advanced cultures cannot contain those cultures within themselves, but such cultures will eventually permeate cultures of other nations and encompass continents."*

So again we see how the pre-history peoples of Central Asia lived within these rules and then in the course of time took elements of their culture and civilization with them when they moved to other parts of the world.

Before concluding my paper I would like to emphasize this point again: Atatürk's theory of history is in no way based on imperialism or chauvanism. In the same way, neither does it claim that the races of mankind, history and language come from one common origin. With regard to this subject Atatürk's one desire was to clarify how the earliest civilizations of Central Asia took elements of their cultures to Anatolia, Europe and other parts of the world as they migrated extensively, with the result that their influence was eventually seen in the disparate cultures of many other nations and peoples. In this way only can it be said that Central Asia is one of the cradles of civilization.

It cannot be denied that even today mankind is bound together by the chains of a universal and common heritage, which can only work for the good of people and foster ideals of love one for the other. In this connection Atatürk once said: *"The only way to make people happy is by combining movement and energy, and to meet their common moral and physical needs. The real happiness of*

Levent Şahverdi Arşivi

mankind in world piece shall be realized only through the increase in numbers and success of individuals subscribing to these high ideals. For this reason the more idealistic people are, the happier the world will be."

On the occassion of the Atatürk Centenary, UNESCO said "Atatürk was an extraordinary pioneer of ideals for the maintenance of peace throughout the world, and for developing a spirit of mutual understanding among all the people of the world. He devoted his life to establishing the age of cooperation and unity, without discrimination with regard to race, religion or colour."

Even before UNESCO was founded, Atatürk said *"Inhabitants of the world should be trained to stand removed from jealousy, greed and revenge."* To this he added, *"The welfare of humanity must supplant hunger and oppression."*

Atatürk's idea of mankind's common cultural inheritance and the effort he went to, to prove and explain it is only one aspect of how he felt about the need for people of the world to draw closer together in mutual love and respect. In today's world of developed and developing cultures, numberless races, peoples and national groups, there is an even greater need for light to be shed on the share that all people have in this legacy.

According to Atatürk, not enmity, but rather the fellowship of man must be consciously pursued. Amongst nations and peoples appreciation of the invaluable legacy of a common cultural origin must never be abandoned or give way to chauvanism or racism. Neither should it be forgotten that in certain areas each and every culture owes something to the cultures of others.

Thus Atatürk's famous words *"Peace at home, peace in the world"* are founded on the highest of ideals that are themselves established on humanitarian bonds that are the product of mankinds common cultural roots.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN TARİH TEZİ: BİR UYGARLIK BEŞİĞİ OLARAK ORTAASYA*

Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK

Huzurunuzda sunacağım bildiri "Atatürk'ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Ortaasya" başlığını taşımaktadır. Ancak, herşeyden önce şunu belirtmeliyim ki, bu bildirimin amacı, ne bir tezin doğru mu, yanlış mı olduğu tartışmasına girmek, ne de bilinmeyen bir şeyi ispatlamaya yönelmektir.

Benim asıl üzerinde durmak istediğim husus, insanlığın kültür mirasında ortak noktalar arayan, ortak kültür mirasında bütün insanların payı olduğunu vurgulayarak onları birleşmeye çağıran bu tez vesilesiyle, Atatürk'ün insanlık idealine ve insan sevgisine verdiği önemi belirtmektir. Bildirime konu olan tezi, bu açıdan değerlendirmenizi bilhassa isteyeceğim.

Atatürk, Türkoloji çalışmalarına büyük önem vermiş, özellikle tarih ve dil alanlarında yoğunlaşan bu çalışmaların Türkiye'de öncülüğünü yapmış bir liderdir. O, askerliği, devlet kuruculuğu, inkılâpçılığı yanında bir fikir adamı hüviyeti de taşımakta idi. "Türk İnkılâbı" adı verilen kendi zamanının tarihini yazmak yanında, milletinin başlangıçtan bugüne gerçek tarihini yazmak, bu tarihin cihan tarihi içindeki yerini göstermek istiyordu. Bu bakımdan biz Türkiye'de "Atatürk ve Atatürkçülük" çalışmalarını Türkoloji'nin bir parçası olarak yorumlamak eğilimindeyiz.

Büyük bir bağımsızlık savaşını takiben, 1923 yılında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür alanında en büyük inkılâplarından biri, millî tarih çalışmaları ve tarih tezi oldu. 1930-1937 yılları arasında olgunlaştırılan "Türk Tarih Tezi", o yıllar Türkiye'sinde önemli bilimsel çalışmalara sahne oldu. 1932 ve 1937 yıllarında toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerinde bu tez, yabancı bilim adamlarının da iştiraki ile büyük ölçüde tartışılarak bazı gerçekler ortaya konmaya çalışıldı.

Tarih içinde Türk milleti'nin köklerini aramak, Türk tarihinin gerçek seyrini ve gelişim yollarını göstermek, bu tezin millî niteliğini oluşturuyordu.

* Bu metin, bir evvelki İngilizce bildirinin Türkçe çevirisi olarak yayımlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü bu tez, alışılagelen "ümmet tarihi" yerine, Türk'ü esas unsur kabul eden "millet tarihi" anlayışı üzerine oturtulmuştu.

Atatürk'ten önce Türk tarihi, bir hanedan'ın tarihi olarak ele alınıyor, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlatılıyordu; ya da İslâm tarihi içinde eritiliyor, ancak Türklerin bu tarih içinde oynadıkları rol de ümmet anlayışı sebebiyle yeterince belirtilmiyordu. Türklerin, Osmanlılardan hele İslâmlığı kabulden önceki tarihleri, bu dönemdeki zengin kültür ve edebiyatları gözardı ediliyordu. Selçuklu tarihçileri de Osmanlı tarihçileri gibi Türk tarihi'nin kendilerinden evvelki bölümünü karanlıkta bırakmış, İslâm tarihi'nden geriye gitmemişlerdi.

Oysaki Türk tarihi'ni doğru temelleri üzerine kurmak, onun Ortaasya'dan başlayan gerçek seyir ve gelişim yollarını incelemek, bu yol üzerinde Türklerin dünya tarihi'ndeki rollerini, uygarlık tarihindeki yerlerini belirlemek gerekiyordu.

Şu noktayı da vurgulamak gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıldan itibaren başlayan milliyetçilik hareketleri, bu imparatorluktan ayrılan bazı milletlerin istiklâllerine kavuşarak bağımsız devletler kurması, ister istemez imparatorluğun öz cevherini oluşturan Türk unsurunda da millî tarih şuurunun uyanmasına yol açmıştı. XIX. yüzyıl sonlarında bir kısım Türk aydınları arasında Osmanlıcılığa, İslâmcılığa, Batıcılığa karşı "Türkçülük" akımı işte böyle bir uyanıştan, böyle bir tarihî zaruretten doğdu. Bu sebepledir ki -söz konusu ettiğimiz- millî tarih alanındaki çalışmalar, Tanzimat'tan itibaren kısmî de olsa başlamış bulunuyordu; ancak bu çalışmaları teşkilâtlandıran, ona bütünlük kazandıran XX. yüzyıl'da Atatürk oldu.

Atatürk'ün tarih tezi'nin, millî niteliği yanında bir de evrensel yönü vardı. Çünkü Atatürk'ün tarih görüşü ve tarih yorumu, yalnız kendi milletine, kendi tarihine münhasır kalmayıp bütün milletler topluluğunu, yani dünya tarihini kapsamak üzere evrensel boyutlar taşıyordu. O, bu evrensel boyutlar içinde bir taraftan da beşer kültürünün kaynaklarını arıyor, insanlığa ait ortak kültür mirasında bütün milletleri pay ve şeref sahibi yapmak istiyordu. Atatürk'ün tarih tezi, evrensel anlamda işte bu insancıl görüşten kaynaklandı.

İnsanlık tarihine göz attığımız zaman bir zincir içinde dört uygarlığın birbirini izlediğini görüyoruz. Bunlar sırasıyla: 1. Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, 2. Klasik Yunan Çağı uygarlığı, 3. Orta Çağ İslâm Çağı uygarlığı, 4. Batı Avrupa uygarlığı'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

Birbirini izleyen bu dört uygarlığın dışında kaynaklar yok mu idi? Bunlar nerede idi? Atatürk'ün tarih tezi, bu soruların cevabını arkeolojik, antropolojik ve etnografik belgelerin ışığında Ortaasya'da aradı. Çünkü, Ortaasya topraklarının alt tabakalarının tarih öncesine ait zengin uygarlık kalıntıları taşıması, bu bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda tarih öncesi çağlara ait el işi zengin kültür izlerinin meydana çıkarılışı, bu toprakların milâttan binlerce yıl gerilere giden bir kültür mirasını sakladığını gösteriyordu.

Bu teze göre Ortaasya'da tarih öncesi bir uygarlık gelişmiş, taş devrini, tunç devrini, maden devrini yaşıyarak coğrafî zaruretlerin doğurduğu göçlerle Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Mısır'a ve Avrupa'ya yayılmış, buralarda yeni uygarlık aşamalarına sahne olmuştu.

Yine bu teze göre Anadolu'nun tarih öncesi ilk sakinlerinin kökleri de Ortaasya'da idi. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılar, bu kazılarda elde edilen bulgular da milât'tan binlerce yıl evvelki Anadolu uygarlıklarıyla Ortaasya uygarlıkları arasında benzerlikler olduğunu gösteriyordu.

Ortaasya'da tarih öncesi göçün sebebi, iklim şartlarının değişmesi idi. Ortaasya iklim şartları bakımından az yağış alan bir coğrafya kuşağının üzerinde bulunuyordu. Tarih öncesi erken bir çağda mümbit Ortaasya yaylaları kurumağa başlamış, buradaki insanlar ister istemez daha elverişli bölgelere göçe zorlanmıştı.

Asya kıtasındaki insan denizi, tarih öncesinde asırlar boyunca kuzeyden ve güneyden batıya doğru göç ederek Ortaasya uygarlığının nimetlerini bu yeni topraklara taşımışlardı. Asya'dan gelen bu insan kitleleri toprağı ekmesini, zararlı zararsız bitkileri birbirinden ayırmasını, kıtlığa karşı hububatı depo etmesini, koyun, keçi, öküz, domuz, köpek, at gibi hayvanları ehlîleştirmesini, altını, gümüşü, bakırı kullanmasını biliyorlardı. Böylece Karadeniz'in kuzeyinden, Anadolu'dan, Mısır'dan Avrupa ve Balkanlara geçen bu insan kitleleri "neolitik Avrupa Medeniyeti"ni de etkilemiş oluyordu.

Bu bakımdan Ortaasya, insanlık tarihinde uygarlık beşiklerinden biri olma özelliğini taşımakta idi; çünkü kendisinden sonraki uygarlıklarda az veya çok onun izlerini görmemek, onun etkilerini sezmemek mümkün değildi.

Atatürk, bu teziyle, insanlığı ortak idealler etrafında birleşmeye çağırmış; milletlerin, her türlü emperyalist görüşün dışında, bağımsızlıkları-

Levent Şahverdi Arşivi

nı, millî hususiyetlerini, millî kültürlerini kaybetmeksizin, ortak köklere sahip evrensel kültür değerlerinde birleşebileceklerini, çok çeşitli kavimlerin bu kültür değerlerinde payları olduğunu vurgulamıştır. Bu suretle milletler, insanlık tarihi içinde binlerce yıl geride, onları birbirine kaynaştıran, ortak kökleri olan, şerefini bütün insanlığın paylaştığı bir kültürün varlığını unutmayacaklardı. Bu ortaklaşa kültür mirasının kıtaları birbirine bağlaması, insanları renk, ırk ve din farkı gözetmeksizin birbirine yaklaştırması lâzımdı. İnsanlığın yükselmesi, insanlık idealinin gerçekleşmesi, bu şuurun ayakta tutulmasına bağlı idi. Nitekim kendisinin şu sözleri bu hususu vurgulamaktadır:

Atatürk diyor ki: "*Milletler işgal ettikleri toprağın hakikî sahibi olmakla beraber insanlığın vekilleri olarak da o toprakta bulunurlar. O toprağın servet kaynaklarından hem kendileri istifade ederler ve dolayısıyla bütün insanlığı istifade ettirmekle mükelleftirler*". Çünkü Atatürk'e göre: "*Yüksek bir kültür, onun sahibi millette kalamaz; diğer milletlerde de kendisini gösterir; bütün kıtalara şamil olur*". İşte tarih öncesi Ortaasya uygarlığı da bu kuralın dışında kalamamış, barındırdığı kültür ve uygarlık unsurlarını yayılma ve göçlerle dünyanın diğer bölgelerine taşımıştır.

Bildirimi bitirirken tekrar şu hususa değinmek istiyorum: Atatürk'ün tarih tezi asla emperyalist bir düşünceden, şoven bir anlayıştan, insanlığa tarih, ırk ve dil bakımından tek menşe aramak gibi kaygulardan kaynaklanmamaktadır. Atatürk'ün bu tezle belirtmek istediği husus, tarih öncesi devirlerde Ortaasya'da başlayan bir uygarlığın göç ve kervan yollarıyla Asya'nın diğer bölgelerine, Anadolu'ya, Avrupa'ya yayılması, dolayısıyla bu yeni bölgelere etkilerini taşımasıdır. Ortaasya, bu anlamda insanlığın en eski kültür ve uygarlık beşiklerinden biri olma özelliğini göstermektedir.

Evrensel uygarlık zincirine bütün insanlığı ortak etmek; bugünkü dünya uygarlığında tüm insanlığın ortak olduğu unsurlar bulunduğunu belirtmek, muhakkak ki gerçekçiliği yanında idealizm yönüyle de insanlığa yakışan, insanlık sevgisini besleyen bir düşünüş olmalıdır. Atatürk bu yönüyle de insanlık tarihi önünde, aşılamıyacak bir büyüklüğü temsil etmektedir.

Kendisi diyor ki: "*İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirine yaklaştırarak, onları birbirlerine sevdirerek karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.*"

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün doğumunun 100. yılında aldığı bir kararda, UNESCO şöyle diyordu: *"Atatürk, dünya milletleri arasında devamlı barış ülküsünün ve karşılıklı anlayış ruhunun olağanüstü bir öncüsüdür; bütün hayatı boyunca insanlar arasında hiçbir renk, din ve ırk ayırımı tanımayan bir âhenk ve işbirliği çağının açılması uğrunda çalışmıştır."*

Gerçekten Atatürk, UNESCO'nun kuruluşundan çok önce *"Dünya vatandaşları kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir"*. diyordu. *"İnsanlığın bütününün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir"* diye ekliyordu.

İnsanlığın kültür mirasında ortak noktalar, ortak kaynaklar bulunduğunu gösterme çabası, Atatürk için, dünyamızda yaşayan bütün insanları birbirine daha çok yaklaştırmak, daha çok sevdirmek yolundaki çabaların bir parçasıydı. Dünyanın bugün ulaştığı kültür ve uygarlık düzeylerinde, çeşitli kıtaların, sayısız kavimlerin bilinen yanında henüz yeterince aydınlığa kavuşmamış payları vardı.

Atatürk'e göre düşmanlıkların yerini, akrabalık bilinci almalı idi. Kıtalar ve milletler arasında ırkçı ve şoven yaklaşımlar, yerini, bütün insanlığın paylaştığı bazı ortak değerlere terk etmeli idi. Bütün kültürlerin, bütün uygarlıkların başkalarına birşeyler borçlu olduğu unutulmamalı idi.

İşte Atatürk'ün *"Yurtta barış, dünyada barış"* ilkesinin kökleri, siyasî yönü yanında kültürel yönü bakımından da böyle insancıl bir düşünceden, böylesine bir idealden kaynaklanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK
ve
İNSAN SEVGİSİ

PROF. DR. YÜKSEL ÜLKEN

İKTİSADIN ÖNEMİ VE ULUSAL EKONOMİNİN BÜTÜNLEŞMESİ

Atatürk'ün yaşam öyküsünü anlatan çok yayın vardır. Bunların hepsinde, sosyal ve iktisadî konularda sürekli bir ilginin Atatürk'te gençlik yıllarında başladığı ve yaşamı boyunca sürdüğü ısrarla yazılıdır. İlerletme olanağını bulduğu Fransızcası ile devrinin iktisat ve iktisadi düşünce tarihi üzerinde yazılmış bazı eserleri Fransızca aslından okuduğu gibi, bu alanda Türkçeye çevrilmiş yabancı, özellikle İngilizce kitaplar izlediği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, sosyal bilimlerin ve iktisadın laboratuar niteliğinde kullanıldığı tek kaynak, tarihtir. Atatürk'ün genellikle tarihe, çeşitli ulusların tarihinin yanı sıra özellikle Osmanlı tarihine ağırlıklı önemle merak duyması, iktisadî düşüncesinin oluşmasında ve ulusların tarihinde iktisadın taşıdığı önemi algılamasında büyük etken olmuştur. Atatürk iktisatçı değildi. Ancak, iktisadın önemini açıkça görebilecek bir fikir oluşumuna sahipti diyebiliriz. Bunu, gerek sözlerinde, gerek tutum ve davranışlarında görmek olanaklıdır.

Atatürk, yalnız bizim değil, insanlık tarihinin de en büyük isimlerinden biridir. Dünya tarihinde, bir çok büyükler vardır. Bunlar devlet adamıdır, komutandır, devrimcidir veya dünya egemenliğine göz dikmiş cihangirdir. Hepsi, çeşitli açılardan büyüktür ve tarihte yerlerini almışlardır. Atatürk de bunlardan biridir. Yalnız, tarihin bu büyükleri toplu olarak ele alındığında, Atatürk'ün bir özelliği belirgin biçimde ortaya çıkar. Bu değişik özellik, diğer büyüklerin bir küçümsenmesi veya Atatürk'ün bu "büyükler" içinde "en büyük" olduğunun ileri sürülmesi anlamına alınmamalıdır. Sadece bu "olgu"nun belirtilmesidir. Bu ayrılık şudur: Atatürk, mücadelesine, deyim yerinde ise, bir bakıma sıfırdan başlamış arka arkaya gelen savaşlardaki sürekli yenilgilerle gücünü ve daha önemlisi moralini tüketmiş bir halkı yeniden atılıma geçirmiş, giderek artan gücünün sınırını daima en gerçekçi biçimde saptamış, kesinlikle düş ve serüvene kapılmamış, inanılmaz zorluklar ve olanaksızlıklar içinde yeni bir devletin temellerini atmış, hep

Levent Şahverdi Arşivi

ileriye bakarak bu yeni devletin çağın gereklerine uyarak uygarlık düzeyini yükseltmesini amaçlamış çağımızın büyük gerçeği az gelişmiş ülkelerin gerek ulusal, gerek uluslararası planda yoksulluk çemberini nasıl kıracaklarını bir "bütün" içinde göstermeye çalışmıştır. Atatürk'ün değişik büyüklüğü, iktisadî ve sosyal olayları etki ve tepki örgüsü içinde görmesi, karşılıklı bağlarını sezmesi ve bu tür olayları "izole" olarak ele almamasıdır. Ve sonuç olarak, bütün bu olayların gerisinde veya temelinde ekonominin yattığını kesinlikle görmesi ve belirtmesidir.

İlkin, Atatürk'ün gerek davranışlarıyla, gerek sözleriyle iktisada verdiği önemi belirtmeye çalışalım.

Bağımsızlık savaşının en kızgın döneminde Atatürk'ün savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devletinde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için özel bir heyet kurması son derece ilginçtir. Heyetin başkanı Ziya Gökalp'tir. Atatürk'ün zaman zaman çalışmalarına katıldığı heyet faaliyetlerini Ankara Garında bir vagon içinde yürütmüştür.

İkinci önemli davranışı, Cumhuriyet ilân edilmeden sekiz ay önce, İzmir İktisat Kongresini toplaması ve iktisat politikasının çiziminde geniş kitlelerin eğilimlerini tesbit etmeğe çalışmasıdır.

İktisada verdiği önemi vurgulayan bu ilginç tutumu dışında, Atatürk'ün aynı doğrultuda dikkat çekici sözleri çoktur. *1923 yılının 17 Şubat'ında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi*nde şöyle diyor: "Bir ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadıdır. Tarihin ve tecrübenin yoğunlaştırdığı bu gerçek biçim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen tecelli etmiştir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse, yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka birşey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiyemizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve en çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka birşey değildir."

Uygarlığın iktisattan geçtiğini yine aynı konuşmada belirtmeğe çalışır: "Ulusumuz burada elde ettiğimiz büyük zaferlerden daha önemli bir vazife peşindedir. O zaferin kazanılması, ulusumuzun iktisat alanındaki başarılarıyla mümkün olacaktır. Hiçbir uygar devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından önce iktisadını düşünmüş olmasın."

Levent Şahverdi Arşivi

Bağımsızlığın da temelinde iktisat yatar: "Muhakkak tam bağımsızlığını sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel, iktisadiyattır."

Savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin tek başına bir anlamı ve değeri olmayacağına dikkati çeker: "Siyasi ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisat zaferiyle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferlerimizin dahi sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği faydalı verimleri tesbit için iktisat hayatımızın, iktisat hakimiyetimizin sağlanması, pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekir. Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır."

Amaçladığı nihaî hedefi çok açık belirtir:

"Yeni Türkiye Devleti İktisadî bir devlet olacaktır."

"Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngünyle değil, süngünün dahi dayandığı iktisatla kuracaktır."

"Ekonomi herşey demektir."

"İktisat savaşı devam ediyor. Uzun sürecektir. Fakat bunda da mutlaka muzaffer olacağız."

Atatürk'ün iktisadın önemi konusunda söylediği bu sözlerde bir noktanın daha gözden kaçmaması gerekir. Bu ifadeler İzmir İktisat Kongresinde açış nutkunda yer alır. İzmir İktisat Kongresinin açılış tarihi 17 Şubat 1923'tür. Dikkat edilirse, henüz Cumhuriyet İlân edilmemiş, Lozan Anlaşması imzalanmamıştır. Savaş meydanında kazanılan zaferin üzerinden de sadece beş ay geçmiştir.

Ulusal alanda, ana amaç, ülkenin iktisadî kalkınmasını gerçekleştirmektir. Bütün çabalar, bu ana amaca yönelik olacaktır. Ancak, iktisadî kalkınma, bir bütündür. Karmaşık bir yapıya sahip olan ekonominin, etki-tepki örgüsü içinde, sorunlarını bir bütün olarak görmek ve bir bütün olarak ele almak zorunluluğu açıktır. Bu zorunluluğu gözetmeden yapılacak herhangi bir müdahalenin nasıl sonuç vereceğini kestirmek güçtür. Ülkelerde uygulanan iktisat siyasetlerinin başarı derecesinin düşük olmasında en büyük etken, bu olgunun unutulmasıdır.

Çeşitli kesimler, ekonominin bütünlüğü içinde yer alır, bu kesimlerin birlikte gelişmesini sağlayacak çabalara yönelirken, aralarındaki etki-tepki mekanizmasının varlığı daima hatırlanmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kesimler, ulusal ekonomiyi oluşturan kesimlerdir. Tarım, sanayi, altyapı, eğitim, bilim ve teknik, yabancı sermaye ve nihayet halkn ikisadî kalkınmaya yatkınlığını gerçekleştirecek zihniyet kesimleri, ulusal ekonominin unsurlarıdır. Karşılıklı bağlılık ilişikleri içindedirler. Bu nedenle, ulusal ekonomiyi, bu kesimlerin oluşturduğu bir bütün olarak ele almak, uygulamaya konulcak her türlü önlemlerde, bu karşılıklı ilişkilerin daima gözetilmesinde tam anlamıyla bir zorunluluk vardır.

Ancak, bütün bunlar, bir bütün içinde ele alınarak neden-sonuç ilişkileri ortaya konabilir. Atatürk, bu konudaki kesin yargısını şöyle anlatır:

"Derhal bildirmeliyim ki, ben ekonomik hayat deyince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu nedenle şunu da hatırlatmalıyım ki bir ulusa bağımsız kimlik ve değer veren siyasal varlık makinasında, devlet fikir ve ekonomik hayat mekanizmaları birbirine bağlı ve birbirleriyle uyumludurlar. O kadar ki bu organlar birbirine uyarak aynı uyum içinde çalıştırılmazsa, hükûmet makinasının motor gücü boşa harcanmış olur. Ondan beklenen verim elde edilemez."

İktisadî kalkınma bir bütündür. Bu bütünü oluşturan unsurlar üzerinde yapılacak ahenkli ve dengeli çabalar, iktisadî kalkınmanın sağlıklı gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Çünkü, Atatürk için "büyük davamız, en uygar ve en kalkınmış olarak varlığımızı yükseltmektir." Bu alanda başarısızlık, ulusu yoksul ve perişan eder. Hatta "kendi ülkesinde bile mahkûm ve tutsak kalabilir."

Bu nedenle, Atatürk için "İktisadî kalkınma, bağımsız ve özgür Türkiye'nin daima daha güçlü, daima daha refahlı Türkiye idealinin bel kemiğidir."

Türkiye, idealini belirlemiştir. Herşey bu ideale yöneliktir. Ancak bu yolla Türkiye Cumhuriyeti, özgür, bağımsız, uygar ve kişilikli olacaktır.

Atatürk, bunun için iktisada önem vermiştir. Bunun için "Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir."

— Bunun için, "Ekonomi herşey demektir." demiştir.

— Ve nihayet bunun için, "Yeni Türkiye Devleti iktisadî bir devlet olacaktır." demiştir.

Ve bütün bunlar, kişiye saygıyı amçalayan, kişinin kişiliğini sağlayan, ırk, dil, din ve cinsiyet ayırımı gözetmeyen hak ve özgürlüklere dayalı bir ortamda demokrasi dediğimiz açık rejimde gerçekleştirilecektir. Bugün

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya'da, iktisadî kalkınmasını açık rejimle beraber yürüten tek ülke Türkiye'dir. Sadece Atatürk Türkiyesi dünyada bu onura sahiptir. Ünlü A. Toynbee, herhalde bunun için Atatürk hakkında şu ifadeyi kullanır: "Bir insan ömrünün boyutları içinde Fransız İhtilâli ve Sanayi İhtilâli çakışmıştır."

ANA AMAÇ: İKTİSADÎ KALKINMA

Bütün çabalar, iktisadî kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi uğruna yöneliktir. Çünkü: "Büyük davamız, en uygar ve en kalkınmış ulus olarak varlığımızı yükseltmektir." (1927).

Bu alanda başarısızlık, ulusu nereye götürür?

"Zaferin aracı yalnız kılıçtan oluşan bir ulus, bir gün girdği yerden kovulur, aşağılanır, yoksul ve perişan olur.

Öyle ulusların yoksulluğu, perişanlığı o kadar büyük ve acı olur ki, kendi ülkesinde bile mahkûm ve tutsak kalabilir.

Bu nedenle, özgür, bağımsız, daha güçlü ve daha gönençli bir Türkiye'nin yaratılması, iktisadî kalkınmasına bağlıdır." Çünkü: "İktisadî kalkınma, bağımsız ve özgür Türkiye'nin daima daha güçlü, daima daha gönençli Türkiye idealinin belkemiğidir." (1937)

Türkiye, idalini belirlemiştir. Herşey bu ideale yönelik olacaktır, olmalıdır. Bütün faaliyetlerde amaç tekdir. "Yurdumuzu dünyanın en bayındır ülkeleri düzeyine çıkarmak, ulusumuzu en geniş gönenç yolu ve kaynaklarına sahip kılmaktır."

Açıkça görülüyor ki, ülkenin hem refahı ve özgürlüğü ve hem de onuru, iktisadî kalkınmasının gerçekleştirilmesine bağlıdır.

DÜNYA EKONOMİSİNİN BÜTÜNLEŞMESİ

Bir ulusun bağımsızlığına sahip olması, en doğal hakkıdır. Bağımsızlık, ulusun onurudur. Bütün çabalar, bağımsızlığın elde edilmesi ve korunması içindir.

Yeni Türkiye, bu nedenle sanayileşmesini ve hızlı kalkınmasını gerçekleştirmek için devletçilik yolunu seçmişti. J. Glasneck'in deyişiyle "O halde devletçilik geri kalmış bir ülkenin kendi sanayiini kurmak için alınan ve anti-emperyalist öğeler taşıyan bir devlet önlemleri sistemi demektir. Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri bu programla ve bununla sağlanan

Levent Şahverdi Arşivi

başarılarla, böylesi sorunlarla ancak ellinci ve altmışıncı yıllarda karşılaşan Asya ve Afrika'nın birçok genç devletlerine çok önceden örneklik yapmış oluyordu."

Örnek olacağını ve dünyanın kaçınılmaz olarak bu yönde gelişeceğini çok önceden görmesi ve belirtmesi gerçekten dikkat çekicidir (1923):

"Bugün, ufukta güneşin doğduğunu nasıl görüyorsam, uzakta bütün Doğu uluslarının uyanışını da öyle görüyorum. Bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşacak olan daha çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz ki, ilerlemeye ve refaha yönelik olacaktır. Bu uluslar, bütün güçlüklere, bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen bağımsızlığa kavuşacaklardır."

Ayrıca, gelişme ve kalkınma konusunda ulusal çabaların uluslararası çabalarla tamamlanması ve birleştirilmesi de zorunludur (1933):

"İktisadî kalkınma için her ülkede harcanan çabaların, akıllı ve iyi düşünülmüş uluslararası toplu önlemlerle tamamlanması zorunlu olduğunda tamamiyle mutabıkız."

Ancak, bu dayanışmanın koşulları vardır: "Bu alanda uluslararası olanakların her ulusa kendi özelliklerine uygun bir gelişme olanağını verecek surette birleştirilmesi gerektiğini ve dünyanın iktisadî refahı hususunda herkes tarafından genellikle kabul olunacak fikrin her ülkenin kendisine özgü koşullar içinde ilerleme ve refaha erişme konusundaki hakkına riayet etmek olduğunu her zaman söyledik."

Dünya'nın bir bütün olduğunu ve bir köşesindeki bir sıkıntının her taraftan duyulmasının doğal olduğunu bilmek gerekir. (1937): "Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak gerekir."

Bu düşüncenin insanları, ulusları ve hükûmetleri bencillikten kurtaracağını belirten Atatürk'e göre, insanların mutluluğunu birbirleriyle kapışması bozar ve bunu (1931): "İnsanları mutlu kılacağım diye onları birbirine boğazlatmak, insanlık dışı son derece üzüntü vericidir." diye niteler.

Çağdaşlaşma, ancak uygarlığı benimsemek ve uygar dünyaya katılmayı zorunlu kılar. Ancak, bu uygar dünya, nasıl bir dünyadır?

"Ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa katılması gereklidir."

Levent Şahverdi Arşivi

"Osmanlı İmparatorluğunun düşüşü, kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi. Bunu tekrarlamayacağız."

Yeni Türkiye'nin benimsediği milliyet ilkesiyle bu Avrupa'ya bağlanma arasında bir çelişki var mıdır? (1930):

"Asla... Çünkü çağdaş olan milliyet ilkesi uluslararası yayılmıştır."

"Yalnız bir noktayı hiçbir zaman unutmamak gerekir. İktisadî kalkınma, herşeyden önce ve daima, ulusun kendi gücüne dayanmalıdır (1927).

"Ulusal sınırlarımız içinde herşeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel aşırı emeller peşinde ulusu oyalayıp, zarara sokmamak."

Uygar dünyadan ne bekliyoruz?

"Uygar dünyadan, uygarca ve insanca muamele ve karşılıklı dostluk."

Ve nihayet uluslararası plânda kurulan örgütlerde, ulusların eşitliğini gerçekleştirmek, uluslar arasındaki uyum ve dengenin koşulu sayılmalıdır. Örneğin: (1924) "Milletler Cemiyeti'nin güçlüler için bir baskı aracı haline gelmeyerek, uluslar arasında uyum ve denge sağlayacak" bir kurum olarak gelişmesi gerekir.

Bilindiği gibi, uluslar arasındaki eşitlik ve denge, dış sömürünün ana nedenini ortadan kaldırır. Ulusların bağımsızlığı ve uluslararası dayanışma, çağdaş bir dünyanın temel niteliği ve sömürüsüz bir uygarlığın simgesi olacaktır.

EVRENSELLİK NİTELİĞİ: İNSAN SEVGİSİ

Aslında, bütün çabalar insan içindir; insan'a yöneliktir; daha refahlı bir insan ve toplum yaratmaktır. İnsanlar arasında fark yoktur. Yeni Türkiye, eskiden olmayan temel bir zihniyet değişikliğinin peşindedir: "Türkiye'deki değişiklik, şekilde değil, ulusumuzun zihniyetinde görülmektedir. Bu döneme kadar belirtilmeyen inançlar, geniş anlamı ile belirmiştir. Emekçi olmayanların insandan sayılmaması, hakkı emeğe dayandırmak temel kuralı dikkate alındı."

Çünkü, unutmamak gerekir: (1923) "Servet, onun doğal sonucu olan refah ve mutluluk yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır."

Levent Şahverdi Arşivi

İnsan çalışmasının ve emeğinin üstünlüğünü kabul eden Atatürk, yalnız kişisel değil, ulusal açıdan da bencil olmamayı öğütler: (1937) "Elbet kendimiz için gerekli şeyleri düşüneceğiz ve gerekeni yapacağız. Fakat bundan sonra bütün dünya ile ilgileneceğiz."

Unutmamak gerekir: (1937) "Dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir."

Çünkü: "İnsanlığın tümünü bir vücut ve bir ulusu bunun bir parçası saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün kısımlar etkilenir."

Bu nedenle, uluslar olanaklarını sadece kendilerine saklamamalıdırlar: (1920) "Uluslar işgal ettikleri toprağın gerçek sahibi olmakla beraber, insanlığın vekilleri olarak da o topraklarda bulunurlar. Onların servet kaynaklarından hem kendileri yararlanırlar ve dolayısıyla bütün insanlığı yararlandırmakla yükümlüdürler."

Çünkü, asıl olan insanlığın mutluluğudur: (1937) "Uluslar gam ve keder bilmemelidirler. Şeflerin görevi, yaşamı neşe ve şevkle karşılamak hususunda uluslara yol göstermektir."

Buna nasıl ulaşabilir? (1931) "İnsanları mutlu edecek tek araç, onları birbirine yaklaştırmak, onlara birbirini sevdirmek, karşılıklı maddî ve manevî gereksinmelerini sağlamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın mutluluğu, ancak bu yüksek ülkü yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır."

İnsanlık, savaştan uzak durmalıdır. Çünkü (1923): "Ulus hayatı tehlike ile karşılamadıkça, savaş bir cinayettir."

Ancak ulus için: "Savaş zorunlu ve yaşamsal" olursa göze alınabilir.

Asıl olan barıştır ve barışın sürekliliğidir: (1935) "Eğer devamlı barış isteniyorsa, kitlelerin durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. Tüm insanlığın refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, haset, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir."

Hatta, daha ileri giderek, gelecek kuşaklar için de çalışılmalıdır: (1937) "Hayatta tam zevk ve mutluluk, ancak gelecek kuşakların onurlu varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunabilir."

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak, bütün bunlar için, özlem derecesinde bir koşulun gerçekleşmesi gerekir:

"Yurtta barış, dünyada barış"

Gerçekten, S.N. Özerdim'in deyişiyle, "Atatürk düşünüşünde en güçlü öğe insanlık sevgisidir" demek, abartılmış bir yargı değildir. Rahatlıkla denebilir ki, İsmet İnönü, "İnsanlık idealinin âşık ve seçkin siması" derken gelişigüzel konuşmuyordu. Belki de Atatürk'ü en özlü biçimde tanımlıyordu. Çünkü Türk İnkılâbı, insanı temel alan, insanı yücelten öze sahip bir inkılâptır.

Çok açık olarak görülmektedir ki, Atatürk düşüncesine evrensel boyutlar kazandıran insan sevgisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MODERN BİR DEVLET YARATICISI OLARAK ATATÜRK

Prof. Dr. YILMAZ ALTUĞ

Türk İhtilâli, modern çağların en büyük Türk'ü, eşsiz Atatürk'ün dehası ve Türk milletinin eşsiz anlayış ve fedakârlığı ile gerçekleşmiştir.

Türkiye Batılı tarihçilere göre; onyedinci yüzyılda dünyanın en büyük gücü idi. Eskişehir ve Bursa arasındaki topraklarda doğan orijinal Osmanlı İmparatorluğu Avrupa tarzında büyük bir imparatorluk olarak gelişmiştir [1].

Fakat daha sonra Avrupa'daki siyasî, ekonomik, kültürel ve teknik gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye başlamıştır. Bir Avrupalı yazar bu konuda şöyle diyor: "Devlet, zirvesine ulaşmıştı ve gelişmesinin dinamik yayılmacı dönemi bitmişti [2].

Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farkı kapatmak için çareler aranmıştır. İkinci Osman ve III. Selim, I. Mahmut gibi akıllı bazı sultanlar ıslahat önerileri yaptılar. İlk iki sultan bunları hayatları ile ödediler. II. Mahmut son iki yüzyıl gericilerle işbirliği yapan ve Türkiye'deki bütün reformların gecikmesinden başlıca sorumlu olan yeniçerileri ortadan kaldırmayı başardı.

Sultan Abdülmecit, Mustafa Reşit Paşa'nın desteği ile Tanzimat dediğimiz siyasî ıslahata başladı.

Tanzimat dünyadaki gelişmelere yetişmek için gerekli esaslı reformları yapacak güçte değildi. Mamafih Tanzimatta bazı okullar kurulmuş, Avrupa'dan ceza, ticaret ve usul kanunlarını alıp adapte etmiş, Avrupa modeli mahkemeler açmıştır. Fakat okullara, İslâm Hukukuna dayalı eski mevzuata, eski mahkemelere dokunmamıştır.

Atatürk, ümitsizce yataklara düşmüş ve malları ölümünden önce bölünmüş Avrupa'nın hasta adamını inanılmaz bir güçle kurtarmıştı.

[1] Richard Peters, The Story of the Turks from Empire to Democrasy, New York, 1959, s. 93.

[2] ibid, s. 94.

Levent Şahverdi Arşivi

İmparatorluk kaybedilmiş yerine modern millî devlet yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu.

Bu yeni devlet Misak-ı Millî'nin sınırlarını iyi tarif ettiği ülkede kurulmuştu. Atatürk'ün ifadesiyle "milletin emel ve gayelerinin kısa bir programı" olarak tarif edilmişti[3]. Misak-ı Millî "Devletin ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşma için göstereceği fedakârlığın en son sınırı" olan aşağıdaki altı ilkenin hepsinin uygulanmasının mümkün olduğunu, bunların dışında Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının imkânsızlaşacağını içeriyordu[4]. Bu ilkeler şunlardı:

1. Osmanlı devletinin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan ve 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin (Mondros) imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği halkın özgür biçimde verecekleri oylara göre saptanmak gerekir. Sözü geçen mütarakenin çizdiği sınır içinde dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı, fedakârlık duyguları ile dolu, gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı İslâm çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.
2. Halkı özgür kalır kalmaz anavatana, kendi istekleri ile katılmış Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halk oyuna başvurulmasını kabul ederiz.
3. Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukukî durumu da tam özgürce yapılacak halk oyu sonucuna uygun şekilde ortaya konulmalıdır.
4. İslâm halifeliğinin merkezi ve Osmanlı saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.
5. Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde azınlıkların hukuku, civar ülkelerdeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları şartı ile tarafımızdan garanti edilecektir.
6. Ulusal ve ekonomik gelişmemiz imkân çerçevesine girmek ve daha modern bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her

[3] M. Kemal Atatürk, Nutuk 1. Cilt (1919-1920), Bugünkü dille hazırlayan Prof. Dr. Zeynep Kormaz. s. 247

[4] Yılmaz Altuğ, Türk İnkılâp Tarihi, 6. Basım. 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu, yaşamamızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle, siyasal, adlî ve malî gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenme şekli de bu esasa aykırı olamaz [5].

Tarihçi Toynbee'nin sözleriyle "Misak-ı Millî gerçekte Türk Milletinin bir Bağımsızlık Beyannamesiydi" [6].

Atatürk'ün ilk ve en önemli reformu Millî İrade ve Millî Egemenliğin Sultan ve Halife'nin iradesi yerine kaim etmesi idi. Bu 1921 Anayasası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 20 Ocak 1921'de kabul edilmesiyle olmuştur [7]. Daha önce Osmanlı Sultanları, hükümdarı memleketin tek hâkimi olarak kabul eden sert bir geleneğin temsilcileri idiler [8]. 1921 Anayasası millete egemenliği hiçbir kayıt ve şartsız vermiştir. Fakat gerçekte bu kağıt üzerinde idi. Bu bakımdan Türk-Yunan savaşı için kullanılan en iyi terim çok kez kullanılmasına rağmen Türk İhtilalî değildir, "Bağımsızlık savaşı ve hatta Türk Egemenlik Savaşı olmalıdır" diyen yazar Thomas'a katılmaktayım. "Türklerin kazandıkları, bir millî devlette tüm egemenliktir" [9].

Yunanistan'a karşı zafer kazandıktan sonra ikinci önemli bir siyasî reform yapıldı. 1 Kasım 1922'de Sultanlık ilga edildi.

Bu reform, Mudanya mütarekesinden sonra müttefikler talihsiz bir kararla hem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini hem de İstanbul Hükûmetini Laussanne Barış Konferansına birlikte davet ettiler. Son Sultanın ihaneti T.B.M.M.'sinde kendisini savunacak milletvekili bırakmamıştı. Sultanın tahttan indirilmesi mutlak gözüküyordu; yalnız hocalar saltanatın hilâfetten ayrılamayacağını söylüyorlardı. Bunun üzerine Atatürk söz aldı ve şunları söyledi: "Efendim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk Milleti bu

[5] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılâp Tarihi, s. 3839

[6] Arnold J. Toynbee and Kenneth P. Kikwood, *Turkey*, New York, 1927 s. 85

[7] Geniş bilgi içi bkz. Altuğ, op. cit. s. 122 ve devamı

[8] Yaşar Nabi Nayır, "Atatürkism and Secularism", *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, edited by. Kemal Karpat, New York, 1968 s. 323

[9] Lewis V. Thomas and Richard N. Frya, The United States and Turkey and Iran, 1951, s. 67

Levent Şahverdi Arşivi

mütecavizlerin hadlerini ihtira ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiill almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemahal olacaktır. Burada içtima edenler Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafik olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır." [10]

Bu konuşma muhalefet edenleri ikna etti ve 1 Kasım 1922'de saltanat ilga edildi, fakat Vahdettin halifeliği muhafaza ediyordu. 17 Kasım'da Sultan 6. Mehmet Vahdettin, İngiliz filosuna iltica etti. Bunun üzerine T.B.M.M. Vahdettin'i halife olarak hal etti ve Abdülmecid'i yeni halife ilân etti. Atatürk halifeliği kaldırmak için 2 yıl, cumhuriyeti ilân içinse bir yıl beklemek zorunda kaldı.

Türkiye bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra durmadı. "Liderlerinin şimdi durmama hususunda enerji ve ileri görüşlülüğü vardı ve başarılarını hedef olarak değil hakikî gayeye doğru sade başlıca bir adım olarak görmekteydiler" [11].

Türkiye'nin en büyük talihi en muhtaç olduğu zaman Atatürk'e sahip olmasıydı. Atatürk kurtuluştan sonra çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için sosyal alanda da reformlar, inkılâplar yapılması gereğine inanıyordu.

Atatürk, milletin ilerlemesini engelleyen bütün mânileri çok iyi biliyordu, bu engeller asırlar boyunca gelenekler ve âdetler olmuştu. Bunları yıkarken mukavemetle karşılaşacaktı. Mustafa Kemal iyi bir plânla hiçbir şeyi şansa bırakmıyordu, inkılâplar teker teker yapılacaktı. Uygulamaları birkaç safhada yapacak ve olayları ve hadiseleri bir millî kamuoyu kurmaya kullanacaktı. Atatürk genel hedefini ortaya koymuştu: Avrupa tarzında bir millî devlet kurmak.

Bunun için kullanacağı âletler, Milliyetçilik ve Lâiklikti. Milliyetçiliği şoven, ırkçı ve emperyalist değildi: Türkiye Türklerindir. Atatürk Milliyetçiliği ekonomi bakımından kendi kendine yeterli olmayı da hedef alır. Atatürk tam bağımsızlıktan yana idi ve ekonomik bağımsızlık olmayınca tam bağımsızlık bulunmayacağını iyi bilmekte idi. Atatürk metodla hareket ederdi, "Mustafa Kemal nadiren ciddî muhalefeti ayaklandırırdı. Ancak eylem ihtiyacı tam olarak belirdikten sonra harekete

[10] Yılmaz Altuğ, op. cit. s. 170-171

[11] Thomas, op. cit. s. 71

Levent Şahverdi Arşivi

geçer ve muntazam bir şekilde bir esaslı hareketi başarıya ulaşmadan öbürüne başlamazdı [12].

Atatürk batılılaşmadan yana idi, onun batılılaşması şartsız ve radikaldi, Tanzimat ve Meşrutiyet batılılaşması gibi tavizkâr ve telifçi değildi [13].

Atatürk, ahiretle meşgul olan Doğu medeniyeti kavramını terkedip akıl, mantık ve zekâ ile yürüyen Batı medeniyetine döndü. "Atatürk'ün ideali Türkiye'yi Batı ölçülerine göre yaşayan ve Batının ayrılmaz bir parçası olan bir memleket haline getirmekti" [14].

Lozan Antlaşması Atatürk'ün diplomatik ileri görüşlülüğünü göstermektedir. Baş delege olarak "kendi sabrı haricinde herkesin sabrını taşıracak şekilde her noktayı tartışan" İsmet Paşayı seçti [15].

Lozan Antlaşması bağımsızlık savaşında Türkiye'nin nihaî zaferini teşkil etmiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân olundu. Atatürk kendinin yarattığı bir hükûmet buhranını kullanarak Cumhuriyeti ilân etti. Aslında T.B.M.M.'nin 23 Nisan 1920'de kurulduğundan beri siyasî rejim Cumhuriyetti. 29 Ekim 1923'te bu resmen tescil edildi.

Hâlâ kaçak sultanın ailesine hatta damatlarına aylık veriliyordu. Buna gazetesi "Akşam"da itiraz eden miletvekili yazar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) T.B.M.M.'nde muhafazakârlar tarafından sigaya çekildi. Hatta bunlardan biri elindeki kalemi sallayarak "senin iki gözünü de çıkaracağız" demiştir. Mustafa Kemal'in 15 gün sonra gerçekleştireceği inkılâbın sadece yüzde birini yazmaya cesaret eden milletvekili yazar dayak yemekten bazı kuvvetli pazılı inkılâpçılar sayesinde kurtulmuştu.

Cumhuriyete rağmen teokratik devlet bütün müesseseleri ile yerinde duruyordu. Pozitif bilimlerin gölgesini bile kapılarından sokmayan medreselerde sivil liselere nazaran dört misli öğrenci vardı. Bunlar batı uygarlığının düşmanı olacaklardı. Evkaf ve Şeriye Bakanlığı da halifeye çalışmakta idi.

Atatürk halifeye bir şifreli telgraf yollayarak İslâm dünyasına T.B.M.M.'ni ve anayasayı öven, Vahdettin'in davranışını yeren bir gayrisiyasî manifesto yapmasını ve sadece İslâmların Halifesi ünvanını kullanmasını istedi.

[12] Thomas and Frye, op. cit. s. 73
[13] Hüseyin Nail Kubalı, Türk Devrim (inkılâp) Tarihi, 1973, s. 107-108
[14] Nayır, op. cit. s. 326
[15] Lewis, op. cit. s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

Halife Abdülmecit cevabında Vahdettin hakkında birşey yazmayacağını bildiriyor ve Cuma günü camideki törende Fatih Sultan Mehmet'in cübbe ve sarığını giymek için izin istiyordu. Bu garip bir istekti zira Fatih Sultan Mehmet hiçbir zaman halife değildi. Ayrıca İstanbulin ve redingot gibi resmî giysiler de mevcuttu.

T.B.M.M.'nde dahi bazı üyeler halifeliği, sultanlık olarak görüyorlardı. Bir kısım basın da bu görüşü paylaşıyordu. Bazı sorumsuz yüksek dereceli bürokrat halifeyi sanki Devlet Başkanı imiş gibi ziyaret ettiler ve halife de kendini birden hükûmetin üstünde görmeye başladı. Âdeta fiilî bir sultan gibi hareket ediyordu.

Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanatın, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ebediyen tarihe göçtüğünü ilân etmişti. Yalnız, bir takım hocalar, Müslümanlık dünyası tereddüd ve ıstıraba düşmüştür, hilâfet demek hükûmet demektir. Halifeliğin haklarını ve görevlerini ortadan kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir, iddiasını ve davasını ortaya atmışlardı. "Meclisin, milletin lağvettiği saltanatı şahsiyeyi, hilâfet makamında idame ve padişah yerine halife ikame etmek sevdasına düşmüşlerdi". Gerçekten mürteci bir grup Afyonkarahisar mebusu Hoca Şükrü imzasiyle "Hilâfeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli bir kitapçık yayınlamıştı. 15 Ocak 1923'te yayınlanan ve bütün meclis üyelerine dağıtılan bu kitabın Atatürk'ün halkla konuşmak üzere Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de yapacağı toplantılar için Batı Anadolu'ya hareketi olan 14 Ocak 1923 gününden hemen bir gün sonra yayınlanması çok ilginçtir. Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları: "Halife meclisin, meclis halifenindir" gibi bir uydurma sözle Millet Meclisi'ni, halifenin danışma kurulu ve halifeyi, meclisin ve dolayısıyle devletin başkanı gibi göstermek istemişlerdir. Şükrü Efendi ve arkadaşları sultan veya padişah unvanı taşıyan bir hükümdar yerine unvanı halife olan bir hükümdar koymak istemişlerdir. Yalnız daha da ileri gidiyorlar, herhangi bir ülkenin ve milletin devlet başkanı yerine dünyanın dört bucağında kitleler halinde yaşayan çeşitli soydan üçyüz milyonluk bir topluluğa söz geçirecek bir devlet başkanından ve görev ve yetkilerinden söz ediyorlardı. Halife ismini taşıyacak ve bütün Müslümanlara söz geçirmesi beklenen bu ulu devlet başkanının eline kuvvet olarak üçyüz milyon Müslümandan yalnız on, onbeş milyon Türk halkını veriyorlardı. Yukarıda adı geçen kitapçık ve daha sonra Şükrü Hoca ve arkadaşlarının izahatına göre halife adını taşıyacak hükümdar, dünya yüzündeki üçyüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecek, kamu haklarını gözetecek, dirlik düzenliği ve güvenliği sağlayacak, Müslümanları başka dinden olanların

Levent Şahverdi Arşivi

saldırılarından koruyacak, Müslüman topluluğun mutluluk ve refahını sağlayacak, uygarlık ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü ve bütün bunlar için de on, onbeş milyonluk Türk halkını kullanacaktı. Atatürk, bu derece cahil, dünya durumu ve dünya gerçeklerinden bu kadar habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için Müslümanlık kuralları diye yayınladıkları uydurmaların, safsataların esasen tekrara değeri olmadığını açıklıyor, fakat yine de çok acı, her zaman için gerçerli bir gerçeğe de parmak basıyordu: "Fakat, bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette, din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüt ederek, hakikî ulûm ve fünun nurlariyle musaffa ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır."

Görülüyor ki, ortadaki açık gerçeğe rağmen halifeyi bir hükümdar yapmak isteyenler Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman memleketlerinin işlerine halifeyi karıştırmak ve bütün Müslüman ülkeleri halife ismi altındaki hükümdarın yönetimine vermek istemişlerdir. Bunun tarihte hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğu, Müslüman toplulukların aynı zamanda birbirinden büsbütün ayrı maksatlarla ayrıldıkları, Emevilerin İspanya'da, Endülüs'te Alevilerin Mağrip'te, Fatımilerin Mısır'da, Abbasilerin ise Bağdat'ta birer halifelik yani saltanat kurdukları, hatta Endülüs'te her bin kişilik bir topluluğun bir halifesi ve bir minberi bulunduğu bilinen hususdu. Bu tarihî gerçeği görmemek ve böyle bir halifeyi hükümdar nasb ve tayin etmek için Türkiye devleti ve onun bir avuç insanı halife-hükümdarın buyruğuna verilmek gerekirdi.

Mustafa Kemal Batı Anadolu'da halkla konuşarak onun tereddüt ve endişesini gidermek üzere her yerde gereği kadar konuşmuş ve açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal, halka kesin olarak şunları söylemiştir: "Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâline, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz. Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir."

Mustafa Kemal halifeye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün Müslümanların işlerine etkili kılmak düşüncesinde olanların bu görevi

Levent Sahverdi Arşivi

yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı insandan meydana gelen büyük Müslüman topluluklarında istemeleri gerektiğine işaretle şunları söylemişti: "Ulusumuz, yüzyıllarca bu boş görüşlere dayanılarak, sağa sola koşturuldu. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı korumak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için kaç insan şehit oldu. Bunu biliyor musunuz? Sonuç ne oldu görüyor musunuz?" "Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur, başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır."

Halife ve hilâfet her sorunda ve her yürütüm devresinde söz konusu oluyordu. 1924 yılı Ocak ayı başında İzmir'de ordu manevraları yapıldı. Mustafa Kemal orada idi. 23 Şubat 1924 günü Ankara'ya döndü. Mecliste bütçe görüşmeleri yapılıyordu. 1 Mart günü Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılının açılışı münasebetiyle verdiği nutukta bilhassa İslâm dinini yüzyıllardan beri yapıla geldiği üzere bir siyaset aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğine önemle değindi [16].

Bu dahilî gelişme yanında garip ve yersiz bir dış müdahale Atatürk'ün işini kolaylaştırmıştır. 24 Kasım 1923'te Ağa Han ve Amir Ali İsmet Paşa'ya bir mektup yollayarak sultanlıktan ayrıldıktan sonra genellikle müslümanlar için öneminin arttığına işaret ederek; halifeliği Müslüman milletlerin güven ve hürmetine lâyık bir esasa oturtarak İslâm dini ve manevî tesanüdünü muhafazasının acil bir lüzum olduğunu belirtmişlerdir [17].

Türkler Ağa Han'ın Hindistan'daki itibarının büyük ölçüde İngilizler tarafından gerçekleştirildiğine inanıyorlardı, bunun için yabancı müdahale olumsuz bir etki yaptı. Atatürk için İslâm akıl, bilim, bilgi ve mantıkla uyumlu bir dindi. "Halifelik asla evrensel yetkiye sahip değildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Katolik birlik çöktü, aynen sultanın ilân ettiği Cihad-ı Ekber'in Arap ve Müslüman Hintlilerce dikkate alınmadıkları gibi." [18]

Halifeliğin kaldırılması müzakereleri sırasında Türk Kızılayı adına Hindistan ve Mısır'ı ziyaret eden bir milletvekili bu ülkelerdeki bazı islâm teşekkülleri temsilcilerinin kendine müracaatla ve yetki vererek halifeliğin

[16] Yılmaz Altuğ, op. cit. s. 254-256

[17] Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs*, 1925, s. 571 Lewis, op. cit. s. 83, Kinross, op. cit. s. 384.

[18] Count Carlo Sforza, *Makers of Modern* Europe, 1930, İndianapolis, s. 130.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'e takdim edilmesini önerdiklerini söyledi. Mustafa Kemal bu teklifi gerçekçilikle reddederek muhtelif Müslüman hükümdarın halife olarak emirlerini yerine getirmelerinin mümkün olamayacağını söyledi [19]. Atatürk kendisine karşı iyi niyetlerini belirtenlere teşekkür ederek; "Biliyorsunuz halife siyasî bir liderdir. Nasıl kabul edebilirim? Bu teklifi yapanlar bir kralın, bir imparatorun tebaasıdırlar. Kabul etsem hükümdarları razı olur mu?.... Beni halife yapmak isteyenlerin emirlerimi icra etmek hususunda güçleri var mı? Arkasında gerçek bulunmayan boş bir unvana sahip olmak komik olmaz mı?" demiştir [20].

Ayrıca millet kamuoyunun, eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden yana olduğunun saptandığını ve bunun hiç zaman geçirilmeden uygulanmasının gerekliliğine de temas eden Atatürk'ün bu önerileri 2 Mart pazar günü önce Parti grubunda, Şeyh Sait Efendi ve 40 arkadaşının takriri ile birlikte görüşüldü, ilkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. Fırka grubuna İsmet Paşa başkanlık ediyordu.

Yirmi kişi söz aldı: İki mebus aleyhte konuştular. İkisi de, Şer'iyye Vekilliği yapmış şahsiyetlerdi: Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve Konya Mebusu Musa Kâzım Efendi... aleyhte konuşanlar, hanedanın değil, hilâfet makamının kalmasını istediler, evet dediler, hilâfet hükûmetle aynı kuvvet içindedir, o halde halife, Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı makamının manevî şahsiyeti içinde kalmalıdır.

Milletvekili Seyit Bey hilâfetle ilgili şu konuşmayı yaptı:

"Cumhuriyet ne demektir? Millet, ben rüştümü ispat ettim, meşveretle iş göreceğim der, Kur'an-ı Kerîm'de milletin hakkını vermiyor mu? Bu kadar basitleşmesi mümkün meseleleri hurafelere, iğlaklara, başka manalara sürüklemekte ne mana var?"

Cuma ve Bayram namazlarında izn-i imam tabirinin de bu manada olduğunu söyleyen Seyit Bey, Cuma ve Bayram namazlarında halifenin izni olmazsa ikisinin de sahih olmayacağı yolundaki iddiaları "fahiş hata" olarak vasıflandırdı ve dedi ki:

"Cuma namazı siyasî bir ibadettir. Bayram namazı da öyledir. Onun için büyük şehir ve kasabalarda kılınır. Evvelden namazgâh denen yerlerde kılınırdı. Hutbe, siyasî, içtimaî, ahlâkî, ilmî olacak... Bu şerefli vazifeye herkes heves edebilir, anlaşmazlık çıkabilir, halk da istifade etmeyebilirdi. Bunun içindir ki, Hanefi fakihler, hatibin sultan tarafından tayini lâzım

[19] Kinross, op. cit. s. 386, 1 nolu dipnot.
[20] Lewis, op. cit. s. 84.

Levent Şahverdi Arşivi

demişler... Dikkat buyurunuz: halife tarafından değil, sultan tarafından demişler. Türklüğün ünlü âlimlerinden Hedeya namındaki feyyaz eserin sahibi Mergınanlı Burhanettin meşhur eserinde "Cuma namazını bizzat sultan veya onun hususî memurunun kıldırması lâzımdır" diyor, Hedeya'nın şeyhi Dür-ü Muhtar'da ise daha açık ifade ile "Velev ki o sultan mütegallip ve hatta kadın olsun, beis yok, amma yeter ki sultan olsun..." diyor. Neden? Çünkü mevzu sadece asayiş ve inzibat mevzuudur: halifenin meselesi değil, hükûmetin meselesidir. Emir-i Hac meselesi de öyle... O da, asayiş, inzibat, hacıların rahat ve huzur içinde dinî farizelerini ifa meselesidir. Hutbelerde halifelerin, sultanların ismine gelince, o da sonradan meydana çıkan ve devletin hâkimiyetini ilân eden bir buluştur.

Efendiler!... İslâmiyette ruhbanlık yoktur. Allah ile kul arasına girecek vasıta yoktur, ruhbaniyet teşkilâtı yoktur, Papalık yoktur. İslâmiyette Allah yolu açıktır. Herkes o yoldan gidebilir. Teşride niyabet carî olmaz. İslâmiyet akıl, mantık dinidir. Ahlâk hareketidir. Peygamberimiz "Ben iyi ahlâkı tamamlamaya geldim" diyor. Bir hadisinde akıl için huccetullah tabirini kullanıyor. İbretle dinleyelim. Bakınız, Peygamberimiz ne buyuruyor: "Hak nerede ise sen de onunla beraber bulun. Ondan ayrılma ve sana şüphe veren şeylerin hakikatını aklınla temyiz et, ayır. Çünkü Cenab-ı Hakkın senin aleyhine olan hucceti sendedir, kendindedir, onun feyizleri de, bereketleri de yine senin nezdindedir." Düşününüz: Ne büyük sözdür, akla ve mantığa nasıl değer veriyor, Kur'ânı Kerîm "ilminin tasdik etmediği şeye katılma" buyuruyor. Beşikten mezara kadar ilmi takip ediniz yolunu açan Peygamberimiz: "Mantık, yani hikmet, müminin öz malıdır. Onu nerede bulursa almaya herkesten çok mümin hak sahibidir" ışığını tutuyor. İslâm ülkeleri bir zamanlar medeniyetin beşiği iken neden gerilemişlerdir? Çünkü bu akıl ve mantık yolunu terketmişlerdir. Şu hakikati de hatırlatacağım: Şark'da, İslâm âleminde medeniyet ve ilme en çok hizmet eden Türklerdir. En büyük İslâm âlimleri, hekimleri, filozofları, büyük hukukçular, fakihler, riyaziyeciler Türktüler. Semerkand, Buhara, Nişapur, Belh, Fergane, Bağdat vaktiyle üçer beşer milyonluk mamureler idiler. Horasan'la Afganistan arasında bir Türk şehri olan Belh, altı milyon nüfusa sahipti. Bugün yıkıntısı bile yok.

İslâmiyet terakkiye mâni oluyordu da bu medeniyet nasıl kurulmuştu? Hayır! Cehalet, taklitçilik, şekilcilik, hurafat bizi bu hale getirmiştir. Peygamberimizin en büyük duası: "Yarabbi!... Hakikat-ı eşyayı bize olduğu gibi göster!" duası idi. Hakikat-ı eşya ne demektir? Kâinatın maddî manevî varlığı demektir. Efendiler!... Hikmet etmek istiyorsak halka bunları anlatalım, şu bu müessesenin varlığında ne saadeti, ne felâketi aramayalım.

Levent Şahverdi Arşivi

İlme, medeniyete terakkiye teveccüh edelim, medeniyet kervanı başını almış gidiyor."

Bir saatlik yemek tatilinden sonra ikinci celse açıldığı zaman başkanlık makamında olan İsmet Paşa, Kastamonu mebusu Halit Bey'in, Başvekil ve Hariciye Vekili sıfatıyla kendisine sorduğu yazılı bir suale cevap vermek istediğini söyledi ve iki paragraf olan suali okudu:

1. Hilâfetin ilgasının içerde ve dışardaki tesirleri ne olabilir?

2. İstanbul'un bize bırakılmasının sebepleri arasında hilâfet merkezi olması vardı. Şimdi ne olacaktır?

İsmet Paşa şu cevabı verdi:

"— Bugünkü Türkiye'nin varlığında hilâfetin hiçbir tesir ve hakkı olmadığı için ne içerde, ne dışarda aksi tesiri olamaz.

İstanbul'un bizde bırakılmasında hilâfet merkezi olmasının tesiri ise, İngiliz Başvekili Lloyd Corc'un iddiasıdır. Sevre mesned olmuştur. Türkler İstanbul'u zaferleri ile almışlardır."

Görüşmelerin yeterliliği takriri kabul edildi ve maddelere geçildi. Maraş mebusu Mithat Bey'le on arkadaşının birinci maddeyi değiştiren aşağıdaki teklifi okundu:

"— Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı müstesnadır."

İsmet Paşa maddeyi reye koydu. "Müttefikan kabul" sesleri üzerine Konya mebusu Musa Kâzım Efendi yerinden seslendi:

"— Hayır!... Müttefikan değil!"

Reis-Büyük ekseriyetle kabul edilmiştir.

Recep Bey (Kütahya)-Aksini reye koyunuz ki kabul etmeyenler anlaşılsın.

Reis-Maddeyi kabul etmeyenler lütfen ellerini kaldırsınlar.

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir)-Son fıkrayı kabul etmiyorum

Recep Bey (Kütahya)-Kabul etmeyen altı kişidir.

3 Mart 1924'te bu kez mecliste görüşüldü ve beş saate yakın süren müzakereler sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431 sayılı kanunları çıkarmış bulunuyordu. Bu yasalar bugünkü 1982 anayasamızda güvence altına alınmıştır. Bu yasalarla:

a) Türkiye Cumhuriyetinde, halkın işleriyle ilgili yasaları yapmaya ve yürütmeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun kurduğu hükûmetin yetkili olduğu saptandı. Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı.

Levent Şanverdi Arşivi

b) Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, bütün medreseler Millî Eğitim Bakanlığına bağlandı.

c) Halife, görevinden çıkarıldı ve halifelik makamı kaldırıldı.

Atatürk'ün büyük gerçekçiliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bugün dünya yüzünde pekçok İslâm devleti mevcuttur. İslâm konferasları yapılmaktadır. Fakat, hilâfet konusu bunların hiçbirinde söz konusu olmamaktadır. Çünkü, İslâm devletleri birbirinden bağımsızdırlar. Bu bakımdan hiçbiri diğerinin üstünlüğünü kabul etmemektedir. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta belirttiği şu uyarısı ne derece doğru ve gerçektir: "Başka bir noktayı da halkın gözünde iyice canlandırmak için şunları söyledim: Tutalım ki, Türkiye bir zaman için söz konusu görevi kabul etsin. Bütün Müslümanları bir noktada birleştirerek yönetmek ülküsüne ulaşmaya çalışsın, başarı da sağlasın. Pek güzel ama, uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız sağ olunuz ama biz bağımsız kalmak istiyoruz, bağımsızlığımıza ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz, biz kendi kendimizi yönetebiliriz, derlerse ne olacak? Öyleyse, Türkiye halkının bütün çalışmaları ve özverileri yalnız sağ olunuz denilmesi için mi göze alınacaktır. Görülüyor ki, boş bir istek için bir kuruntu ve bir düş için Türkiye halkını yok etmek istiyorlardı. Halifeliğe ve halifeye görev, yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi[21].

İnkılâplar milletin refah ve medeniyet yolunda ilerlemesini engelleyen zincirleri kırmaktan başka bir şey değildi. Saltanat ve halifelik kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmişti. Ama eski nizam toplumda örf ve âdet, gelenekleri ve hurafeleri ile yaşıyordu. Geniş bir eğitim seferberliği ile kitlelere modern çağların ve yeni nizamın gerçekleri olan inkılâpları kabul ettirmek lâzımdı.

Süratli bir batılılaşma için cehaletle mücadele lâzımdı. Bunun için Atatürk 1928'de Lâtin alfabesini kabul etti. Lâtin harflerinden önce Türklerin üç alfabesi vardı; Uygur, Göktürk ve Arap. 1924'te Sovyetler Birliğindeki Türklerin temsilcilerinin Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesini kabulleri ilgi çekicidir. 1928 kışında meseleyi incelemek için bir komisyon atandı. Türkçede sekiz sesli harf Arapçada sadece üç tane sesli harf olması Arap harflerinin Türkçeyi ifadedeki güçlüğünü gösteriyordu.

İbrahim Müteferrika ilk matbaa makinesini 1729'da Türkiye'de kurmuştu. 3 Kasım 1928'de T.B.M.M. Lâtin alfabesini kabul etti. Arap alfabesinin yürürlükte olduğu 199 yılda Türkiye'de sadece 30.000 civarında

[21] Yılmaz Altuğ, op. cit. s. 256-259.

Levent Şahverdi Arşivi

kitap basılmıştı. Bu bakımdan genç nesilleri geniş Osmanlı edebiyatı mirasından mahrum etmek tehlikesi mevcut değildi.

Daha sonra kurulan komisyon Türk Dil Kurumuna dönüştü. Atatürk Türk diline yabancı bütün Arapça ve Farsça kelimeleri sunî ve güç bir dil halini almış Türkçeden çıkarmak istiyordu. Milletin büyük çoğunluğunu teşkil eden ve milletin efendisi olan köylüler Osmanlıcayı bilmiyorlardı.

Türk Dil Kurumu etkili, bazan fazla müdahaleci bir müessese idi, fakat bugün Atatürk'ün istediği olmuş, Türk dili arınmıştır.

Cumhuriyetten önce okutulan tarih başlıca Osmanlı Tarihi idi, bu suretle Türk Tarihi 1299'da başlıyordu. Avrupa'da eğitim gören Türk aydınları Türklerin genel bir tarihi olmasında ısrar ettiler. Tarihe büyük bir ilgisi bulunan Atatürk millî tarih İstiklâl Savaşımızın manevî cephesini teşkil edecektir zira ülkemiz gibi Türk miletinin geçmişi, medenî hüviyeti ve beşerî değerleri de istilâ edilmiştir" demiştir.

Viyana'yı iki kez muhasara eden Türkleri Avrupa affetmemişti, bir sürü yalan ve dolan imal etmişlerdi. Avrupalılar Türkleri barbar, yıkıcı, geri insan olarak niteliyor ve kendilerine mahsus bir medeniyetleri bulunmadığını iddia ediyorlardı. Bunlara şu cevap verilebilirdi. Hangi barbar millet tarihte onaltısı büyük yüzden fazla devlet kurmuştur? Son imparatorluk 1299'dan 1920'ye kadar sürmüştür. Atatürk Fransız okullarında okutulan bir tarih kitabında Türkleri sarı ırka mensup geri bir kavim olarak anlatan bir tarih kitabını görünce şu soruların ele alınmasını emretti:

1. Türkiye'nin en eski halkı kimlerdir?
2. Türkiye'de ilk uygarlık nasıl ve kimler tarafından kurulmuştur?
3. Türklerin cihan tarihinde ve dünya uygarlığında yeri ve hizmeti nedir?
4. Türklerin Anadolu'da bir aşiretten bir devlet kurmaları mümkün olmadığına göre bu olayın gerçek izahı nasıldır?
5. İslâm tarihinin hakikî hüviyeti ile Türklerin İslâm tarihindeki yerleri ve rolleri nedir?

Önce bir kütüphane kuruldu, Bütün tarihçiler Türk tarihi ile ilgili kitapları inceleyip, raporları Mustafa Kemal Paşa'ya vermeye başladılar. Bunların özeti "Türk Tarihinin Ana Hatları" adı altında 1930'da basıldı. 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" serisi hazırlandı. 1932'de Ankara'da Türk tarihçilerin iştirâkiyle ilk Türk Tarih Kongresi toplandı.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal daha Harbiyedeyken tarihe merak sarmıştı. Millî zaferden sonra baş işlerinden biri Türk tarihini incelemek olmuştu [22].

Atatürk'ün Türk Tarihi Tetkik Heyeti'ne yaptığı şu tavsiyeleri nakletmek yerinde olur:

"Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

"Herşeyden evvel kendinizin dikkat ve itina ile seçeceğiniz vesikalara dayanınız. Bu vesikalar üzerinde yapacağınız tetkiklerde herşeyden ve herkesten evvel kendi inisiyatifinizi ve millî süzgecinizi kullanınız."

"Biz daima hakikat arayan ve buldukça, bulduğumuza kani oldukça, ifadeye cüret eden adamlarız."

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." [23]

Atatürk'ün en önemli inkılâplarından biri de kadın erkek eşitliğinin kurulmasıdır. Bu suretle kadın toplumda lâyık olduğu yeri aldı. İstiklâl Savaşında Türk kadını sonsuz fedakârlıklarla vatanseverliğini gösterdi. Sadece cepheye silâh ve mühimmat götürmekle kalmadılar, bir çok halde düşmana karşı silâhla savaştılar. İslâmdan önce kadın Türk toplumunda erkeğe eşitti. Törenlerde Han ve Hatun birlikte tahtta otururlardı. Timur'un İspanyol delegasyonuna verdiği şölende karısı sağında oturuyordu. Selçuk Sultanı Sancar esir edildiğinde karısı Türkân Hatun imparatorluğu yönetmişti [24]. Kutluk Devletinde, Hindistandaki Türk Devletlerinde ve İlhanlılar'da kadın hükümdarlar ve kadın vezirler vardı. "Eski Türklerde kadınlar umumen amazon idiler silahşörlük, kahramanlık Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilirlerdi." [25]

Daha sonra İslâm dininin kabulünden sonra kadın eşit durumunu kaybetti.

Atatürk'ün bu konuda söylediklerinin bazıları şunlardır: "Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye alınan yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyle anlaşılır.

[22] Sadi Irmak, Devrim Tarihi, İstanbul 1967, s. 215
[23] Yılmaz Altuğ, op. cit. s. 293-294
[24] Bahriye Üçok, İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, Ankara 1965, s. 24.
[25] Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1955, s. 107

Levent Şahverdi Arşivi

Milletimiz kuvvetli millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlar içtimaî hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı olacaktır."

Bu suretle kadının analık vazifesini belirten Atatürk, kadınların eşitliğini kısıtlayan engellerin gerçekte mevcut olmadığını şu sözlerle belirtmiştir: "İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki bugün kendimizi mukayyet zannettiğimiz bin türlü kayıtlar yoktur. Türk içtimaî hayatında kadınlar ilmen ve irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden kat'iyyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir."

Türk kadınlığının Türk toplumunda oynaması gerekli rol hakkında Mustafa Kemal aynen şunları söylemiştir: "Bizi analarımızın adam etmesi lâzımdır. Onlar edebildikleri kadar edebilmişlerdir. Bundan sonra başka zihniyettten başka olgunlukta adamlara muhtacız. Bunları yetiştirecek olanlar bundan sonraki analardır. Bu maruzatım istiklâl, şeref ve hayat mecburiyetini temin ve idame etmeye umde ittihaz eden Türkiye devletinin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve edecektir. Medeniyetten bahsederken şunu da kat'iyyetle beyan etmeliyim ki medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık muhakkak içtimaî, iktisadî, siyasî aczimizi mucip olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların tabiî haklarına sahip olmaları, aile vazifelerini ifaya muktedir olmaları, gerekmektedir."

Mustafa Kemal 27 Ağustos 1925'te İnebolu'da Türk kadınına ilişkin bir söylev vererek şunları söyledi: "Seyahatim esnasında köylerde değil, başka kasabalarda ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesir olarak kapattıklarını gördüm. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimizin eseridir.

Kadın arkadaşlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara ahlâkı ve mukaddesatı telkin etmek millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezahatle teçhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum yoktur. Onlar yüzlerini cihana göstersinler ve gözleri ile cihanı dikkatle görebilsinler, bunda korkulacak bir şey yoktur." [26]

Önce 16 Nisan 1930'da kadınlara kanunla belediye seçimlerine seçmen ve aday olmak hakkı tanındı, 5 Kasım 1934'te ise kadınların genel seçimlere aday ve seçmen olarak katılmaları bir kanunla kabul edildi.

[26] Yılmaz Altuğ, op. cit. s. 266

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal evrensel olan Batı medeniyetini bir bütün olarak almadan yana idi. Bunun için bu medeniyetin simgesi olan Batı kıyafetini bir inkılâpla kabul etti.

Bunu soyadı inkılâbı, takvim ve saatlerin, ayların ve tatil günlerini değiştirilmesi takip etmişti.

Lâiklik ilkesi, İslâm hukukuna dayanan hukuk sisteminin değiştirilmesini icap ediyordu. 1926-1929 arası bu yapıldı. Avrupa hukuk sistemi iktibas edildi

Büyük zafer kazanıldığında Mustafa Kemal Paşa'ya "İşte zaferi kazandınız, şimdi ne yapmak isterdiniz?" diye soranlara büyük önder; "Millî Eğitim Bakanı olarak memleketimin irfanına hizmet etmek isterdim." cevabını vermişti

En yakınlarından biri olan sayın Profesör Afet İnan bu konuda şunları yazmaktadır: "Onun en çok uğraştığı mevzulardan biri millî eğitim ve kültür işlerine ait idi. Hatta bazı zamanlar "Eğer Cumhurreisi olmasam, Maarif Vekilliğini almak isterdim" derdi. [27]

Atatürk yeni devleti kurmaya başladığı 23 Nisan 1920'den ölünceye kadar millî eğitimin en önde gelen önemi üzerinde ısrarla durmuştur. Ölümünden önce T.B.M.M.'sindeki son açış nutku olan 1 Kasım 1937 tarihli konuşmasında şunları âdeta bize vasiyet olarak söylemiştir: "Büyük davamız, en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılâp yapmış olan Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı ancak, süreli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, fert ve kurumları yaratmak, işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, kültür vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.

İşaret ettiğim umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir." [28]

[27] Prof. Dr. Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 1968, s. 266, Ankara
[28] Afet İnan, Devrim Gençliği Dergisi, Cilt III. sayı 17, Kasım 1953, Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim ve kültür alanındaki inkılâplara, harf inkılâbı (3 Kasım 1928), dil inkılâbı ve tarih, üniversite (1933) inkılâpları dahildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE BARIŞ

METİN TOKER

Birleşmiş Milletlerin "Barış Yılı" ilân ettiği 1986'nın tamamlanmasının üzerinden üç hafta geçti. Bu, "Barış Yılı"nın bir bilançosunu yapmak artık kabildir.

Birleşmiş Milletler bazı yılları bir konunun, daha doğrusu bir sorunun yılı seçiyor, bütün dünyayı bu konuda olağanın üstünde gayret sarfetmeye, başarılar elde etmeye, sorunun çözülmesine daha büyük katkıda bulunmaya çağırıyor. Bunun için âdeta bir "milletlerarası seferberlik" başlatılıyor.

Daha önce "Çocuk Yılı" yaşandı. Akılda kalacak ilerlemeler kaydedildi. 1987 "Konutsuzlara Konut Yılı" olacak. Her halde, her yerde, alışılmışın üstünde konut yapılacak. Sorun çözümlenecek mi? Tabiatıyla hayır. Herkes oturduğu evin, çalıştığı dükkânın sahibi olsa kapitalist sistemlerde kiralık ev ve dükkân sahipleri ne yapacaklar? Komünist sistemde devlet tekelini bırakır mı? Ama mutlaka, çocuklara verilen önem gibi, konut yapımında da bir gelişme olacak.

Ya, "Barış Yılı"nda dünya barışı?

Bu, sadece bir muhteşem fiyaskodur. 1986 kan, ateş ve tabiî acı ve gözyaşıyla dolu bir yıl olarak tarihe geçti. Dünyanın istisnasız her ülkesindeki terör olaylarını saymasanız bile klasik anlamıyla saçma bir harp iki devlet arasında altıncı senesini bu barış yılında tamamlayıp yedinci yaşına bastı: Irak-İran savaşı. Arkasında bir milyondan fazla ölü bırakarak. Afganistanda Sovyetler Birliğiyle Afganlar, Kamboçyada Khmerler ile Vietnamlılar, Çadda Çadlıların yanında Fransa ve Libya, Orta Amerikada dıştan destekli Nikaragua ile El Salvador, Libyada Amerika ile Libya vuruşup durdular. Şilide, Kuzey İrlandada, İspanyada, Peruda, Hindistanda, Sri Lankada, Filipinlerde aynı ülkenin halkları birbirleriyle acımasızca döğüşmeye devam ettiler.

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin düzenlediği Atatürk konferansları arasında 23 Ocak 1987 günü Türk Tarih Kurumu konferans salonu'nda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Talihsiz Lübnanda kimin kiminle ve niçin savaştığı bile belli değil. Filistinde bölgesel Arap-Yahudi harbi hep sürüyor.

Bütün bunların hepsi, bir tek "Barış Yılı"nın içinde. 1986'da! Sadece Türkiyedir ki bu karmaşık, harpler içindeki dünyada kesintisiz 64. barış yılını idrak ediyordu. Ordularımızın silâh ata ata düşmanı kovalayıp İzmire girmesinin üzerinden tam 64 yıl geçmişti ve İkinci Dünya Harbi dahil, Türkiye Cumhuriyeti devamlı, barışı koruyordu.

Bu sayededir ki Türkiye "Barış Yılı"nı çok anlamlı bir vecizenin ışığında kutladı. Bir vecize ki katılmamak, paylaşmamak hiç kimse için kabil değildir: Yurtta barış, dünyada barış.

Olayın en ilginç yanı, ilk söylendiği şekliyle "yurtta sulh, cihanda sulh" hedefi, askerlik hayatına 12 yaşındayken başlamış, dört harbe cephelerde savaşarak katılmış, Mareşallik rütbesine kadar yükselmiş, 57 yıllık ömrünün tam otuz senesini elinde silâhla geçirmiş bir askere ait olmasıdır: Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e.

Ünlü Fransız devlet adamı Clemanceau der ki: "Savaş, sadece askerlere bırakılamayacak kadar önemli bir iştir."

Ya barış? Acaba onun kıymetini askerler, sivillerden daha mı iyi biliyorlar?

"Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünün o sırada Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Selanikte, 1881'de "Mustafa" olarak doğan sahibi, 1893'te girdiği askerî rüştiyede bir hocasının eklediği isimle "Mustafa Kemal" oldu. 1916'da artık "Mustafa Kemal Paşa" idi. 1921'de, Sakarya Meydan muharebesinin kazanılması üzerine Büyük Millet Meclisi onu "Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa" yaptı.

Gerçi Mustafa Kemal Paşa 1919'da, gönderildiği Anadolu'dan İstanbul'a geri çağrıldığında bunu dinlemedi, kendisini Hükûmet azlettiğinde istifa etti ama bu, sivil hayata geçiş değildir. Bu, İmparatorluk ordusundan Kuvayı Milliyenin, Millî Kurtuluş Savaşı askerî kuvvetlerinin başına geçiştir.

Atatürk asker üniformasını, bir daha giymemek üzere ancak 1923'de sırtından çıkardı. Zafer kazanılmış, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Yeni devletin ilk Cumhurbaşkanlığına bir sivil olarak seçildi.

42 yaşındaydı. Demek ki, aralıksız 30 yıl üniforması sırtında kalmıştı.

Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa, artık Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa idi.

Levent Şahverdi Arşivi

1934'ten hayatının sonuna, 1938'e kadar, ise Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı bir kanunla Kemal Atatürk'tür.

İşte, "Yurtta barış, dünyada barış" sözünün sahibinin kimliği: Bir asker.

Efsaneleşmiş bütün insanlar için olduğu gibi, bir takım kimseler Türkiyede de, akıllarına gelen güzel sözleri veya kendi işlerine gelen fikirleri içeren vecizeleri Atatürk'e atfetmişlerdir.

"Yurtta sulh, cihanda sulh" bunlardan biri değildir. "Yurtta sulh, cihanda sulh", aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası genel başkanı olan Gazi Mustafa Kemal'in 1931 seçimlerinden önce yayınladığı "Seçim dolayısıyla Reisicumhur hazretlerinin Türk milletine beyanatı"nda ilk defa yer almıştır.

Bu, gelişigüzel söylenmiş bir ilke de değildir. Bu, Atatürk'ün bütün hayatı boyunca inandığı ve sadık kaldığı bir görüştür. Prusyalı General Karl Von Clausewitz askerî edebiyatın klasiklerinden "Wom Kriege = Harp hakkında" eserinde harbi şöyle tarif eder: "Harp, politikanın başka vasıtalarla sürdürülmesinden başka hiç bir şey değildir."

Denilebilir ki Mustafa Kemal Paşa için "barış, harbin başka vasıtalarla sürdürülmesidir", yahut belki daha doğru olarak "harbin başka vasıtalarla pekiştirilmesidir" ve o zaman elbette harpten biran evvel barışa geçilmesinde sayılamayacak kadar çok fayda vardır.

Türkiye Cumhuriyeti bu inanç üzerine kurulmuştur. Bütün Anadolu Türklüğü tarihinde ilk defadır ki, Türkler, 64 yıllık sürekli barışı 1986 barış yılı içinde idrak etmişlerdir. 9 Eylül 1922'de, Anadoluyu istilâ etmek üzere gelmiş düşman kuvvetlerin İzmir'de denize dökülmesinden bu yana Türkiye, Birleşmiş Milletler taahhüdü icabı olan Kore harbi istisna edilirse, -o da, vatan topraklarında değil- savaş yüzü görmemiştir. Bu dönemde Türk Silâhlı Kuvvetleri, tekrar sadece, Zürih ve Londra andlaşmalarının gereğini yerine getirmek için Kıbrıs müdahalesi sırasında silâh kullanmışlardır. İki iç savaş tertibi ise, 12 Mart ve 12 Eylül'de basiretle önlenmiştir.

Bu, Atatürk'ün koyduğu "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesine ondan sonra da sadık kalındığının delilidir.

Şimdi, bir an için kendimizi geçmişe götürelim ve 1922 Eylülüne dönelim. Gazi Paşanın 30 Ağustosta ordularına verdiği "Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emriyle başlatılan büyük taarruz "ilk hedef"ine varmıştır. Türk orduları Egeye ulaşmışlardır ve İzmir kurtarılmıştır. Ancak,

Levent Şahverdi Arşivi

Misakı Millî (Ulusal And) sınırları içinde bulunan Türk yurdunun bir bölümü hâlâ Müttefik kuvvetlerinin işgali altındadır. Buna, İstanbul dahildir. İzmir ile İstanbul arasında İngiliz birlikleri vardır. İzmir limanında İngiliz harp gemileri bulunmaktadır. Ordular Dumlupınardan İzmir'e kükreyerek inmişlerdir. Asker, çoşku içindedir. Önüne geleni ezebileceği ve savaşa savaşa İstanbula varabileceği, payitahtı kurtarabileceği inancı tamdır. Buna inanan başkaları da çoktur. Moral yüksektir.

Muzaffer başkomutanın, muzaffer ordularına yeni emri şudur: "Ordular, dur!"

Clausewitz'in deyimlerini kullanacak olursak, artık harbin başka vasıtalarla sürdürülmesi dönemi gelmiştir: Barışla. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti bütün hedeflerine barışla, barış yolunu kullanarak varacaktır.

Bunun çok ve her zaman kolay olmadığı daha o zamandan anlaşıldı. Türk orduları İzmir kapılarına dayandığında İngilizler Çanakkalenin Anadolu yakasındaki kuvvetlerini arttırmışlar, orada mevzilenmişlerdi. Gerekirse harp ederek Türk birliklerinin Trakyaya geçmelerini engellemek emrini almışlardı. Çanakkale'de Fransız ve İtalyan askerleri de vardı.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir limanındaki İngiliz harp gemilerinin amiraline yazılı bir nota gönderdi. İzmir'de otorite kurulmuştu, şehir sükûnete kavuşmuştu, herkesin can ve mal emniyeti tamdı. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti İngiltereyle harp halinde değildi. Gemilerin İzmir limanında bulunmasına sebep kalmamıştı. Çekilsinlerdi.

Ertesi sabah nota gereğinin yerine getirildiği görüldü: İngiliz harp gemileri gidiyorlardı. Bu, barış yolunun ilk denemesi ve başarısıydı.

Mustafa Kemal Paşa, ordularına yeni emrini verdi: Birlikler Çanakkaleye doğru ilerleyeceklerdi. Fakat, silâh atmadan.. Dramatik bir yürüyüş ve İzmir'de dramatik bir bekleyiş başladı. Birlikler Çanakkaleye geldiler ve İngiliz mevzileri önünde durdular. İngiltere Başbakanı Lloyd George İstanbulun Türklere bırakılmasını kabul ediyordu, fakat Trakyaya geçmelerine karşıydı.

Lloyd George bu harpçi tutumunda ne kendi muhalefeti, ne de Fransa ve İtalya tarafından desteklendi. Fransa ve İtalya, Çanakkale'deki askerlerini çektiler. Fransa, bir asker, İstanbuldaki işgal kuvvetleri komutanı General Pellé ve bir sivil, Ankaraya daha önce gelmiş olan Franklin-Bouillon, iki temsilciyi Mustafa Kemal Paşayla görüşmek üzere

Levent Şahverdi Arşivi

İzmire göndermişti. Bu görüşmelerin sonunda bir mütareke için elverişli hava doğdu. Mütareke Türk-Yunan savaşına son vermek içindi. Nitekim "Mudanya mütarekesi" diye bilinen anlaşmanın ilk maddesi şöyle olacaktır: "İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Türk ve Yunan silâhlı kuvvetleri arasında çarpışmalar durdurulacaktır".

Gerilim 9 Eylülden 23 Eylüle, ondört gün sürdü. 23 Eylülde Müttefikler Ankara Hükûmetine bir nota vererek "Doğu Trakyanın ve Boğazlar bölgesinin barış andlaşmasından sonra boşaltılacağı"nı belirterek askerî harekâtın durdurulmasını istediler. Ankara Hükûmeti Türk kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale istikametinde daha fazla ilerlemeyeceğini bildirdi ve Doğu Trakyanın, Edirne ile birlikte, Meriç nehrinin batısına kadar boşaltılmasının kabulü şartıyla Müttefikleri 3 Ekimde Mudanyada, müzakereleri başlatmaya davet etti.

Mudanya mütarekesi 11 Ekim 1922'de, 14/15 Ekim gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmek üzere, Büyük Britanya, İtalya, Fransa, Türkiye delegeleri tarafından imzalandı. Görüşmelerde Yunanistan heyeti de vardı. Yunan delegesi "yetkisi olmadığı" bahanesiyle imzadan kaçındı. Fakat İngilterenin baskısıyla Atina Hükûmeti sözleşmeye katıldığını, Müttefikler aracılığıyla Ankara Hükûmetine bildirdi.

Türkiye'de "yurtta barış" dönemi böylece başlamış oldu.

Mudanya Mütarekesini Lozan barış andlaşması izledi. Lozan'daki görüşmeler Mudanya'daki görüşmelerden çok daha çetin geçti. Bir defa ipler koptu, müzakereler kesildi, herkes kendi ülkesine geri gitti.

Savaş yeniden mi başlayacaktı? Hayır. Yeni bir müzakere ortamı geliştirildi. Delegeler masa başına döndüler. Lozan Barış Andlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

Millî Kurtuluş Savaşının başında yeni Türkiye'nin sınırları "Misakı Millî sınırları" diye çizilmişti. Bu, duygusal olmayan, gerçekçi, etnik özellikleri gözönünde tutan bir davranıştı. Mustafa Kemal, doğduğu yer olan Selaniği Yunanistan'da bırakırken pek mi memnundu? Buna karşılık, halkının çoğunluğu Türk olan Hatay ve Musul "Misakı Millî sınırları" içindeydi. Lozan'da bunlar Türkiyeye katılamadı.

Lozan barış andlaşması Türkiye'de "Lozan zaferi" diye bilinir ve kutlanır. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti onun temeli üzerinde yükseltilmiştir. Lozan'ın sağlamlığını şuradan anlayınız ki Birinci Dünya Savaşına son veren bütün barış andlaşmaları içinde bir odur ki bugün, 64 yıl

Levent Şahverdi Arşivi

sonra hayattadır ve geçerlidir. Ötekilerin hepsi, tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır.

Buna rağmen Lozan o sıralar ve sonraları, bir takım eksiklikleri dolayısıyla Türkiye'de eleştiri konusu yapılmıştır. Hatay ve Musul bunların başlıca örneği olarak gösterilmiştir. Hatay sonradan Türk topraklarına eklenmişse de Musul sınırlarımızın dışında, Irak'ta kalmıştır. Özellikle çok partili rejime geçmemizden sonra Lozan andlaşmasını imzalayan baş delegemiz İsmet İnönü siyasî hasımları tarafından neredeyse vatan hıyaneti ile suçlanmıştır.

Lozan andlaşmasını Lozanda İsmet Paşa imzalamıştır ama onun Mecliste tasdikini Gazi Paşa sağlamıştır. Zaten bütün müzakereler onun bilgisi altında yürütülmüştür. Gazi Paşa barışın kesinleşmesi ve milletlerarası hukukî bir andlaşmayla teminat altına alınması için bu gibi, esas hedef gözönünde tutulursa "ikinci önem"de sayılacak hususlarda bazı tâvizleri vermekte tereddüt etmemiştir. "Barış mı, Hatay mı?", "Barış mı, Musul mu?" gibi, barışı tehlikeye atabilecek, en azından geçiktirebilecek sorunlarda büyük bir cesaret ve sağduyu ile "Barış" lehinde vaziyet almıştır.

Neydi bu askerin, barış için böyle bir tutkusu? Otuz yıllık bir askerlik hayatı ve bunun sonundaki savaş kahramanlığından, şimdi bir barış havariliğine mi özeniyordu? Yapısında, ruhunda bir metamorfoz, bir değişim mi oluşmuştu?

Sonraki hayatına bakıyoruz: Hayır. Ne bu tarz bir özenti, ne bir değişim vardır. O aynı, mücadele adamıdır. Yılmaz bir savaşçı. Bir ihtilâlci. Bir inkılâpçı.

Demek ki, Atatürk'ün barış anlayışını kavrayabilmek Clausewitz'in deyimlerine dönmekle kabildir. Atatürk için "barış", harbin başka vasıtalarla sürdürülmesidir". Onun yeni harbi, belki de asıl harbi "Türk milletinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması"dır.

Bunun şartı ise "yurtta barış, dünyada barış"tır. Atatürk'ün en çok buna ihtiyacı vardır.

Atatürk, bunu "Büyük Nutuk"unda açıkça söyler. Önce vatan kurtarılacak, sonra bu topraklar üzerinde, toplumu batılı çağdaş uygarlık düzeyinde olan yeni bir Türk devleti kurulacaktı. Atatürk "İşte, daha İstanbuldan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur" der.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele tamamlanıp barış ile taçlandırılmadan bu hedef, bırakınız gerçekleştirilmeyi, açıkça söylenebilir miydi?

Atatürk'ü dinleyelim:

"— Burada pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamayalım. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla kendinden önce yüce Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve Padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde değil. Bu inanca aykırı bir düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur."

Böyle bir kimse ise Millî Mücadeleyi kendi etrafında kenetlenmiş, simgelenmiş hale getirebilir miydi? Elbette ki, hayır.

Gene Atatürk'ü "Büyük Nutuk"unda dinleyelim:

"— Yapılan Millî Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre (...) gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak giriştiğimiz gerçek ve maddî mücadeleye hayalî bir macera niteliği verdirebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında geleneklerine, düşünce kabiliyetlerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişmelerden ürkeceklerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı."

Nitekim bu yoldaki adımların ilki olan "saltanatla hilâfetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması" kararı Mecliste, Mudanya Mütarekesinin imzalanmasından sadece üç hafta sonra alınıyordu. Üç büyük Müttefikin, İngiltere, Fransa ve İtalyanın "İstanbul başkent kalırsa Büyük Elçi göndeririz, Ankara'yı başkent yaparsanız Orta Elçi yollarız" şantajına rağmen Lozan'dan iki buçuk ay sonra Ankara başkent oldu. Üç ay sonra ise Cumhuriyet ilân edildi.

Bunlar, sadece bir başlangıçtır. Bunlar için, ama asıl, bundan sonrakiler için, Atatürk özellikle barışa muhtaçtı.

Burada, bir nokta üzerinde durmak lâzımdır. Türkiye'de pek çok kimse askerî zaferin kazanılmasıyla Mustafa Kemal Paşanın görevinin sona erdiği inancındaydı. Bunlar İstanbulda ve İstanbul basınında ağırlık taşıyorlardı. Tamam, vatan kurtarılmıştı. Aferin, Mustafa Kemal Paşaya! Ama artık

Levent Şahverdi Arşivi

işleri tekrar kendilerine, "Babıâli profesyonelleri"ne devretmesi lâzımdı. Bir asker büyük politikadan ne anlardı? Şimdi, söz yeniden onların olmalıydı. "Osmanlı aydını" olarak her şeyi en iyi onlar biliyorlardı.

Ama Mustafa Kemal Paşa başka türlü düşünüyordu. Türkün, Osmanlı kabuğunu delmesi, çağdaş uygarlık düzeyine çıkması lâzımdı. Osmanlı, Türkü yüceltmişti. O da, tamam. Ancak, Osmanlı tükenmişti ve son yüzyıllarda uğradığımız felâketler bunun sonucuydu. Zafer, taze bir başlangıç için yeni bir ortam yaratıyordu. Bundan faydalanmak lâzımdı ve bu işi elbette kendisi yürütmeliydi. Çünkü kendisinin, çok uzun süredir düşünülmüş, pişirilmiş fikirleri vardı. İdeal arkadaşlarıyla birlikte bunun kotarılmasına sıra gelmişti.

Bundan dolayıdır ki Mudanya Mütarekesinden birbuçuk ay sonra, 6 Aralık 1922'de basına verdiği bir demeçle Halk Fırkası adında ve halkçılık ilkesine dayalı bir siyasî parti kuracağını açıkladı. Bütün aydınları, düşünürleri, yazarları bu partinin hazırlanmakta olan programı üzerinde düşüncelerini bildirmeğe çağırdı. Aslında, program kafasındaydı. Atatürk inanıyordu ki askerî zafer vatanı kurtarmak için şarttı, ancak yeterli değildi. Yurdun bir kere daha aynı tehlikeli ve acıklı duruma düşmemesi için siyasî, sosyal ve iktisadî verileri kökünden değiştirmek, düzeltmek lâzımdı. Parti 9 Eylül 1923'te kuruldu. Onu Cumhuriyetin ilânı izledi.

Cumhuriyetin ilânını ise toplumun karakterini değiştiren, onu Ortaçağın karanlığından çıkarmayı amaçlayan bir dizi devrim takip etti. Bunun için idarede, hukukta, kültürde, sanatta ve gündelik yaşamda ona ilkel bir görünüş veren kurumlar, hükümler ve alışkanlıklar kaldırılarak yerlerine çağdaş uygarlığın akla ve ilme dayalı değerleri getirildi. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 174. maddesi şöyledir:

"Anayasanın hiç bir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden inkılâp kanunlarının Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz."

Bu maddede sekiz kanun sıralanmaktadır ve bunların tarihleri 1924 ile 1934 arasında değişmektedir. Maddede de belirtildiği gibi bunların en önemlisi lâikliktir. Aynı derecede önemli olan başka bazıları kadın haklarıyla ilgilidir. Kadın hakları daima, Atatürk'ün üzerinde büyük titizlik gösterdiği ve tâviz vermediği bir alanı oluşturmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî zaferi kazandıktan sonra "yurtta barış"ın gerçekleştirilmesinde Mustafa Kemal'in niçin bu kadar acele ettiği, niçin bazı tavizleri göze aldığı sanırım şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunlar, bir muzaffer başkomutanın, o prestijiyle ve kudretiyle ancak barış sağlandıktan sonra gerçekleştirebileceği devrimlerdir.

Görülüyor ki Atatürk için barış, belki bir safhanın amacıydı ama, asıl hedefin, batılı çağdaş uygarlık düzeyinde bir Türk toplumu olan asıl amacın bir aracıydı.

Lâiklik de öyle. İkisi de araç. Ne var ki "olmazsa olmaz" nitelikte araçlardır, bunlar. Nasıl, Millî Mücadele barışla bitirilmeden ve bu, milletlerarası hukukî bir anlaşmayla teminat altına alınmadan asıl amacın uygulanmasına geçilemezse, müslüman bir toplumda lâiklik kabul edilmeden de bunda başarıya ulaşmak mümkün değildi.

Neden? Çünkü İslâmiyetin kurucusu aynı zamanda bir devletin de kurucusuydu. Onun için bir de hukuk nizamı getirmişti. Bu nizam yedinci yüzyılda ileri bir nizamdı. Fakat yirminci yüzyılda, çok geride kalmıştı. Modern bir devlet böyle bir nizamın üzerine oturtulamazdı. Ama nizam, Allah kelâmı olarak Kuranın içindeydi. Allah ise Kuranda "ben size düşünmeyi değil, inanmayı emrettim" diyordu. Onun için Atatürkçü lâikliği, klasik lâikliğin "din ile devlet işlerinin ayrılması" tarifine sığdırmak yanıltıcı olur. Atatürk, lâikliği böyle anlamamıştır. Herkes istediği dinin manevî değerlerine inansın. Zaten bu değerler her dinde, Allahın varlığından başlayarak, aşağı yukarı aynıdır. İnandığı dinin ibadet vecibelerini de istediği gibi yerine getirsin. Devletin şöyle veya böyle bir zorlaması bu iki alanda kesinlikle yoktur. Ama devletin hukukî nizamında Kurandaki nizamla farklılıklar varsa Türkiye Cumhuriyetinin bütün vatandaşları, dinleri ne olursa olsun, devletin nizamına riayet edeceklerdir. Eğer bu lâiklik ilkesi Cumhuriyetin temelinde bulunmazsa, bugün denildiği gibi yüzde 99'u müslüman olan Türk toplumunu batılı çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma amacı başarı kazanamaz. 4. sûrenin 34. âyeti açıkça "Erkekler kadınlardan üstündür" derken siz kadın-erkek eşitliğini nasıl hukuk kuralı yapabilirsiniz? Aynı sûrenin 11. âyeti miras paylaşmasında, gene açıkça, "bir erkek çocuğa iki kız çocuğuna düşen pay kadar verilecektir" derken miras hukukunu siz nasıl düzenleyebilirsiniz? 5. sûrenin 38. âyeti aynen "hırsız erkeğin veya kadının yaptıklarının karşılığı olarak ellerini kesin" derse kendi ceza kanununuza başka hüküm koyabilir misiniz?

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu sebeplerden dolayıdır ki Atatürkçü lâiklik din ile devlet işlerinin ayrılması değil, Kurandaki manevî değerler ve ibadet vecibeleri ile hukuk nizamının birbirinden ayrılması, öyle uygulanmasıdır.

Devletin hukuk nizamı ile Kuranın hukuk nizamı çelişirse inananlar günah korkusuyla birinciye karşı mı çıkacaklardır? Başka bir konuda, "yenilecek ve yenilmesi haram olan şeyler konusundaki 2. sûrenin 173. âyeti bir ilke getirmektedir: "Dininizin İslâm olması benim isteğimdir. Şayet biri açlık nedeniyle ve günaha eğilimi olmaksızın zorda kalırsa Allah bağışlayan ve merhametli olandır".

Bugünün "Üniversitede kızların saç örtme meselesi"nde o ilke elbette ki geçerlidir. Atatürk, lâikliği müslüman Türk toplumuna malederken İslâm dininin bu müsamahakâr niteliğini gözönünde bulundurmuş, din ve vicdan hürriyetine hiç ilişmemiş, sadece yeni Cumhuriyetin hukuk nizamını bir çağdaş toplum yaratacak şekilde kurmuştur. Üzerlerine gittiği kimseler ise yobaz hacı hoca, imam takımı olmuştur, bunların aydınlarını yetiştirecek bir eğitim ve öğrenimi de öngörmüştür.

Demek ki Atatürk barışı sağlamasa devrimlerine başlayamaz, bu devrimlere lâik bir kafayla girişmezse onları gerçekleştiremezdi.

Burada Atatürk'ü tarihin başka bazı şahsiyetlerinden ayıran bir özellik de belirmektedir. Şöyle bir akla gelenleri zikretmek gerekirse meselâ bir Napoleon, bir Hitler, bir Nâsır, üzerinde hâkimiyet kurdukları toplumları sürekli savaş havasını muhafaza ederek iradeleri altında tutmuşlarken sadece havasını değil, savaşı sürdürmüşlerken bir, Atatürk'tür ki barışı, asıl harbin başka ve geçerli vasıtası olarak kabul etmiştir. Aldığı sonuç, bu teşhisindeki isabetin delilidir.

Bunun, Osmanlı İmparatorluğuna son günlerinde verilen isimle "Hasta Adam"ın, bir "Sağlam Adam" haline gelmesinden hoşnut olmayanlar da farkındadırlar. Lozan'da İngiliz başdelegesi Lord Curzon Türk başdelegesi İsmet Paşaya, onun bitmez tükenmez saydığı taleplerini kabul etmeye mecbur kalırken şöyle demişti:

"— İste,iste bakalım genç general.. Ben, bu verdiklerimin topunu günü geldiğinde cebimden çıkaracak ve sana fatura edeceğim, hepsini geri alacağım."

İsmet Paşa da ona şu mukabelede bulunmuştu:

"— Sen şimdi ver de, o gün alabilirsen alırsın.."

Lord Curzon, fakir bir memleketin eninde sonunda zenginlere avuç açacağını varsayıyordu. Fakat "yurtta barış" bir yandan toplumu yeni bir

Levent Şahverdi Arşivi

yaşam tarzının içine sokarken, diğer taraftan ona kendi yağıyla kavrulmasının imkânlarını da sağlamaya başlamıştı. Bundan dolayıdır ki İngiliz parmağı, yurt içinde bu devrim hareketlerine karşı bulunanları doğuda bir ayaklanma için desteklediyse de "Şeyh Sait isyanı" diye bilinen o teşebbüs de "yurtta barış"ı köstekleyemedi.

Öyle bir dünyada yaşıyorduk ki yurtta barışın sürmesi için dünyada da barış şarttı ve buna yardımcı olmak lâzımdı. 1930'lar bunun gerekliliğini büsbütün ortaya koydu. 1930'lar Avrupada savaş rüzgârlarının var gücüyle estiği dönemdir. "Yurtta barış, dünyada barış" sözünün Atatürk tarafından 1931'de söylenmiş olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

1930'lar Avrupada "yeni nizam" sözcüğü gibi "yeni usüller"in de geçerli kılındığı devredir. Bu usül zor kullanmaktır. Bunun şampiyonu da, sivil kökenli Hitler'dir. Versay adlaşmasıyla Almanyanın batısı Ren bölgesi askerden arındırılmıştır. Nazi şansölye 1936'da askerini oraya soktu ve herkes bu emrivâkiyi sineye çekti. Halkının çoğunluğu Alman olan Südet bölgesi Çekoslovakyaya bırakılmıştı. Hitler 1938'de ordusunu yürüttü ve o emrivakiyi de herkes kabul etti. Almanya Südet bölgesini aldı. Başlatacağı harp için müttefike ihtiyacı vardı. Faşist İtalya ile 1939'da "Çelik Pakt"ı imzaladı.

Türkiyenin de Lozan'dan kalma sorunları bulunuyordu. Boğazlarımız askerden arındırılmış haldeydi. Halkının çoğunluğu Türk olan Hatay, Suriye hudutları içinde tutulmuştu. 1930'lar Avrupası öyle bir haldeydi ki Atatürk, Hitler'in usüllerini kullansa, yani Boğazlar bölgesine askerini sokuverse, ordusuyla Hatay'ı Türkiyeye katıverse muhtemelen bu emrivakilere de pek kimse sesini çıkarmayacaktı. Ama bunlar barış yoluyla elde edilebilecekse savaş niçin tercih olunmalıydı? Hem Türkiyenin, hem de dünyanın barışı neden uçuruma itilmeliydi? Savaşlar içinde ömrü geçmiş Atatürk, Alman diktatörün aksine, harbin nasıl bir felâket olduğunu biliyordu. Millet hayatı tehlikeye düşmedikçe ve savaştan başka yol varsa harbe başvurmak, hatta bunun eşiğine gitmek, akılsızlığın ötesinde, millet açısından da, insanlık açısından da cinayetti.

Nitekim 1936'da Atatürk Türkiyesi yeni bir Boğazlar rejimi tesbit etmek üzere tarafları Montreux'de konferansa çağırdı. Konferans Boğazların savunmasını Türkiyeye bıraktı. Türk ordusu, bu konferansın bir kararı olarak Boğazlara girdi.

Bu, Hitler ordularının Rheinland'a girişinden çok farklı bir girişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye 1937'de Hatay sorununu da bir yandan Milletler Cemiyetine götürdü, bir yandan da Fransa ile ikili müzakereye geçti. Bu görüşmeler sonucundadır ki o zamanlar "Sancak" adıyla bilinen Hatay'ın savunmasına Türkiyenin katılması ve Fransa ile Türkiye'nin orada eş sayıda asker bulundurmaları kabul edildi. Türk ordusu bu karar gereğince, 4 Temmuz 1938'de Hataya girdi. Hatay önce, gene müzakere yoluyla bağımsız bir devlet haline getirildi. Bu devletin Meclisidir ki Türkiye'ye katılma kararı alarak anavatan sınırları içine dahil oldu.

Bu da Südet bölgesini Hitler'in Almanya sınırları içine almasından çok değişik bir olaydır. İki usülden hangisinin ülkeye ve dünyaya hayır getirdiği bugün artık bellidir.

"Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin bir gereği olarak yeni Türkiye Cumhuriyeti 1923 ile 1937 arasında tam 26 dostluk andlaşması imzaladı. Bunlarla karşılıklı ilişkiler, dostluk esası üzerine kuruluyordu. Atatürk bir harbin çıkmasını önleyebilmek için caydırıcı bölgesel paktların yararlı olacağına inanıyordu. Onun için ülkenin batısında, 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında "Balkan Paktı"nın, doğusunda, 1937'de Türkiye, Afganistan, Irak ve İran arasında Sâd-Abâd Paktının kurulmasına önayak oldu. Akdenizde İtalyan tehlikesi ağırlığını arttırdığında ise, 1936'da Türk-İngiliz Akdeniz ittifakını imzaladı. Hatay dolayısıyla Türk-Fransız andlaşması zaten vardı. Bunlar, Atatürk'ün ölümünün hemen ardından 1939 Türkiye-Fransa-İngiltere üçlü ittifakına dönüşecektir.

Eğer bütün bunlar "dünyada barış"ın sağlamasına yetmediyse, her halde hiç kimse, asker kökenli bu büyük devlet adamının elinden gelen her şeyi yapmış bulunduğunu inkâr edemez. Onun ilkesinin sonra da geçerli kalmasıyladır ki dünya kana bulandığında dahi "yurtta barış" Türkiyede sürdü.

Konuşmamın sonuna gelmiş bulunuyorum.

Atatürk, "Büyük Nutuk"unda "Daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu Topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar" dediği kararının iki safhasını da başarmıştır. Vatan kurtarılmıştır ve Millî Mücadele derhal barışla sonuçlandırılarak Cumhuriyet ilân edilmiş, Türk toplumu batılı çağdaş uygarlık düzeyinde bir toplum haline getirilmiştir. Atatürk bu ikinci idealini Millî Mücadeleyi zaferle sonuçlandırıncaya kadar, kendi deyimiyle "vicdanında bir millî sır" gibi saklamıştır. Çünkü, vatanın kurtarılmasında

Levent Şahverdi Arşivi

hemen herkes mutabık olduğu halde yeni ve çağdaş, uygar toplum düzenine -gene onun deyimiyle- gelenekleri, düşünce kabiliyetleri ve ruh yapıları dolayısıyla karşı çıkacakların bulunacağını biliyordu. Onun "Muzaffer Başkomutan" sıfatıdır ki lâikliği, 65 yıldır kesintisiz barış içinde yaşayan bu toplumun temeline yerleştirmesini sağlamıştır.

"Muzaffer Başkomutan" artık yok. Ama bu toplumda, onun idealiyle yetişmiş kuşaklar var. "Muzaffer Başkomutan" eserlerini, onlara emanet etmiştir.

Bu kuşaklar her şeye ve herkese rağmen emanetlere sahip çıkacaklar, onları korumasını bileceklerdir.

Teşekkür ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK BİYOGRAFİSİ'NDEN SAYFALAR

Em. Korg. CEMAL ENGİNSOY

19 MAYIS'TAN CUMHURİYET'E
(1919-1923)

1. BÖLÜM: BİR ULUSAL ÖNDER'İN DOĞUŞU

I. Samsun'da Anadolu Topraklarına Çıkış:

"1919 senesi Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım...". [1]

Bu tarihî sözler, Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikâyesinde sadece bir dönüm noktasının dile getirilmesi değil, aynı zamanda, bir askerî liderin bir ulusal öndere dönüşümünün de başlangıcını simgeler. Gerçekten; Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ulaşmadan önce, İstanbul'da geçen üzüntü ve hayal kırıklığı dolu 6 aylık (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) bir "çözüm arayış dönemi"ni arkada bırakarak o gün, Anadolu toprakları ile kucaklaşır. Bütün varlığını kaplamış olan derin bir sevgi ile bağlı bulunduğu bu topraklar, nicedir aklını ve ruhunu dolduran bir özlemin gerçekleşmesi, daha açık bir deyişle, "vatan nasıl kurtarılabilir?" sorusunda düğümlenen bir ölüm kalım görevinin başarılması için, O'nun gözünde tek umut kaynağıdır.

Bir inanç ve hareket adamı olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "...Esas, Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır...". [2] O'nun bu inancı, hiç kuşkusuz, kişisel karakterinden kaynaklanır. Şu sözlerindeki derin anlama bakınız: "...Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben, yaşayabilmek için, mutlaka bağımsız bir milletin evlâdı kalmalıyım...". [3]

Fakat; ne yazık ki, 1919 yılında Türk milletinin içinde bulunduğu koşullar çok kritiktir. O sıradaki genel durumu, Mustafa Kemal Paşa, kendine özgü kesin cümlelerle şöyle açıklar: "...Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Büyük Harpte (I. Dünya Savaşı) mağlûp olmuş...

[1] M. Kemal Atatürk, Nutuk I, İstanbul, 1967, s. 1.
[2] a.g.e., s. 13
[3] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, Ankara, 1954, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmet âciz, haysiyetsiz, korkak... uzun savaş yılları sırasında, millet yorgun ve fakir bir halde... halk, karanlık ve belirsizlik içinde... Osmanlı Ordusu, her tarafta zedelenmiş... elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... her tarafta yabancı subay, memur ve özel ajanları faaliyette... Hıristiyan unsurlar, özel emel ve maksatlarının elde edilmesine, devletin bir an evvel çökmesine çalışıyorlar...". [4]

Bu acı tabloya rağmen; Mustafa Kemal Paşa, yılgınlığa kapılmak şöyle dursun, yurdunu kurtarma azim ve iradesi daha da bilenmiş bir ruh yapısındadır. Savaş yorgunu ulusunun yeni bir ölüm kalım mücadelesinde, karşılaşmak ve yenmek zorunda olduğu güçlükleri, bir savaş adamı olarak, hiç kuşkusuz, çok iyi bilir. Ama, ulusun özgürlük ve bağımsızlığı söz konusu olunca; ne pahasına olursa olsun, amaca ulaşmanın her düşünceden önde geldiğine de bütün varlığı ile inanır. Kaldı ki bu konuda, ulusuna ve kendisine güveni de tamdır. Çünkü bu güven, insan karakterinin en gerçek deneme yeri olan savaş alanlarında, O'nun ruhunda yeşererek kökleşmiş sarsılmaz bir duygudur. Şu sözleri, bu yoldaki derin inancının en belirgin örneğidir: "Ben, 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün, elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız, büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı". [5]

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da karaya çıkışına kadar; askerî alanda, özellikle Çanakkale Muharebelerindeki (1915) parlak başarıları ile, orduda ve halk arasında dikkate değer bir ün kazanmış bir komutan, bir askerî liderdir. O kadar ki bir Amerikalı öğretim görevlisinin sözleri ile, "...hiç kuşkusuz, askerî deha sahibidir...". [6] Fakat şimdi siyasal, sosyal, ekonomik, psikolojik, vb. alanlarda hiçbir hazırlığın bulunmadığı; ama, bunların hepsinin zaman akışı içinde gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu bir millî mücadele hareketinin başında bir Ulusal Önder'in varlığına büyük bir ihtiyaç vardır. İşte, böyle tarihî bir anda; Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya çıkması, hiç kuşkusuz, Türk milleti için hayatî bir şans olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da başlayan ulusal önderlik hareketine, daha İstanbul'da iken düşündüğü bir karar ışık tutar. O zamanlar kimseye açıklamadığı bu karar, "...Millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak..."tır. [7] O'na göre,

[4] Nutuk I, s. 1-2.

[5] Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984, s. 1.

[6] Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, Cambridge-Massachusetts, 1963, p. 29.

[7] Nutuk I, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmeyi ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmeyi..." [8] gerektiren "...bu mühim kararı, (daha) ilk gününde, açığa vurmak, elbette uygun olmazdı. Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu..." [9] ve nihayet, şu gerçekçi davranış: "...Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde hissettiğim büyük gelişme istidadını bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak, azar azar bütün toplumumuza uygulatmak zorunda idim...". [10] Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Millî Mücadele Hareketini yönlendirici uygulama yöntemi, kuşkusuz, bu "millî sır" da odaklaşır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu bir hafta boyunca (19-25 Mayıs 1919), bu yöntem doğrultusunda yoğun bir çalışmaya koyulur. İlk iş olarak, geniş yetki alanındaki vilâyetler ile Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına ve Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığına 19 Mayıs'ta birer telgraf göndererek resmî ilişki kurar; "...bölgelerindeki asayiş durumunu; varsa eşkıyalığın sebeplerini, derecesini ve alınan tedbirleri..." sorar. [11] Özellikle; daha İstanbul'da iken, ülkenin içinde bulunduğu ağır sorunlar üzerinde görüşmeler yaptığı iki yakın arkadaşı (15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa) ile ilişkisini daha da sıkı şekilde sürdürür. Nitekim 21 Mayıs'ta 15. Kolordu Kumandanına ayrı bir şifre telgraf göndererek şöyle der: "Genel durumumuzun almakta olduğu çok tehlikeli şekilden pek acı duyuyor ve üzülüyorum. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdan vazifesini yakın bir ortak çalışma ile en iyi biçimde yapmak mümkün olacağı inancı ile, bu son görevi kabul ettim. Zatı âlinizle bir an önce buluşmak arzusundayım...". [12] 20. Kolordu Kumandanına 23 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta da, "kendisi ile daha sıkı temasta bulunmayı ve İzmir yöresi hakkında daha kolaylıkla alabileceği bilgilerin ulaştırılmasını istediği"ni belirtir. [13]

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da Yunan birliklerinin İzmir'e çıkması olayını dikkatle izlemektedir. İlerki günlerde üzerinde daha da

[8] a.g.e., s. 14.
[9] a.g.e., s. 14-15.
[10] a.g.e., s. 16.
[11] Harp Tarihî Vesikaları Dergisi, sayı 4, vesika 62, Ankara, 1953.
[12] Nutuk III, s. 905.
[13] Nutuk I, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

önemle durarak, yurt çapında tepki gösterilmesini isteyeceği bu konuda, Samsun'a çıkışının hemen ertesi günü (20 Mayıs), Sadaret (Başbakanlık) makamına gönderdiği bir telgrafta şöyle der: "...İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır... Ne millet ve ne de ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindiremeyecek ve kabul etmeyecektir..." [14]. Aynı konuda 23 Mayıs'ta 15. Kolordu Kumandanına gönderdiği bir telgrafta da, "...mitingler yapılarak İzmir işgalinin" protesto edilmesini ister. [15]

Böylece, sivil ve askerî otoritelerle sürdürülen bu sıkı ilişkiler sonucu, geniş bir bölgede halkın millî mücadeleye inandırılması ve millî teşkilât kurulması çabaları gelişir. Bu sırada, İstanbul'da İngilizlerin telâşa düştükleri görülür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinin yaratacağı muhtemel tehlikeyi önceden sezemediğinden önleyememiş olan Karadeniz Ordusu Başkumandanı General George F. Milne, 19 Mayıs'ta İstanbul'da Harbiye Nezaretine (Millî Savunma Bakanlığı) bir yazı göndererek, "9. Ordunun bir teşkilât gereği lâğvedildiği anlaşılmışken, 9. Ordu kıtalarına bir Genel Müfettiş ve 9. Orduya bir Kurmay Başkanı ile büyük bir kurmay heyetinin niçin Sıvas (!)'a gönderilmiş olduğunun anlaşılamadığını..." sorar. [16]

Öte yandan; Mustafa Kemal Paşa da, Samsun ve çevresindeki İngilizlerin faaliyetlerini yakından izlemektedir. Örneğin, 20 Mayıs'ta, Samsun'daki İngiliz Askerî Temsilcisi Yüzbaşı Hurst ile "bölgenin genel durumu" hakkında görüşür. Yüzbaşı Hurst, yukarda sözü edilen General Milne'e gönderdiği 21 Mayıs tarihli raporda, "Kemal Paşa, 19 Mayıs'ta buraya (Samsun) geldi; sükûneti korumak amacı ile, bir denetleme gezisi için iç kesimlere hareket etmek üzeredir. Kendisi ile, bölgedeki genel durumu görüştüm..." [17] diyor ve buna göre, Mustafa Kemal Paşa'nın davranışlarından henüz kuşkulanmadığı anlaşılıyor.

Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, güvenilir kaynaklardan aldığı haberleri değerlendirerek, 21 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafta, "mahallî hükûmetin haberi olmaksızın, İngilizlerin Samsun'daki kuvvetlerini arttırdıklarını ve bunların bir kısmını memleket

[14] Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921) 1982, s. 26.
[15] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 1969, s. 33.
[16] Harp Tarihî Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 15.
[17] Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) I, 1973, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

içerilerine soktuklarını; böylece, Mütarekename hükümlerine aykırı hareket ederek devletin nüfuz ve varlığını zedelediklerini; kendisinin memlekette asayişi sağlamaya yönelik görevini başarmada zorluğa uğrayacağını ve halkın güveninin sarsılacağını; millî haklarımıza aykırı olan bu gibi tecavüzlerin önlenmesini..." [18] önemle belirtir. Bu durumu ayrıca, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) de bildirir. Aynı gün (21 Mayıs) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyesetine ve Sadaret Makamına gönderdiği bir şifreli telgrafta, "Samsun ve çevresindeki asayişsizliğin sebepleri"ni açıklar. [19]

O sıralarda, Karadeniz boylarının bir şirin kasabası olan Samsun'da, nüfus çoğunluğu Rumlarda ve Ermenilerdedir. İngilizlerin varlığı hissedilir derecededir. Çevrede Ermeni ve özellikle Pontusçu Rum çetelerinin faaliyetleri de yoğundur. Bu nedenle ve millî mücadele çabalarını daha büyük bir etkinlikle sürdürmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da uzun bir süre kalmak niyetinde değildir. 24 Mayıs'ta, Samsun'dan gönderdiği son telgrafında, Harbiye Nezaretine, "bazı şikâyetlerin ortaya atıldığı bölgelerde incelemelerde bulunmak ve gerekli tedbirleri almak üzere, karargâhını 25 Mayıs'ta geçici olarak Havza'ya nakledeceğini" [20] bildirir. Fakat bundan sonra, yurdun sadece iç kesimlerine yönelecek ve Samsun'a dönmeyecektir.

II. Havza'da:

Mustafa Kemal Paşa, karargâhı ile birlikte, 25 Mayıs günü, eski bir otomobil ve birkaç yaylı araba ile Samsun'dan hareket eder; yolu üzerinde Kavak Nahiyesinde, birkaç saat dinlenir; halkla ilk temaslarda bulunur. Yolda, dumanlı dağların ve serin akar suların süslediği zengin bir tabiat parçası üzerinde, kafilece hep bir ağızdan söylenen "Dağ Başını Duman Almış..." marşının gönül okşayan melodisini doya doya içine sindirerek, Havza'ya varır. Havza, kerpiç ve ağaç evleri, dik bayırları ile sevimli bir kasabadır; çelikli suların kaynadığı kaplıcaları ile ünlüdür. Mustafa Kemal Paşa, burada, biraz da olsa, dinlenmek olanağı bulacaktır. Ama, çalışmak, her zaman olduğu gibi, ön plânda gelir; hemen halkın içine karışır, memleketin durumunu ve milletçe yapılması gereken mücadeleyi anlatır, kendisini ziyarete gelen eşrafa "hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız,

[18] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 4, vesika 68,
[19] a.g.e., sayı 45, vesika 1051,
[20] a.g.e., sayı 4, vesika 72,

Levent Şahverdi Arşivi

çalışacağız, memleketi kurtaracağız" der.[21]; güven yaratıcı ve inandırıcı konuşma tarzı ve ruhu okşayan sözleri halkı etkiler; bütün yurdu kaplayacak şekilde, millî mücadeleye aykırı hareketlerin karşısına dikilir, ilgili sivil ve askerî otoriteleri uyarır, başvuracakları önlemler üzerinde direktifler verir; kısacası, bütün yurda yönelik çalışmalarını ihtirasla sürdürür. Sanki, vaktiyle söylediği şu sözleri kanıtlamak ister gibidir: "... Benim de ihtiraslarım var. (Ama) benim ihtiraslarım, yüksek mevkiler veya büyük paralar sağlamak gibi adî emeller değildir. Ben, bu ihtirasların gerçekleşmesini vatanıma büyük faydaları dokunacak, bana da liyakatla ifa edilmiş bir vazifenin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Bu büyük fikre, çok genç yaşımda sahip oldum ve son nefesime kadar onu muhafaza etmekten geri kalmayacağım."[22] Mustafa Kemal Paşa'nın burada sözünü ettği "büyük fikir", yıllar sonra dile getirdiği şu inancında tam bir açıklık kazanır: "Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar güçlü ve ne kadar sağlam bir kuvvet olduğunun en güzel bir misali olarak kalacaktır."[23]

Mustafa Kemal Paşa, derin bir şekilde etkilendiği İzmir ve çevresinin işgali olayı konusunda, 28 Mayıs'ta, Havza'dan, ilgili sivil ve askerî otoritelere şu önemli genelgeyi gönderir: "İzmir'in ve ne yazık ki, bunu izleyen Manisa ve Aydın'ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha da açık şekilde belli etmiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için, millî gösterilerimizin daha canlı olarak yapılması ve sürdürülmesi gerekir. Milletin hayat ve istiklâlini yaralayan işgal ve ilhak gibi olaylar karşısında milletin yüreği kan ağlamaktadır. Üzüntüler zaptolunamıyor. Hazmı ve dayanılması kabil olmayan bu hallerin derhal giderilmesi bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve tesirinden sabırsızlıkla beklendiği yolunda... bütün büyük devletlerle Bab-ı Âli'ye müessir telgraflar çekilmesi;yabancıların bulunduğu yerlerde onların da etkilenmesi sağlanmakla beraber, millî gösterilerde terbiye ve sükûnetin son derece muhafazası ve Hıristiyan halka karşı bir saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi davranışlarda bulunulmaması elzemdir...."[24]

29 Mayıs'ta, yalnız 3., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği "topyekûn bir direnişin gerçekleştirilmesi esaslarını kapsar

[21] M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken I, 1959, s. 141.
[22] Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, 1956, s. 132.
[23] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1961, s. 35-36.
[24] Nutuk I, s. 22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

nitelikli" gizli yazıda ise, özellikle şunları belirtir (özet): "İtilâf Devletlerinin milletimize haksız bir siyaset tatbik etmekte ve millî istiklâlimizi ve devletimizi idama mahkûm eylemekte oldukları meydana çıkmıştır.., milletin esaretten kurtarılması, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimli ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan haklarını savunmaya ve istiklâle yöneltmesi ile kabil olacaktır. Mülkî memurlardan güvenilir olanlarla el ele vererek, istiklâlimizi savunma yolunda gerekli teşkilâtın (pek tabiî, gizli olarak) ve dışarıya hissettirilmeyecek bir şekilde gerçekleştirilmesini zarurî sayıyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla, biz askerlerin vatansever varlığına uygun düşmektedir..." [25]

Mustafa Kemal Paşa, millî gösteriler ve protestolarla ilgili genelgesi üzerine girişilen millî faaliyetin mahiyeti ve kapsamı hakkında bilgi isteyen Harbiye Nezaretine de 30 Mayıs'ta şu cevabı verir: "...Bütün bu gösteriler, İtilâf devletlerinin Türk'ün millî izzeti nefsine, ecdadından miras kalan meşru hakkına karşı zalimce tecavüzlerinden dolayı, kaynayan Türk ve Müslümandan başka bir şey değildir. Bu heyecan, memleketin en uzak köşesine kadar yaygındır, geneldir..." [26] Bu arada, Sivas ve çevresindeki Ermenilerin güvenliği ile ilgili olarak, İngiliz Yüksek komiserliğinin verdiği notayı Harbiye Nezaretinin 31 Mayısta Mustafa Kemal Paşa'ya göndermesi üzerine [27], 3 Haziran'da verdiği kesin cevabı, aynı zamanda bütün ilgili komutanlıklara, valilik ve mutasarrıflıklara da bildirir. Bu cevapta özellikle şu hususlar dikkati çekiyor: "Ne Sivas'ta ve ne de civarında endişe edilecek hiçbir hal yoktur... İzmir'in ve Manisa'nın işgali ile ilgili acı haber üzerine, Müslüman halk tarafından yapılan ve Hıristiyan unsurlar hakkında hiçbir düşmanca fikir taşımayan toplantılardan, belki de bazılarının ürkmüş olmaları akla gelebilir. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline saygılı kaldıkça ve millet, vatanın bir bütün olarak korunmasından emin bulundukça, gayri Müslim unsurların korkmalarına hiçbir sebep yoktur. Bu hususta devlete karşı her türlü sorumluluğu üstlenir ve buna tamamiyle emniyet buyrulmasını istirham ederim. Fakat, millî istiklâl ve varlığı yok eden ve hayatın bekasını tehlikeye düşüren işgal, suikast ve saldırı gibi, İzmir yöresinde görülmekte olan eylemlere benzer olayların meydana gelmesine karşı, ne milletin vicdanında duyduğu heyecan ve acıları ve ne de buna dayanan millî gösterileri engelleme ve durdurma için kendimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi bu yüzden meydana gelecek

[25] İstiklâl Harbimiz, s. 35.
[26] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 5, vesika 92.
[27] Nutuk I, s. 24-25.

Levent Şahverdi Arşivi

olay ve eylemler karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur ederim." [28]

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da halkı millî mücadele doğrultusunda bilinçlendirme çabalarının bölgedeki Rum ve Ermeni dinî liderleri tarafından Samsun'daki İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Hurst'e şikâyet edilmesi üzerine, Yüzbaşı, çevrede bir inceleme gezisine çıkar ve bu arada 2 Haziran günü Havza'da Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret eder. Temsilci, Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a gönderdiği 12 Haziran tarihli raporunun bir bölümünde şöyle diyor: "... Ertesi sabah Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. Beni dürüst şekilde kabul etti. Kendisine görevinden kuşku duyduğum hususunda herhangi bir ipucu vermedim. Genel durumu ve güvenlik konusunda alınacak tedbirleri görüştük. Bana, muhtemel olarak Havza'da kalacağını, bir süre buradaki maden sularından yararlanacağını, fakat birkaç gün için Amasya'ya gitmek istediğini söyledi. Merzifon'a gidip gitmeyeceği şüpheli idi. Sonra, daha içerilere gitmek istiyordu ve nihayet Trabzon ve Erzurum bölgelerini ziyaret edebilirdi...". [29]

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri karşısında, Karadeniz Ordusu Kumandanı General Milne, artık daha kesin davranmak gereğini duyar ve 6 Haziran'da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, "... seçkin bir Generalin ve Karargâhının bugünkü ortamda ülkede dolaşmaları, kamuoyunu rahatsız edici bir durumdur ve askerlik bakımından onların çalışmaları için bir zaruret de görmüyorum. Kemal Paşa'nın ve Karargâhının *derhal* İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi talebederim" [30] denilmektedir. Bu haysiyet kırıcı istek üzerine, Harbiye Nazırı (Şevket Turgut Paşa), 8 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı gönderir: "Emrinizdeki istimbotlardan biri ile buraya teşrifiniz rica olunur." [31] Mustafa Kemal Paşa, bu geri çağrılış isteğinin İngilizlerden geldiğini gizli bir haberleşme sonucu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan öğrenir ve 11 Haziran'da gönderdiği telgrafla, Harbiye Nezaretine şu oyalayıcı cevabı verir: "Hareketimin kömür ve benzin azlığından dolayı geciktiğini bu günkü telgrafımla bildirmiş ve bu sebeplerin giderilmesini istirham etmiştim. Ancak, hareket tarzımı düzenlemek üzere, çağırılış nedeninin lütfen açıklanmasını rica ederim." [32] Ayrıca, durumdaki

[28] a.g.e., s. 26.

[29] Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) I, 1973, s. 15.

[30] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 17.

[31] a.g.e., sayı 1, vesika 19.

[32] a.g.e., sayı 1, vesika 20.

Levent Şahverdi Arşivi

bu gelişmeyi, 11 Haziran tarihli bir telgrafla Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirir (özet): "...Vermiş olduğum kararın milletin haklarını ve istiklâlini temin uğrunda milletle beraber çalışmaktan ibaret olduğunu siz değerli kardeşime her zaman arz etmiştim. Bu amaç, milletin bağrına sığınarak namus ve vicdan görevini yapmaya fedakârlıkla devam etmeyi emreder. Emsalimiz gibi İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmeyi istemiyorum. Vatan görevime devam edebilmekliğim, kuşkusuz, sizin gibi aynı düşünce ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de her zaman ve her durumda dost ellerine ve yardımlarına bağlıdır. Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiilî kararın yarın namus ve hamiyet sahibi bütün arkadaşlarımız tarafından verilmesinin gerekeceğine hiç şüphe yoktur... Merkezî Hükûmet (İstanbul Hükûmeti) kandırma yolu ile İstanbul'a çağırma plânını takip eylediğinden; ben de, mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı memleket içersine sokmak için, aynı usulde karşılık vermekte ve haberleşmekteyim." [33]

III. Amasya Tamimi:

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran günü, karargâhı ile birlikte Havza'dan ayrılarak, çevre güvenliği bakımından daha uygun bir yer olan Amasya'ya gider. Burada bulunduğu iki haftalık (12-25 Haziran 1919) süre içinde, millî teşkilâtı geliştirme yolunda yine yoğun bir çaba içindedir, ama, İstanbul'a geri çağrılmış olmasından da tedirgindir. 14 Haziran'da Padişaha gönderdiği telgrafta, yabancıların tutumlarını eleştirerek şu kararını belirtir: "... Eğer zorlanırsam, görevimden istifa ederek, daha önce de olduğu gibi, Anadolu'da ve milletin bağrında kalacağım ve vatanî görevime bu kez daha belirgin adımlarla devam edeceğim..." [34] Havza'da iken İstanbul'a geri çağrılış nedenini sorduğu telgrafa cevap olarak, 15 Haziran'da, Harbiye Nezaretinden birbirini izleyen iki telgraf alır. İlk telgrafta, "faaliyeti kendilerince müsellem zat-ı âlilerinin o bölgedeki memuriyetlerini iyiye almayan İngilizler, İstanbul'a getirilmeniz için istekte bulundular. Memleketin geçirmekte olduğu durumun, Nezareti bu İngiliz isteğini icraya mecbur eylediğini arz ederim" [35] denilmekte; ikinci telgrafta ise, "İstanbul'a davetiniz, Hükûmet-i seniye kararı neticesidir" [36] şeklinde bir açıklama yapılmaktadır.

[33] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, sayı 79, belge 1732.
[34] a.g.e., sayı 77, belge 1685.
[35] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 21.
[36] a.g.e., sayı 1, vesika 22.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını Hariciye (Dışişleri)[37] ve Harbiye Nezaretlerine[38] gönderdiği mesajlarla, tekrar ısrarla ister ve bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 23 Haziran'da gönderdiği telgrafta şu bilgiyi verir (özet): "Çanakkale Savaşı sırasında dikkate değer bir ün kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, bir ay kadar önce Sadrazam (Başbakan) tarafından, hiç kuşkusuz, tam bir iyi niyetle, Samsun'a Askerî Genel Müfettiş (Ordu Müfettişi) olarak atanmıştır; fakat, Samsun'a varışından beri, ulusal duyguların ve yabancılara karşı olan hislerin merkezi haline gelmiş gibi görünüyor. Kendisinin geri çağrılması istenmiş; ancak bu güne kadar bir sonuç alınmamıştır... bununla beraber (Hariciye Nazırı Vekili), Paşa'nın İstanbul'a dönmesi için emir verildiği ve bu emirlerin tekrarlanacağı hususunda beni temin etmiştir...".[39]

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele çabalarının gelişmesine paralel olarak, izlediği ve gözlediği durum hakkında devamlı değerlendirmeler yapmaktadır. Bunlardan birinde şöyle diyor: "... Anadolu'ya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında, bütün ordu birlikleri ile temas ve irtibat temin edilmiş ve millet, mümkün olduğu kadar aydınlatılarak uyanıklık ve olgunluk kazandırılmış; millî teşkilât fikri yaygınlaşmaya başlamıştı. Genel durumu, artık, bir kumandan olarak sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vuku bulan geri çağrılma emrine itaatsizlik ederek bunu uygulamamakla beraber, millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asî duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle, tatbikine karar verdiğim teşebbüs ve hareketlerin esaslı ve şiddetli olacağını tahmin de güç değildi. Bu nedenle, teşebbüs ve hareketlerin bir an evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve beraberliğini temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi...".[40]

Mustafa Kemal Paşa, vardığı bu sonuca göre; ilk olarak, Trakya'da 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e 18 Haziran'da gönderdiği direktifte, "...Anadolu ve Rumeli millî teşkilâtını birleştirerek bir merkezden temsil ve idare eylemek..."[41] gereğine işaret eder; kısa bir süre sonra da, 21/22 Haziran gecesi, bu amacı gerçekleştirmeye temel teşkil eden

[37] İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 28 (No. 8, Ek 2).
[38] Tevfik Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I, 1959, s. 83.
[39] İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 26.
[40] Nutuk I, s. 30.
[41] a.g.e., s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

belge esaslarını, yaveri Cevat Abbas Bey'e not ettirir. Yeni Türk devletinin kuruluşu yolunda ilk önemli adımı oluşturan ve Millî Mücadele Tarihimizde Amasya Tamimi olarak yer alan bu tarihî belge[42], "Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir..." sözleri ile başlar, "... Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır..." inancı ile devam eder ve "... Milletin haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü etki ve denetimden uzak bir Millî Heyetin varlığı zorunludur. Bunun için, haberleşerek her yandan gelen öneri ve ulusal istek üzerine, Anadolu'nun görünüşte en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır..." sonucuna varır. Aynı gece, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Bey tarafından imzalanan; ayrıca, telgrafla, Kâzım Karabekir Paşa ile Konya'da Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın onayları sağlanan Amasya Tamimi, 22 Haziran'da ilgililere yayınlanır.

IV. Sivas'ta:

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Sivas'a hareketi ve oraya varışı ilginç bir nitelik taşır. Bunu, Paşa şöyle açıklıyor: "... 25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım... O tarihlerde Dahiliye (İçişleri) Nezaretinde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir resmî işleme girişmemek ve hiçbir isteğimi yerine getirmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı... Bu şifre tamimden, benim, ancak Sivas'a geldiğim 27 Haziran 1919 tarihinde haberim oldu... (Ali Kemal Bey'in) bu tamimi memurların ve halkn düşüncelerini gerçekten bölünmeye yöneltmiş. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler. Bu yoldaki menfi görünümlerin ve girişimlerin en önemlisi Sivas'ta hazırlanmaya başlanmış... Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in tamimle verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta Ali Galip Bey isminde bir zat, on kadar arkadaşı ile birlikte hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbul'dan, Mamuret-ilaziz (Elâzığ) Valisi olarak gönderilmiş olan Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Ali Galip'tir. Güya vilâyetin ikinci derece memurları olmak üzere, bir takım insanları da İstanbul'dan seçmiş, beraberinde götürüyor. Ali Galip, yolu üzerinde bulunan Sivas'ta durmuş. Özel görevi bulunduğuna şüphe edilmemesi gereken Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Görevini iyi başarmak için tertipler ve tedbirler almaya başlamış. Dahiliye Nezaretinin aleyhimdeki emri gelir gelmez,

[42] a.g.e., s. 30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

eylemler başlamış. Sivas sokaklarında, benim; hain, asî, muzır bir adam olduğuma dair duvarlara yaftalar yapıştırılmış. Kendisi de, bir gün, Sivas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra, Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş. Reşit Paşa ne yapılabileceğini açıklamasını istemiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır, demiş. Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanmamış; müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... hatta bir kısım ahali, verilecek kararı anlamak üzere toplanmış... (Amasya'da) ayın 25. günü, Sivas'ta aleyhimde bazı münasebetsiz hallerin cereyana başladığını öğrendim. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneye hareket edeceğiz, dedim... Hareketimiz hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da ifşa olunmayacaktı. 26 (Haziran)'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a gelir gelmez telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 (Haziran) gecesini orada geçirdim, 27 (Haziran)'da Sivas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat-Sivas arası yaklaşık altı saattir. Sivas Valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada Ordu Müfettişliği unvanını kullanmadım. Telgrafta, bile bile hareket saatimi yazmıştım. Fakat, bu telgrafın hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivas'a haber verilmemesini temin edecek tedbirleri aldım... (Sivas'ta, Ali Galip Bey ile Reşit Paşa arasındaki) münakaşanın hararetli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır. İşte, kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin! der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... Efendim, geliyor değil, gelmiş olacaktır, diye ilâve eder. Bunun üzerine, Ali Galip: Ben tevkif ederim dedimse benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim, demek istedim, deyince; öyle ise, istikbale gidelim, diyerek toplantıya son verirler... Sivas şehrinin girişine geldiğimizde; caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlik esas duruşunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek, askeri ve ahaliyi selâmladım. Bu manzara, Sivas'ın muhterem ahalisinin ve Sivas'ta bulunan subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi..."[43]

[43] a.g.e., sayfa 35-42.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelir gelmez, Ali Galip ve arkadaşlarını görmek ister. Bu ibret verici olayı Sivas Valisi Reşit Paşa, hatıralarında şöyle anlatıyor: "... Ali Galip Bey, birlikte getirdiği memurlarla beraber, adeta göz altında, Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve yüzü asık bir halde, onları kabul etti. Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip Bey'e hitabederek ağır bir azarlama nutkuna başladı. Kelimelerin tokattan farkı yoktu. Fakat; bu utandırıcı, harabedici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi... (Ali Galip'in davranışlarını) bayağı bularak hem tekdir, hem tahkir etmekle bareber; hayrete değer münasebetler düşürerek, millî hareketin mahiyeti, hedefi ve kutsallığı hakkında da uyarıları kapsıyordu... (Ali Galip Bey) son derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki 20 dakika, sert hitabesini sürdürdü: -Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa, ordudan ayrılmakla, Türk askerine mahsus üstün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü? Size daha ağır muamelede bulunabilirdim. Emekli bir asker olduğunuza saygı gösterip, bu kadarla yetiniyorum. Şu kadar ki aklınızı başınıza almaz, haddinizi bilmez, dilinizi de kısmazsanız, akıbetiniz korkunç olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin, derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez." [44]

Mustafa Kemal Paşa, "... Sivas'ta teşkilât ve hareket tarzı hakkında ilgililere gerekli talimatı verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 Haziran sabahında, bir bayram günü..." [45], yanında Hüseyin Rauf Bey ve Ordu Müfettişliği Karargâh Heyeti olduğu halde, Erzurum istikametinde hareket eder, yolu üzerindeki köy ve kasabalara uğrayarak halkla görüşmeler yapar, 1 Temmuz günü Erzincan'a gelir, geceyi Erzincan'da geçirir, yine halkla bazı görüşmeler yaptıktan sonra, 2 Temmuz'da Erzurum'a hareket eder ve nihayet, "... bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra..." [46] 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaşır.

[44] Reşit Paşa'nın Hatıraları, 1939, s. 61-62.
[45] Nutuk I, s. 43.
[46] a.g.e., s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

2. BÖLÜM: KONGRELER

I. Erzurum Kongresi:

Mustafa Kemal Paşa'nın kendi deyimi ile, "erler yatağı" Erzurum'da karşılaştığı coşkun ilgi gerçekten etkileyicidir. Bunu, karşılama töreninde bulunan yetkili bir kişiden dinleyelim: "... Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Batıdan gelen misafirlerini şehrin ilk göründüğü nokta olan Ilıca'dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından Kale'ye kadar kendisine yoldaşlık ederler. O gün (3 Temmuz 1919) Mustafa Kemal Paşa'yı da küçük bir kafile burada karşıladı. Karşılayıcıların başında Erzurum'daki Kolordunun (15. Kolordu) Kumandanı (Kâzım Karabekir Paşa) kurmay subayları ile beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Erzurum'da millî hareketi temsil eden Müdafaa-i Hukuk'un Merkez Heyeti de bu karşılayıcı kafilesinin ikinci kısmını teşkil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, ikindi üstü Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde... sekiz on kişilik bu küçük grup, kahvelerini içerken günün durumu konuşulmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede, sözü hep millî hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üzerini ışıkları ile süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde, bir adam, ufka mürtesem düştüğü için çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de, koyu renkli ve parıltılı bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu. Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden, o tarafa baktılar. Heykel, sırtlardan aşağı doğru yürüyor; onu, ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefalı kağnıları takip ediyordu... bu, beş on kağnı ile kadın, erkek, çoluk, çocuk, yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu, iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve ak sakalı göğsünü doldurmuş; Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırmıştı. Omuzlarına kartal kanat attığı paltosu ve elindeki asası ile, bir yolcudan ziyade, şark mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu. Misafirlerin ehemmiyetli kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak, oturanları selâmladı. Mustafa Kemal Paşa, ta yanı başına kadar geldiği halde, heykellik azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını soruyor; o da, gövdesine yaraşan derin ve gür sesi ile teşekkür ediyordu. Bu kısa hoşbeşden sonra, Paşa, ihtiyara, -Ağa, böyle nereden geliyorsun? dedi. İhtiyar,- Paşam,

Levent Şahverdi Arşivi

Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi. Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek; böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da, -Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi. Ağa derhal mukabele etti, Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da. Hamdolsun, uşaklar da çalışkandırlar. Değil Çukurova gibi bir yerden, taşdan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz Padişah da bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız, Son günlerde işittim ki, İstanbul'daki ırzı kırıklar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu namertler kimin malını kime veriyorlar? Tunç çehreli, ak sakallı, gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttı. Bu eski Türk kalesine millet için, milletle beraber çalışmaya gelen devlet adamı, yaşlı gözlerle arkadaşlarına döndü ve "bu milletle neler yapılmaz" dedikten sonra ihtiyarla vedalaştı... Mustafa Kemal, İstanbul Kapısında, başta bir tören kıtası olmak üzere, okullar ve halk tarafından karşılandı. Halk, büyük sevgi ve saygı gösterdi. Paşa, Erzurum'a ve Erzurum'daki fikir arkadaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Bu memnunluğu yüzünden belli idi. Yanındaki arkadaşları ile birlikte Kolorduya misafir oldular..." [47].

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da 29 Ağustos 1919 gününe kadar kalır. Bu günler, gerek kendisinin resmî meslek hayatına veda etmesi, gerek millî mücadelenin gelişiminde önemli bir aşama oluşturan Erzurum Kongresi kararları bakımından, tarihî olaylara sahne olur. 5 Temmuz'da Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal Paşa'yı, Padişah adına İstanbul'a çağırır; [48] aynı gün, Mustafa Kemal Paşa, "Merkezî Hükûmetin muhtemel olumsuz tebliğlerini kontrol etmek ve durdurmak için, muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedbirler ve tertipler alınması" [49] yolunda bütün komutanlıklara emir verir. 7 Temmuzda gönderdiği bir genelgede. "İstiklâlimizi koruma uğrunda oluşan ve gerçekleşen millî kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzden korunmuştur. Devlet ve milletin mukadderatında millî irade geçerlidir ve hâkimdir. Ordu, bu millî iradeye bağlıdır ve onun emrindedir..." der ve komutanların, Merkezî Hükûmetçe verilecek "kumandanlıktan uzaklaştırılmaya, birliklerin lağvına, millî kuruluşların

[47] Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, 1946, s. 87-90.
[48] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 2, vesika 29.
[49] Nutuk I, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

zayıflamasına yönelik" emirlere uymamalarını ister.[50] 8 Temmuz'da Vekiller Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliğinden alınmasına karar verir. Bu karar tutanağında, özellikle şu sözler, ibret ve hayretle okunmaya değer: "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın, memuriyet bölgesi içinde bulunan İslâm halkını diğer unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtma yolundaki hareketlerinden dolayı İstanbul'a getirilmesinin İngiltere Yüksek Komiserliğince ısrarla istenmesi... 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan ve bir işgal mahiyetinde olmadığı yabancı temsilciler tarafından garanti edilen İngiliz askerî birliğine karşı âdeta savunmaya geçilmesi hususunda ast durumundaki kumandanlara emirler verdiği; bu Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere Devleti ile mühim anlaşmazlıklar çıkmasına sebep olacak derecede tehlikeli neticelere doğru yol aldığı...".[51]

Nihayet, tarihî gece (8/9 Temmuz 1919) gelir. Mustafa Kemal Paşa, o geceye kadarki ve o geceki durumu şöyle özetliyor: "...Harbiye Nezareti, İstanbul'a gel, diyor. Padişah, evvelâ, hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma, diye başladı. (Sonra) ikisi birlikte, mutlaka gelmelisin, dedi. Gelemem! dedim. Nihayet, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime son vermiş oldu. Ben de, aynı dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50'de, Harbiye Nezaretine; saat 11.00'de, Padişaha, memurluk görevimle beraber askerlik mesleğinden istifamı gösterir telgrafları vermiş oldum".[52] Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki durumunu şöyle değerlendiriyor: "Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra, resmî sıfat ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik".[53]

9 Temmuz günü, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret eder ve bu ziyareti özetle şöyle anlatır: "...Kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi pek samimî ve ciddî bildirdim. Hazırol vaziyetinde selâmla, bundan sonra da ne emirleriniz varsa yapmayı bir şeref sayarım, dedim".[54]

[50] a.g.e., s. 50.
[51] Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), 1982, s. 48-49.
[52] Nutuk I, s. 47.
[53] a.g.e., s. 47-48.
[54] İstiklâl Harbimiz, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a başlıca geliş nedeni, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (Doğu Vilâyetleri Millî Hukuku Savunma Derneği) Erzurum Şubesi tarafından toplanması önceden kararlaştırılmış olan Kongre idi. 10 Temmuz'da toplanması düşünülen kongrenin açılışı, ilgililerin bütün çabalarına rağmen, bazı zarurî nedenlerle, 23 Temmuz'a bırakıldı. Bu sırada, küçük bir müfreze ile, İngiliz temsilcisi olarak Erzurum'da bulunmakta olan ve özellikle silâhların toplanarak sevk edilmesinden sorumlu olan Albay Rawlinson, sıkıcı davranışlarda bulunmaktadır. Nitekim 9 Temmuz günü öğleden sonra, evde, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gelir. Yetkili bir kaynaktan izleyelim: "...Kolonel (Albay) aramızda idi. Paşa ile havadan sudan, şundan bundan söz eden konuşmalar yaptıktan sonra, -işittiğime göre, burada, yarın bir kongre açacakmışsınız, dedi. Paşa, kesin bir sesle,- Evet, milletçe açılması kararlaştırılmıştır (cevabını verdi). Konuşma, karşılıklı şöyle sürdü: Kolonel -Açılmaması daha uygun olacaktır. Mustafa Kemal Paşa- Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum. Kolonel- Fakat hükûmetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade etmez. Mustafa Kemal Paşa -Ne hükûmetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilemeyeceği söz konusu olsun. Konuşmanın tam bu asabî ve çetin noktasında emir eri, elinde kahve tepsisi olduğu halde, odaya girdi. Paşa ile İngiliz Albayı arasındaki konuşmadan, tabiî, hiçbir şey anlamadığı halde; Paşa'nın yüzünden, hareket tarzından, sesinden ve sesinin tonundan her halde bir şeyler sezmiş olacak ki o andaki jestini asla unutamayacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşları ile işaret ederek, Kolonel'i kapı dışarı edeyim mi? diye sordu. Ben de, onun dili ile, yani kaş göz hareketleri ile, kahveyi ver, dışarı çık! işaretini verdim. Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile Kolonel arasındaki konuşma yeniden şiddetlendi. Kolonel -*Kongre'den vazgeçmezseniz, zor kuvveti ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hâsıl olacak,* dedi. Paşa da, derhal, aynı şiddetle karşılık verdi- *O halde, biz de, mecburî ve zarurî olarak, kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz.* Paşa, çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi. -*Ne pahasına olursa olsun, kongre'yi açacağız,* diyerek yerinden kalktı ve Lord Curzon'un yeğenine (Albay Rawlinson) kesin bir şekilde, -*Görüşmemiz bitmiştir,* dedi. Kolonelin ters bir cevap verip Paşa'yı daha çok sinirlendirmesine engel olmak için, ben de hemen oda kapısını açtım -Lütfen Kolonel, diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel, açtığım oda kapısından ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti...". [55]

Mustafa Kemal Paşa, 10 Temmuz'da, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin gönderdiği bir yazıda, "...cemiyetin başına geçmemi ve Faal Heyet Başkanlığını kabul etmemi teklif ediyorlar..." diyerek, [56] öneriyi kabul eder ve aynı gün Faal Heyetin ilk toplantısını yapar. [57]

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki çalışmaları yoğun şekilde sürer. Geniş ölçüde görüşmeleri de kapsayan bu çalışmaların ağırlık noktasını, hiç kuşkusuz, Kongre hazırlıkları oluşturur. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in Kongreye resmen katılmaları için yukarıda sözü edilen Cemiyet'in Erzurum şubesi üyelikleri sağlanır.

Nihayet 23 Temmuz 1919 günü saat 11.00'de, Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "pek mütevazi bir mektep salonu"nda [58] Erzurum Kongresi ilk toplantısını yapar. Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile başkan seçilir. Paşa, yaptığı açış konuşmasını şöyle özetliyor: "Tarih ve olayların sevki ile, fiilen içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecan duymayacak hiçbir vatanseverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Mütareke hükümlerine aykırı olarak yapılan tecavüz ve işgallerden söz ettim. Tarihin bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini; bu nedenle, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflâsa mahkûm olduğunu söyledim. Vatan ve milletin mukadderatını kurtarmak ve korumak hususunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü uygulatacak kuvvetin bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın yiğitlik ruhu olduğunu söyledim. Manevî kuvvetin güçlenmesine yardımcı olmak üzere de, bütün bilinen milletlerin ulusal amaçlarına ulaşmak için, o günlerdeki faaliyetleri ile ilgili bazı bilgileri özetledim. Ve mukadderata hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan çıkabileceğini açıkladım. Millî iradeye dayalı bir ulusal şura kurulmasını ve gücünü millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini, çalışmamızın ilk hedefi olarak gösterdim". [59] 14 gün süren Erzurum

[55] Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I, 1966, s. 44-45.

[56] Nutuk I, s. 63.

[57] Millî Mücadelede Erzurum, s. 94.

[58] Nutuk I, s. 64.

[59] a.g.e., s. 64-65.

Levent Şahverdi Arşivi

Kongresinin sonunda, 7 Ağustos'ta ilân edilen beyannamede, özetle, "Ulusal sınırlar içinde bulunan vatanın her parçası bir bütün oluşturur. Birbirinden ayrılmaz. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmetinin dağılması halinde millet, hep beraber savunacak ve direnecektir. Vatanın ve istiklâlin korunması ve sağlanmasına Merkezî Hükûmetin gücü yetmediği takdirde, bu maksadın sağlanması için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet, Millî Kongrece seçilecektir. Kongre toplantı halinde değilse, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır. Millî kuvvetleri geçerli ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır. Hıristiyan unsurlara siyasî hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez. Manda ve himaye kabul olunamaz. Millî Meclisin derhal toplanması ve hükûmet icraatının meclisin kontrolüne bırakılması sağlanmaya çalışılacaktır". [60]

Olaylar bu şekilde gelişirken, İstanbul'da Vekiller Meclisi, 29 Temmuz'da, hâlâ, "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri hususunun Harbiye Nezareti tarafından mülkî memurluklara telgrafla acele bildirilmesi" kararı üzerinde duruyordu. Fakat; bu karar ve emirler, hiçbir sonuç vermeyecektir.

7 Ağustos 1919 günü, Erzurum Kongresi sona erer. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı kapanış konuşmasını şöyle özetler: "Esaslı kararlar alınmış olduğunu, cihana milletimizin varoluş ve birliğinin gösterildiğini, söyledim. Tarih, bu kongremizi çok nadir ve büyük bir eser olarak kaydedecektir, dedim". [61] Erzurum Kongresi, nizamname gereğince, bir Heyet-i Temsiliye oluşturmuş ve Heyet'in Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiştir. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiğine göre, bu heyet üyeleri, hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. [62]

26 Ağustos'ta, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetinin Erzurum hemşeriliğini öneren bir yazısını alır: "Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir yeri varsa; Erzurum tarihinde de yüksek vatansever kişiliğiniz, öyle özel bir yer kazanmıştır. Savaşçılara yaraşır hayatınızda, bu suretle mühim hatıralara sahip bulunan Erzurum'un evlâdı arasında yüksek adınızın görülmesi, bütün hemşerilerce şeref ve övünç vesilesi sayılacağından ve doğum yeriniz istilâ altında bulunduğundan,

[60] a.g.e., s. 65-66.
[61] a.g.e., s. 67.
[62] a.g.e., s. 67.

Levent Sahverdi Arşivi

burada yerleşerek hemşeriliğimizi kabul buyurmanızı temenni eyleriz".[63] Bu dileğe, Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos'ta şu cevabı verir: "Erzurum hemşeriliğinin teklifi sureti ile hakkımda bu kere de gösterilen sevgi ve samimiyet gösterisine teşekkür ederim. Tarihî olan Erzurum'un, bu erler yatağının hemşerileri arasında bulunmak, benim için en büyük mutluluktur...".[64]

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde; bazı aydın kişilerin kafasında "Amerikan mandası"nın hâkim bir yer tuttuğu, fikirlerini mektuplar ve telgraflarla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdikleri görülür. Buna karşılık Erzurum Kongresinde sağduyu ağır basarak, "...Manda ve himaye kabul edilemez..." kararına varılır. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa, manda konusunda tedirgindir; 27 Ağustos akşamı başlayan ve sabaha kadar süren özel bir toplantıda konu üzerinde, yine önemle durur. Yetkili bir kaynakta şu satırları görüyoruz: "...Paşa, bu gecenin tamamen manda meselesinin konuşulmasına ayrılmasından yararlanarak, Hayatî Bey'e, dosyadaki mektuplardan bir çoğunu tekrar tekrar ve özellikle Vasıf Bey'in,[65] Halide Edip Hanım'ın[66] mektuplarını; Ali Fuat Paşa[67] ve Selâhattin Bey'den[68] gelen telgrafları okuttu ve zaman zaman şu açıklamaları yaptı: Ali Fuat Paşa ve Selâhattin Bey'in görüşleri yerindedir. İstanbul, bir Amerikan mandasıdır tutturmuş gidiyor. Bu, olmayacaktır. Türkiye, istiklâl bütünlüğüne sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Anladığıma göre; İstanbul'daki kişiler, bizi Amerika'da Wilson'a, Senato'ya, Kongre'ye müracaat ettirmek ve bütün Türk Milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz. Şu size okuttuğum telgraflara, mektuplara, tavsiyelere bakınız. Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki hükümranlık haklarına, hariçte temsil hakkımıza, kültür istiklâlimize, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine, Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında, Amerikalılar, kendilerine hiçbir menfaat sağlamayan böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir?... (Paşa) devam ediyordu: Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan sinirleri ve zaafları

[63] Millî Mücadelede Erzurum, s. 140.
[64] a.g.e., s. 140.
[65] Nutuk I, s. 101-102.
[66] a.g.e., s. 95-98.
[67] a.g.e., s. 100-101.
[68] a.g.e., s. 98-99.

Levent Şahverdi Arşivi

ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Eğer bunlar, Anadolu'nun ve Türk Milletinin gerçek duygularını bilseler; bizim çalışmalarımızın hedefini kavrayabilseler, Erzurum Kongresi'nin kararlarının nasıl bir millî vicdan mahsulü olduğunu takdir edebilseler, bu yanlış fikirlerinden dolayı utanç duyarlar. Bunlar, ümitsizlik ve bozgunluk içinde realitelerden uzak olarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmeyen insanlardır. Kongre, duygularını açıklıkla belirtmiştir. Heyet-i Temsiliye, kararını vermiştir. Millî irade, şuur ve istikametini bulmuştur. Davamız, yürümektedir ve yürüyecektir. Başarmamak için hiçbir sebep yoktur. Hiçbir menfi kararı tanımayacağız. Millî hâkimiyet esasını ve Millî Meclis kararını dile getirmeyen hiçbir anlaşmayı, hiçbir taahhüdü kabul etmeyecek ve tanımayacağız". [69]

Mustafa Kemal Paşa'nın ve yanındakilerin, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere, Erzurum'dan ayrılışları, artık gün meselesidir. Ancak, ortada yolculuk masraflarını karşılamaya yeterli parayı bulma sorunu vardır. Millî Mücadelenin irili ufaklı birçok güçlüklerin yenilmesi ile kazanıldığını gösteren, ilk bakışta belki basit, fakat insanı duygulandıran şu örnek, gerçekten anlamlıdır: "Tarih, Ağustos ayının sonlarına doğru, Sivas Kongresi Eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa, hareket hazırlığında... (Erzurum Kongresinde kabul edilen) Nizamname, Heyet-i Temsiliye'nin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaa-i Hukuk teşkilâtına vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdafaa-i Hukuk'undan başka bir yer yapamazdı. Halbuki o gün, Müdafaa-i Hukuk'un elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz 1.500 lirayı öbür vilâyetlerden gelmiş olan azaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleri gibi acele işlere harcamıştık. Hiçbirimizde de para yoktu... Paşa'ya hiç olmazsa, 1.000 lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda, Cemiyetin parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu, bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz, çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların göz yaşlarına bakmayacaktık. Fakat, bunların da boynunda, kolunda ne varsa, hepsi, muhacirlikte ekmek parası olarak sarf olunmuştu. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak, büyük işi nasıl başaracaktık? Faal Heyet üyelerinden emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamı ile olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey, nasıl bir çıkmazda olduğumuzu

[69] Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 191-193.

Levent Sahverdi Arşivi

görerek, -Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş 900 liram var. Ben 60 yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat, bu parayı verdiğimi, ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-i Hukuk'un parası olursa, verirsiniz. Olmazsa, helâl olsun. Ben devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir giderim, dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı... 100 lira kadar da aramızda toplayarak, 1.000 lira yaptık ve... Paşa'ya ulaştırdık... Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek öğrendik".[70]

II. Sivas Kongresi'ne Doğru:

Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki arkadaşları ile birlikte, üç eski otomobil ve üç atlı arabadan oluşan bir konvoy halinde, 29 Ağustos 1919 sabahı Erzurum'dan Sivas'a hareket eder. Amacı 4 Eylül'de Sivas'ta açılması programlanan kongreye vaktinde ulaşmaktır. Bu kongre, Doğu ve Batı vilâyetleri ile Trakya'nın, daha kesin bir deyişle, bütün ülkenin birleşmesi ve ulusal bir heyetin kurulması amacına yöneliktir. Yollar bozuk olduğundan ilerleme yavaştır. Bu yüzden, Erzincan'a ancak 30 Ağustos akşamı ulaşılır. Erzincan Mutasarrıfının verdiği akşam yemeğinde, Erzincan eşrafı ve ileri gelenleri de hazır bulunur. "Mustafa Kemal Paşa, her zaman olduğu gibi, sofrada bulunanlara millî mücadelenin amacı ve vatanı kurtarmanın çareleri hakkında uzun boylu açıklamalar yapar. Yemekte bulunanlar derin bir şekilde etkilenir ve duygularını bir ağızdan dile getirir: Paşam, son damla kanımızı senin yolunda ve milletin kurtuluşu uğrunda akıtacağız... Paşa, bu davranıştan çok memnun olur. Bunun içindir ki sabahleyin erkenden yola çıkmak yerine, halk ile temas etmeyi ve şehri dolaşmayı tercih eder. Ziyafet sofrasındaki Erzincanlıların verdiği sözler, sanki bir parola halinde ve bir anda bütün şehre yayılmış gibidir. Paşa, kiminle görüşürse, ondan: Vatan için canımızı fedaya hazırız, cevabını alır...[71]

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos'ta Erzincan'dan Sivas yönünde hareketini şöyle anlatıyor: "...Erzincan'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı girişine gelir gelmez, bazı jandarma erlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telâşlı bir şekilde, otomobillerimizi durdurduklarını gördük. Durumu açıkladılar: Eşkıya Boğazı tutmuştur, tehlike var,

[70] Millî Mücadelede Erzurum, s. 137-138.
[71] Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 198-199.

Levent Sahverdi Arşivi

geçilemez. Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı püskürtecek ve yolu açacak imiş. Pek iyi ama, bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek? Bu bilinmez şeyler çözülünceye kadar geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek lâzım! Bizim ise, işimiz pek acele idi... muayyen günde Sivas'ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple ürküp durduğum Sivas'ta ve her tarafta duyulursa, panik başlayabilir, işler alt üst olabilirdi. O halde karar: Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yoktu. Yalnız, ufak bir tertip almayı uygun buldum. Hafif makineli tüfeklerle donatılmış bulunan fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını (daha sonraları generalliğe yükselen Osman Tufan Bey'in başkanlığında) bir otomobille, kendi otomobilimizin önüne sürdük. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere önem verilmeyerek; otomobiller hızla hareketle şose üzerinde ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla uğraşılmayacak. Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkıya ile çatışılırsa, hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız; (hayatta) kalanlar tekrar kullanılabilir (durumdaki) otomobillere binerek, hızla ileri uzaklaşarak yola devam edecekler. İşte, verilen emir de bu idi. Bu tertibi ve hareket tarzını akla uygun ve emniyetli görmeyenler bulunabilir... (fakat) ben, evvelâ, gerçekten Boğazın tutulduğuna inanmadım. Bunu, Merkezî Hükûmet yanlısı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından sadece beni durmaya mecbur etmek için uydurulmuş bir plân saydım. Sonra, eşkıya Boğazı tutmuşsa; bunların alabilecekleri tertibatın uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence çok muhtemel idi. Kısacası yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın, şehrin çok uzaklarından başlayan, büyük ve parlak gösterileri ile karşılandık...". [72]

III. Sivas Kongresi:

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 günü saat 14.00'de Sivas İdadisi (Lise) binasında açılır. Bunu sağlamak, hiç de kolay olmamış; İstanbul Hükûmeti ve İtilâf Devletlerinin yaratmak istedikleri engellerin aşılması gerekmiştir. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa, henüz Erzurum'da iken, 20 Ağustos 1919 günü, Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından yazdırılan şu telgrafı alır (özet): "...Görünüşte, Fransızlara ait müesseseleri teslim almak, gerçekte, buraların durumu hakkında tetkiklerde bulunmak üzere; Cizvit papazları ile beraber İstanbul'dan evvelki gün Sivas'a gelerek vilâyeti ziyaret eden Fransız

[72] Nutuk I, s. 83-85.

Levent Sahverdi Arşivi

subaylarının ziyaretlerini iade etmek için, dün sabah yanlarına gitmiştim... Orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö Brunot, biraz hususî görüşmek arzusunu göstererek, beni diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum: *Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler... Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre toplamaya girişirse, beş on gün içinde buraların işgal altına alınmasının kararlaştırılmış olduğunu kesin şekilde biliyorum...* Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmakla beraber, aynı kanaati verecek biçimde idi... Bu sabah da, Mösyö Brunot bana gelerek, netice itibariyle şunu söyledi: *Ben, dünden beri bu mesele üzerinde pek çok durdum. Nihayet, şuna karar verdim ki; Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyeti, Sivas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhinde tahriklerde bulunmazlar ve onlar hakkında saldırganca lisan kullanmazlarsa, kongrenin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur...* Binbaşı'nın işgal meselesinde dünkü kesin konuşmasına rağmen, bugünkü yumuşaklığı sebebini sizin yüksek dikkatinize arz etmeyi görev bilir ve bu hususta tafsilât vermeği gereksiz sayarım. Aynen anlaşılıyor ki; bunların fikri, kongrenin Sivas'ta toplanmasını uygun bulmuş görünerek sayın Kongre Heyeti ile sizi burada toplu bulundurarak, bütün dostlarımızı ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de olupbitti haline koymaktan ibarettir... Bundan sonraki hareket tarzının tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve âdeta elle tutulacak derecede geçerli olduğunu bilip dururken, durumdan size haber vermemeyi ve bu nedenle Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini arz eylememeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için, sizden ve diğer sayın dostlardan pek ziyade rica ederim ki; ikinci bir kongrenin mutlaka toplanmasına kesin bir lüzum yoksa, vazgeçilsin; varsa, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı yeri olmasından vazgeçilerek; işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse Erzincan'da toplanması çarelerine teşebbüs buyurulmasını, memleketin selâmeti adına istirham ederim...". [73]

Mustafa Kemal Paşa, telgraf merkezinden, Vali Reşit Paşa'ya hemen şu cevabı verir (özet): "...Mösyö Brunot ve arkadaşlarının tehdit şeklindeki sözlerini tamamıyla blöf sayarım. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele olmayıp, aylarca önce dünyaca bilinen bir teşebbüstür. Gariptir ki; İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından yapılmakta olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu ve milletimizin istekleri kendilerine açıkça

[73] Nutuk I, s. 77-79.

Levent Şahverdi Arşivi

ulaştırıldığı takdirde, iyi gözle bakacaklarına ve tatbikini üstleneceklerine dair şimdiden güvence vermeye hazır oldukları yolundadır. Mösyö Brunot'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması, beni kazanmak cihetine yönelik olmaktan uzak değildir. Fransızlar tarafından, Binbaşı Brunot'nun dediği gibi, beş on günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hatırlamanız gerekir ki; İngilizler bu hususdaki tehditlerinde daha ileri giderek, Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler ve hatta sırf beni tehdit için, bir tabur dahi çıkardılar. Fakat; bu teşebbüse karşı, milletin kuvvetli bir azim ve imanla ve ateşle karşılık vereceği gerçeği kendilerince belli olduktan sonra, hem kararlarından vazgeçmeğe ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleri ile beraber, orada bulunan taburu nakletmeye mecbur olmuşlardır. Sivas Kongresi'nde söz konusu olacak hususlar, Erzurum Kongresi Beyannamesi içindekilerden kolaylıkla anlaşılacağına göre, Kongre'de İtilâf Devletleri aleyhine tahriklerde bulunmak gibi maksatlar kesinlikle yoktur. Burada şunu da arz edeyim ki; ben, ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden kimselerden değilim. Benim için en büyük korunma noktası ve bağışlanma kaynağı, milletimin bağrıdır... Tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların, Kongre heyetinin Sivas'ta toplanmasını uygun gibi görerek ve sonra Heyeti ele geçirmeye imkân bulması, bence pek uzak vehimlerdendir. Bütün bu söylediklerimi aynen Mösyö Brunot'ya bildirmenizde hiçbir sakınca yoktur ve bu münasebetle, Mösyö Brunot ve arkadaşlarına, milletimizin haklarını koruma ve istiklâlini savunma için, Erzurum Kongresi Beyannamesi ile, bütün cihana olduğu gibi, kendilerinin İstanbul'daki siyasî temsilcilerine de bildirmiş olduğu temel kararları tatbikte hiçbir suret ve sebeple tereddüte düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Brunot bilmelidir ki; Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö Brunot ve aradaşları arasında görüşülse bile, Fransız milletince itaat edilecek bir husus olabileceğine ihtimal verilemez...". [74]

Sivas Kongresi'nin açılış günü, Mustafa Kemal Paşa, üç oy dışında, büyük bir çoğunlukla başkan seçilir; kendisi, Kongre'nin meşgul olduğu işleri şöyle özetliyor: "...İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile, (Eylülün) beşinci, altıncı günleri, yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı vurgulamak için yemin etmek lüzumu ile ve yemin formülü hazırlamakla; Padişaha

[74] a.g.e., s. 79-80.

Levent Şahverdi Arşivi

sunulacak yazıyı yazmakla... ve bilhassa Kongre'nin siyasetle uğraşacak mı, uğraşmıyacak mı ortamının münakaşası ile geçti... Nihayet, Kongre'nin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi içindekileri görüştük ve hemen neticelendirdik. Bunun sebebi, Erzurum Kongresi Nizamnamesinde yapılması lâzım gelen değişiklikleri zaten hazırlamış ve icap edenleri aydınlatmış bulunuyorduk... (böylece) *Cemiyetin adı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti oldu... Heyet-i Temsiliye, bütün vatanı temsil eder,* dendi... *Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlerin reddi hususlarında birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir,* denildi... Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında... Amerikan Mandası meselesi söz konusu ediliyordu. O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler, Amerikalı Mr. Browne namında bir de gazeteciyi Sivas'a getirmişlerdi... (Toplantıda) birçok kişi söz aldı. Kimseye söz vermeden evvel, Başkanlık makamından, şu kısa görüşü belirttim...". [75] Mustafa Kemal Paşa'nın bu kısa görüşü, Chicago Daily News gazetesi muhabiri olarak, o sırada Sivas'ta bulunmakta olan ve yukarıda adı geçen Louis E. Browne ile ilgilidir. Çünkü; Mustafa Kemal Paşa, manda sorununun dillerde dolaştığı o günlerde, bazı kimselerin Mr. Browne'ı bu konuda bir otorite saydıklarını görür ve bunun üzerine bu gazeteciyle doğrudan doğruya görüşmeyi uygun bulur; "...Konuştuğu kimseyi kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç..." [76] olarak tanımladığı bu gazeteci hakkında, Paşa, Kongre'de şu görüşü dile getirir: "...Efendiler, Mister Browne, *—Ben, hiçbir resmî sıfatla görüşmüyorum. Tamamıyla hususî bir surette görüşüyorum,* diyor ve hatta, *Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini,* söylüyor. Onun için, sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor. *Manda, siz ne derseniz, odur!* diyor...". [77]

Manda sorunu üzerinde Kongre'de uzun tartışmalar yapılır. Başından beri bu sorunun karşısında bulunan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongreleri Beyannamelerinin önemli bir maddesini (7. madde) ele alır ve şu görüşlerini belirtir: "...Madde: 7-Milletimiz, asrî (modern) gayeleri yüce tutar ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu nedenle; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede açıklanmış hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetli ve memleketimize karşı istilâ emelini beslemeyen herhangi

[75] a.g.e., s. 88-90, 104.
[76] a.g.e., s. 103.
[77] a.g.e., s. 104.

Levent Şahverdi Arşivi

bir devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılarız ve bu adil ve insanî şartları kapsayan bir sulhun da hemen kararlaştırılması, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru namına başlıca millî işlerimizdir... Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa, herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılarız, sözlerinden manda fikrine kapılanlar bulunabilir. Fakat; mandanın manasının ve delâlet ettiği şeyin bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi bu açıklama dairesinde vuku bulacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim; ...bir İsveç grubunun, ...bir Belçika grubunun fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında... yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki; memleketimize sermaye getireceklerin, devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelik gizli şeyleri olmasın... Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda görüşmesi, taraf tutanları susturacak orta bir çare ile son buldu: *Amerika'da senelerden beri aleyhimize yapılmakta olan menfi propagandaların yarattığı fikir cereyanını düzeltmek için, her şeyden evvel, Amerikan Kongresi'nden memleketimizi tetkik edecek ve gerçeği görecek bir heyeti davet etmek;* bu teklif, oybirliği ile kabul olundu...". [78]. Gerçekten; bir Amerikan tetkik heyetinin Sivas'a gelmesi uzun sürmez.

Sivas Kongresi 11 Eylül 1919'da son bulur. Bütün millî kuvvetleri birleştirmek, ülke bütünlüğünü gerçekleştirmek ve millî varlığı özgür, bağımsız ve yenilmez bir Türkiye halinde yüceltmek amaçlarına yönelik bu kongre, hiç kuşkusuz, ulusal tarihimizde önemli bir aşamadır. 11 Eylülde yayımlanan Sivas Kongresi Beyannamesi, özellikle şu tarihî kararları kapsar (özet): "Bütün milletçe bilinen dış ve iç tehlikelerin doğurduğu millî uyanıklıktan doğan kongremiz, şu kararları almıştır: ...30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz içinde kalan... Osmanlı ülkesi kısımları, birbirinden ve Osmanlı toplumundan bölünemez ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün teşkil eder... Bu topraklarda yaşayan İslâm unsurlar, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu ve ırkî ve sosyal haklarına ve çevre koşullarına riayetli öz kardeşlerdir. Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve millî istiklâlimizin temini... için Kuva-yı Milliyeyi geçerli ve millî iradeyi hâkim kılmak, kesin esastır. Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasına karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlere karşı; Aydın,

[78] a.g.e., s. 112-114.

Levent Sahverdi Arşivi

Manisa ve Balıkesir cephelerinde millî savaşmalarda olduğu gibi, birlikte savunma ve direnme meşru esas kabul edilmiştir. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün gayrimüslim unsurların her türlü tabiî hakları saklı olduğundan; bu unsurlara, siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir. Osmanlı Hükûmeti, bir dış baskı karşısında, memleketimizin herhangi bir parçasını bırakmak ve ihmal etmek zorunda bulunduğu takdirde... Her türlü tedbirler ve kararlar alınmıştır... Milletimiz, insanî, asrî gayeleri yüce tutar ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu nedenle; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla... Milliyet esaslarına riayetli ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adil ve insanî şartları kapsayan bir sulhun da hemen kararlaştırılması, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru namına başlıca millî işlerimizdir. Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, Merkezî Hükûmetimizin de millî iradeye tâbi olması zaruridir. Çünkü; millî iradeye dayanmayan bir hükûmet heyetinin keyfî ve şahsî kararları, milletçe itaat edilecek bir şey olmadıktan başka; dışarda da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar görülen örnekler ve sonuçlar ile sabit olmuştur. Bu nedenle; milletin içinde bulunduğu sıkıntılı ve endişeli halden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan, Merkezî Hükûmetimizin, millî meclisi hemen ve hiç vakit kaybetmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleketin mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları millî meclisin kontrolüne arz etmesi mecburidir. Vatan ve milletimizin maruz kaldığı zulümler ve elemler ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla millî vicdandan doğan vatanî ve millî cemiyetlerin birleşmesinden doğan bütün kitle, bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile isimlendirilmiştir. Bu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından ve şahsî ihtiraslardan tamamıyla arınmış ve temizlenmiştir. Bütün Müslüman vatandaşlarımız, bu cemiyetin tabiî üyelerindendir... Mukaddes maksadı takip ile genel teşkilâtı idare için, bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bütün millî teşkilât kuvvetlendirilmiş ve birleştirilmiştir...". [79]

IV. General Harbord ile Görüşme:

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un, Doğu Anadolu'daki durumu ve Ermenistan sorununu incelemek üzere, 1919 yılında

[79] Nutuk III, s. 1063-1065.

Levent Şahverdi Arşivi

görevlendirdiği Tümgeneral James G. Harbord başkanlığındaki heyet, 20 Eylülde Sivas'tadır. Mustafa Kemal Paşa-General Harbord arasındaki görüşmeyi bir batılı eser şöyle anlatır "...General Harbord ve heyeti, kongrenin bitiminden bir hafta kadar sonra Sivas'a geldiler... Kemal, sıtmadan rahatsız bulunuyor ve yorgun görünüyordu. Fakat; ikibuçuk saatlik bir görüşme süresince kolaylık ve rahatlıkla konuşarak, düşüncelerini bir mantık düzeni içinde öne sürdü... Harbord, *şimdi ne yapmak niyetindesiniz?* diye sordu. Konuşmaları sırasında; Mustafa Kemal, ince parmakları arasında çevirdiği bir tespihle oynamakta idi. Bu anda, sinirli bir hareketle, tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal, taneleri teker teker topladı ve bunun, Generalin sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece; memleketin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak isteğini belirtmiş oluyordu. Harbord, *bu türlü bir umudun ne mantığa, ne de askerî gerçeklere uymadığını,* söyledi. *Birtakım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız?* Mustafa Kemal, *söylediğiniz doğrudur, General,* dedi. *İçinde bulunduğumuz durumda; yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilemez. Fakat, her şeye rağmen; yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için, yapacağız bunu.* Avucu yukarıya doğru dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. *Başaramazsak,* diye devam etti, *bir kuş gibi, düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde-* konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu- *Atalarımızın çocukları olarak, döğüşerek ölmeyi tercih ederiz.* Önünde, yumruğu tamamen kapanmıştı. Mustafa Kemal'in kararlılığı, yılmazlığı, Harbord'u etki altında bırakmıştı. *Her şeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil,* dedi. *Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık".* [80]

Bu tarihî görüşme ile ilgili olarak diğer bir kaynak eserde de şu satırlar göze çarpar: "...(General Harbord başkanlığındaki heyet) 20 Eylülde Sivas'a gelir; Mustafa Kemal Paşa hariç, tüm sivil ve askerî yetkililer tarafından karşılanır... 21 Eylül günü, Vali'nin Heyete verdiği resmî öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal ile görüşmede... Harbord, gayet itinalı sivil giysilerle kendisini karşılayan Mustafa Kemal'in... O zamana kadar karşılaştığı bütün Türklerin ev içinde bile başlarından feslerini çıkarmamalarına karşılık, açık başla oturmasını şaşırtıcı bulur... Çanakkale Savaşında kendisini sakınmayarak devamlı ön safta çarpıştığı, bu nedenle Almanlardan şikâyet aldığını duymuş olduğu Mustafa Kemal'i çok merak

[80] Lord Kinross, Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu, çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, 1972, s. 297-298.

Levent Şahverdi Arşivi

etmekte olduğunu Harbord saklamaz. Görünce de, kişiliği ile çevresindekileri yönettiğini, bunu gayet kolaylıkla başardığını anlamakta gecikmez. Yaklaşık ikibuçuk saat süren görüşmede, çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa konuşur; Paşa'nın konuşma yöntemi gayet akıcı ve hızlıdır. Tercümana hitabının gayet hâkim olduğunu tanımlayan Harbord... *Dünyaya milliyetçilerin tasarı ve amaçlarına yönelik pek çok karmaşık haberler yansıdığını, bu konuda gerçekleri öğrenmek istediğini,* söyler. Mustafa Kemal de, yanıtında, İzmir'in işgali ve Türk halkına yapılan zulümden sonra ülkede kurulmaya başlayan müdafaay-ı hukuk cemiyetleri, bunların toplanan kongrelerle, özellikle son Sivas Kongresi ile bütünleştirildiklerini anlatır... Harbord, görüşme sırasında, bağımsızlık kavramı çevresindeki konuşmalardan, manda kavramı üzerinde ayrı görüşlere sahip olduklarını anlar... İddia edilen Ermeni katliamları üzerinde de konuşurlar. Mustafa Kemal, bu konuda çok fazla abartma payı olduğunu söyleyerek, İzmir'deki katliamları, özellikle müttefiklerin temsilcilerinin gözleri önünde işlenen vahşi cinayetleri anlatır... General Harbord'un, *başarı sağlayamazlarsa ne yapmayı düşündüklerini,* sorması üzerine, bu soruyu *garip* diye niteler...". [81] Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden dinleyelim: "...22 Eylül günü General Harbord ile uzun uzadıya görüştük. General'e, millî harekâtın maksat ve gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, Müslüman olmayan unsurlara karşı olan duygular ve yabancıların memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında tafsilâtlı ve delilli beyanlarda bulundum. General'in bazı garip soruları ile de karşılaştım. Meselâ; *millet, düşünülmesi mümkün her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi başaramazsa, ne yapacaksın?* Verdiğim cevapta; hatıramda aldanmıyorsam, demiştim ki: *Bir millet, mevcudiyet ve istiklâlini temin için düşünülmesi mümkün teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Bu sebeple; millet hayatta oldukça, fedakâr teşebbüslerine devam ettikçe, başarısızlık söz konusu olamaz.* General'in sorduğu sorudan asıl maksadının ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat; verdiğim cevabın, tarafından takdirle karşılandığını bu vesile ile belirtmek isterim...". [82]

V. Ali Galip Olayı:

Sivas Kongresi'ni engellemeyi amaçlayan girişimlerden biri de, Mustafa Kemal Paşa'nın "mücadele tarihimizde mühim bir hadise" olarak

[81] Dr. Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, s. 110-112.

[82] Nutuk I, s. 172-173.

Levent Şahverdi Arşivi

nitelediği Ali Galip sorunudur. 11 Eylül 1919 günü Sivas Kongresi sona ermekle beraber; Ali Galip olayı, henüz gündemdedir. Bu olayla ilgili olarak; Mustafa Kemal Paşa, "...Verdiğimiz direktifler dairesinde firarileri takip ettirirken; bir taraftan da, elimize geçen... belgeler hadiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve Hükûmet-i Merkeziye'nin bayağılığını her türlü izahlardan daha mükemmel bir surette belirteceğini..." [83] söylemekte ve "Dahiliye Nazırı Adil ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik" imzaları ile "Elâziz Valisi Galip Beyefendiye" gönderilen 3 Eylül 1919 tarihli şu yazıyı örnek olarak göstermektedir: "...Malûmumuz olduğu veçhile, Erzurum'da kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldı. Ne toplantıların, ne de aldıkları kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat; bu haller, memleketçe birtakım söylentileri mucip oluyor. Avrupa'ya ise pek mübalâğa ile aksettirilmekte oluyor. Bu nedenle; pek fena tesirler hâsıl etmekte oluyor, ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde; mücerret bu mübalâğalar ve kötü tesirlerden endişeye düşen İngilizlerin son zamanlarda Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükûmetin, umum sırasında tarafınıza da yaptığı belli tamimlere aykırı hareketine devam etmekte olursa, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ilerliyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali uzak değildir. Bu ise, memleketin menfaatlerine pek tabiî aykırıdır. Erzurum'da da toplanan malûm kişilerin yakında Sivas'ta içtima ederek yine bir kongre yapmak istedikleri yapılan haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükûmetçe malûmdur. Fakat, bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için, bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de, her şeyden önce Sivas'ta hükûmetin tam itimadını kazanmış ve memleket selâmetine uygun olan tebliğleri aynen yapmaya azimli bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Sizi bunun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre yapmayı istemekte olan birkaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değil ise de, yüksek rütbeli subayların ve askerin bazılarının da bunlarla aynı fikirde oldukları anlaşıldığına göre, hükûmetin alacağı tedbirleri ellerinden geldiği kadar zorlaştıracakları ve malûm kişileri mümkün olduğu kadar tutacakları dikkate alınarak, şayanı itimat bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarının temini için uygun görülmektedir. Bu nedenle; evvelce yazdığım gibi itimat edilen yüz yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak

[83] a.g.e., s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

vali ve kumandanlığı ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları az olmakla beraber, iyi idare edecek olursanız; karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı cihetle, derhal nüfuz kurarak toplantıya meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen tutuklayıp, koruma altında İstanbul'a gönderebileceğiniz bellidir...". [84] Sonuç olarak; İngiliz parmağının bulunduğu, Sivas Kongresi'nin toplanmamasının ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmasının amaçlandığı, bazı sivil yöneticiler ile bölge ileri gelenleri ve aşiretlerinin de katıldığı bu olayı, Mustafa Kemal Paşa, şu şekilde toparlıyor: "...Alınan tedbirler, tertipler ve özellikle gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip (Elâziz Valisi) ve Halil (Malatya Mutasarrıfı) Beylerin aldatmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış; ümitsiz kalan Ali Galip, evvelâ Urfa'ya ve oradan Halep'e kaçmıştır. Mister Noel de, gözetim altında, rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle kaçmışlardır... Ali Galip teşebbüsünün, Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükûmetinin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna, sunduğum vesikaları gördükten sonra, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, sanırım. Bu hainliğin ortak müteşebbislerine karşı alınması lâzım gelen vaziyet açıktır. Ancak; karşı teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan vazgeçmek o günün icaplarından olmakla beraber, teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere yöneltmekten kaçınarak bir noktada toplamak, ihtiyatlı davranışa uygundur. Biz de, taarruz hedefi olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesini tespit ettik ve Padişah'ın bu işe karışmış olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesinin, gerçekleri bildirmeyerek Padişah'ı aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu öğrendiği takdirde; derhal, kendisini aldatanlara lâyık oldukları muameleyi tatbik edeceğine güvenimiz olduğunu ileri sürdük... gerçeği, ancak doğrudan doğruya Padişah'a arz etmekle durumun düzeltilmesinin mümkün olacağını girişimlerimiz için hareket noktası saydık...". [85]

3. BÖLÜM: KONGRELER SONRASI

I. Merkezî Hükûmetle Anlaşmazlık ve Kopukluk:

Sivas Kongresi'nin bitim tarihi olan 11 Eylül 1919 ile bunu izleyen birkaç gün ve gece, âdeta bir "telgrafla haberleşme savaşı" halinde geçer. Bu telgraf haberleşmeleri hakkında, daha önce adı geçen Mr. Browne, tek yabancı olarak bulunduğu telgraf merkezindeki bir gözlemini şöyle anlatıyor: "...Bu kadar etkili bir haberleşme olabileceğini hiç duymadım...

[84] a.g.e., s. 127-128.
[85] a.g.e., s. 136-137.

Levent Şahverdi Arşivi

Yarım saat içinde Erzurum, Erzincan, Diyarbekir (Diyarbakır), Samsun, Trabzon, Ankara, Malatya, Harput (Elazığ), Konya ve Bursa'nın hepsi haberleşme halinde idi... Önemli durumlarda; Kemal, doğrudan doğruya telgraf memurunun yanında bulunuyor ve tek bir muhatabı ile telgrafla diyalog için, birkaç saat harcıyordu. (O kadar ki) 1922 yılında bir gazetecinin, *bu savaşı nasıl kazandınız* sorusuna, Kemal, gülerek şöyle cevap verdi:Telgraf telleri ile...". [86]

Mustafa Kemal Paşa, 11 Eylül günü, Sivas telgrafhanesindedir; Padişah'a çekilmek üzere hazırlattığı telgrafta "...Hükûmetin, savaş yolu ile Kongre'yi basmak suretiyle, Müslümanlar arasında kan dökülmesine kalkıştığını; para karşılığı bölge halkını ayaklandırarak vatanı parçalamak istediğinin belgelerle belli olduğunu; bu yolda hükûmetin icra vasıtası olanların hüsran içinde kaçmak zorunda bırakıldıklarını; bunların yakalanmaları halinde kanunun pençesine verileceklerini; bu cinayetleri tertip ederek, Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren Merkezî Hükûmete milletin itimat ve emniyetinin kalmadığını..." belirtir ve devamla, "namuslu kimselerden oluşan yeni bir hükûmetin teşkili ile, bu casus şebekesi hakkında soruşturma açılmasını ve adaletin süratle uygulanmasını isteyen âdil bir hükûmet heyeti kuruluncaya kadar, Merkezî Hükûmetle haberleşme ve ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamıyacağını, olayı bilen ve bölgeye komşu olan kolordu'ların kumandanları olarak arza mecbur olduk" [87] der. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı, aynı anda ortak bir imza ile Padişah'a çekmeleri için 3. (Sivas), 15. (Erzurum), 20. (Ankara), 13. (Diyarbakır) ve 12. (Konya) Kolordu Komutanlarına bildirir. Bu kolordu komutanları, 11 Eylül günü ve özellikle 12/13 gecesi telgraf merkezlerini işgal ederek, İstanbul ile haberleşmeye çalışırlar. Fakat; Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi...". [88] Nihayet; bir telgraf memurunun çektiği servis haberinde, Sadrazamın, "...Vuku bulacak maruzat, usulü dairesinde telgrafla arz olunmalıdır..." dediği anlaşılır. Bunun üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Umumî Kongre Heyeti imzası ile, gece yarısından sonra saat 04.00'de, daha önceleri kullandığı "Sadaret Yüksek Makamına" başlığı yerine, sadece "Sadrazam Ferit Paşa'ya" diyerek, şu telgrafı çektirir: "Vatan ve milletin haklarını ve kutsal varlıklarını ayaklar altına aldığınız ve Padişah'ın yüksek kişiliğinin şeref ve

[86] Dankwart A. Rustow, Atatürk as Founder of a State, p. 218-219.
[87] Nutuk I, s. 138.
[88] a.g.e., s. 139.

Levent Şahverdi Arşivi

haysiyetini bozduğunuz, körü körüne girişimleriniz ve hareketlerinizle belli olmuştur. Milletin Padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple; hâl ve istirhamlarını ancak Padişah'a arz etmek zorundadır. Heyetiniz, meşru olmayan hareketlerinin korkunç sonuçlarından korkarak, millet ile Padişah arasında perde oluyor. Bu yoldaki karşı koymanız daha bir saat devam ederse; millet, artık, kendisini her türlü davranış ve uygulamalarda serbest saymakta mazur görecektir ve bütün vatanın, meşru olmayan heyetinizle igi ve bağlantısını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet, burada bulunan yabancı subaylar vasıtası ile İtilâf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir". [89] Bu telgrafa bir cevap alınmaması üzerine; Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül günü saat beşte bütün kumandanlara ve vilâyetlere, ayrıca bilgi için Sadrazam'a Umumî Kongre Heyeti imzası ile şu telgrafı çektirir: "Hükûmet, milletin sevgili Padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve ortaya çıkan haincesine hareketlerine devamda ısrar eylediğinden; millet de, meşru bir hükûmet heyeti işbaşına geçinceye kadar, Merkezî Hükûmet ile idarî ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırma işlerini tamamen kesmeye karar vermiştir. Mahallî mülkî memurlar, askerî kumandalarla birlikte, bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivas'ta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir". [90]

Böylece; 12 Eylül 1919 günü, Merkezî Hükûmet ile olan haberleşme ve bağlantılar kesilir. Fakat; böyle kritik bir durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın deyişi ile, "...Memleketi binlerce mercisiz (başvurulacak yersiz) bırakmanın elbette pek büyük mahzurları olurdu". [91] Bu sebeple; 13/14 Eylül gecesi, Mustafa Kemal Paşa, gerekli tedbir ve kararları tespit ederek, bütün ilgililere bildirir. [92] Bununla beraber; Anadolu'da millî otoriteler arasındaki haberleşmeler, kuşkusuz, devam eder... Bu sırada, millî hareketlerdeki gelişmelerden ilgili İngiliz makamlarının daha da etkilendiği göze çarpıyor. Örneğin; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'in, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgrafla gönderdiği raporda şu ilginç satırlar dikkati çekiyor: "Sadrazam ve General Milne ile yaptığım ayrı ayrı konuşmalarda, her ikisi de, Türkiye'de ciddî bir krizin bulunduğu düşüncesindedir... İzmir'in işgalinden sonraki olaylar, Mustafa Kemal'in yönetimindeki milliyetçileri harekete geçirdi... Hareket, (çevreyi) tehdit

[89] a.g.e., s. 139-140.
[90] a.g.e., s. 141-142.
[91] a.g.e., s. 143-144.
[92] a.g.e., s. 144-145.

Levent Şahverdi Arşivi

ediyor ve giderek yayılıyor... Mevcut bilgilere göre; *bu hareket, Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına doğru durmadan gelişiyor...*".[93]

Merkezî Hükûmetle haberleşme ve bağlantının kesilmesini izleyen günlerdeki durumu, Mustafa Kemal Paşa şöyle özetler: "...Merkezî Hükûmet ile yaptığımız rüptürün (rupture) onbeşinci günündeyiz. Millî karara karşı muhalefet eden bazı yerler, ister istemez millî cereyana boyun eğmeye mecbur edildi. Merkezî Hükûmete hizmet eden bazı memurlar ya kaçtılar veya mahkûm duruma düşürüldüler. İstanbul'a, bütün memleketten, hergün, Merkezî Hükûmetin düşürülmesini isteyen binlerce telgraf yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, *millî harekâta karşı tarafsız olduklarını, memleketin iç durumuna karışmayız* sözünü her tarafta açıktan söylemeye başladılar. Bu durum karşısında; nihayet, Padişah ve Ferit Paşa, millî hareket yöneticileri ile uyuşmaktan başka çare kalmadığına ve fakat; herhalde, yerlerini korumak şartıyla, bu uyuşma yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmaya başladıklarına hükmolunursa yanlış olmaz, sanırım...".[94] Böyle arabuluculuk teşebbüslerinden biri, Mustafa Kemal Paşa'nın çok eski arkadaşlarından Abdülkerim Paşa'dan gelir. Abdülkerim Paşa'dan 25 Eylül'de bir telgraf alan Mustafa Kemal Paşa, bu Paşa'nın gösterdiği istek üzerine 27/28 Eylül gecesi kendisi ile telgraf başında görüşür. Sekiz saati aşan bu uzun görüşme bir uyum sağlamaz; fakat, Ferit Paşa'nın çekilmesinde herhalde etkili olur. Bu konuda, Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "...Bundan sonra; Ferit Paşa Kabinesi, ancak üç gün sebat edebilmiştir. Görüşmeye muvaffak olamadığım dostum merhum Kerim Paşa'nın bazı kimselere söylediğine göre, bu haberleşmemizi aynen Padişah'a göstermeyi başarmış ve onun üzerine mukavemet hissi kırılmış...".[95]

II. Yeni Kabine ile İlişkiler:

Ferit Paşa Kabinesi 2 Ekim 1919'da düşer ve yeni kabinenin teşkiline Ali Rıza Paşa memur edilir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu, 2/3 Ekim gecesi yazdığı bir genelge ile bütün millete duyurur ve şu üç önemli noktayı belirtir: "...1. Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen millî teşkilât ve maksatlara saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır. 2. Yeni kabine, Millî Meclisin toplanması ile fiilî denetime başlayıncaya kadar, milletin kaderi hakkında hiçbir taahhüde

[93] İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 103-104.
[94] Nutuk I, s. 174.
[95] a.g.e., s. 186-187.

Levent Şahverdi Arşivi

girmeyecektir. 3. Barış konferansına tayin olunacak murahhaslar, gerçekten milletin emellerini kavramış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir...". [96] 3 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya yazdığı telgrafta, "Millet, şimdiye kadar başa geçenlerin anayasa ve millî emellere aykırı hareketlerinden müteessir oldu. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmak ve kaderini ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek kesin kararını verdi. Lâzım gelen azimli teşebbüslere girişti. Düzenli teşkilâta bağlı Kuva-yı Milliye, milletin kesin iradesini tamamıyla göstermek ve ispatlamak gücünü kazandı. Millet, Padişah'ın güvendiği anlayışlı kişiliğinizi ve şerefli arkadaşlarınızı zor durumda bırakmak istemez. Aksine, yardımcı olmaya bütün samimiyeti ile hazırdır. Ancak; Vekiller Heyeti arasında Ferit Paşa ile çalışma ortaklığı yapmış Nazırlar bulunması, yüksek heyetinizin görüşleri ile millî emellerin uygunluk derecesini tam bir doğrulukla anlamak mecburiyetini hâsıl etmiştir. Milletçe, tam bir emniyet meydana gelmedikçe, atılmış olan iyi adımın durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi, uygun görülmemektedir. Bu nedenle, bu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz" [97] diyen Paşa, 2/3 Ekim gecesi yayımlanan genelgedeki üç önemli noktayı bildirir. 4 Ekim tarihinde Sadrazam'dan alınan cevapta, "Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiği telgrafnamelerinde beyan buyrulan teşkilât ve maksatların neden ibaret olduğu Vekiller Heyetince bilinmediğinden, keyfiyet tetkik edilmek üzere, her şeyden evvel Kongreler kararlarının acele bildirilmesi" [98] belirtilir. Mustafa Kemal Paşa bu cevabı şöyle değerlendiriyor: "...İçlerinde ...Kuva-yı Milliyenin Murahhası olarak Vekiller Heyetine girdiğini söyleyen Cemal Paşa'nın bulunmuş olmasına rağmen, hükûmeti işgal ettikleri güne kadar millî maksatların neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri şüphe çekici değil midir? Bundan daha çok dikkati çeken nokta, millî maksatlara saygı gösterip göstermemek hususunda karar verebilmek için, her şeyden önce, Kongreler kararlarını istemeleridir. Halbuki, bu kadar gürültüye ve uygulaması kendisinden önceki Sadrazam'ın düşüşüne sebep olan Kongrelerin kararlarını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir mi idi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti kandırarak, meydana gelmiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat; kopma olacaksa, ben de,

[96] a.g.e., s. 195.
[97] a.g.e., s. 195-196.
[98] a.g.e., s. 200.

Levent Şahverdi Arşivi

her şeyden önce, onların bütün gizli niyetlerini millet nazarında belirtecek bir hareket tarzını tercih ettim. Bu nedenle, Sadrazam ve arkadaşlarının isteğini karşıladım; 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla bildirdim. Resmî haberleşmelere hiçbir tarafta girişilmemesi hakkında tekrar genel bildiriler yapıldı". [99] Aynı gün, adressiz ve imzasız olarak İstanbul'dan gönderilen bir telgrafın, [100] birçok sorudan sonra, Sadrazam tarafından Heyet-i Temsiliye'ye cevap olarak gönderildiği 5 Ekim'de anlaşılır. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile "...Ali Rıza Paşa Kabinesinin iktidara geçişinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin İstanbul ile olan resmî ilişkileri hâlâ kopmuş şekilde sürüyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, tekliflerimize cevap vermiyor... Vekiller Heyetinden hiç kimse, bize muhatap olmak istemiyor...". [101]

6 Ekim 1919 tarihinde Yunus Nadi Bey, İstanbul'dan telgrafla Mustafa Kemal Paşa'yı arayarak; Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın teklifi üzerine arabulucu olarak görüşür. Görüşme uzun sürer. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgi ve açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmeye devama lüzum görmedi. Aksine, yeni hükûmeti ve özellikle Cemal Paşa'yı uyarmaya çalışmış. Gerçekten, açıklayacağım gibi; görünüşte, bir uyuşma durum ve manzarası kuruldu". [102] Nitekim; 7 Ekim'de, Mustafa Kemal Paşa'ya, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan gelen telgrafta, ana maksatta uyum bulunduğu görülür: "Kabine, sizinle aynı görüştedir ve millî iradenin egemenliğini kabul eder... Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için millî iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanılacaktır... Millî iradeye aykırı harekâttan kaçınılacağını taahhüt eder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki; pek kolay olacağına itimadım vardır...". [103] Mustafa Kemal Paşa, aynı gün verdiği cevap telgrafında özellikle şu hususları belirtir: "...Kabinenin bizimle ortaklaşa ve birlikte olarak; millî iradenin egemenliği esasını kabul buyurmasına, millet adına, teşekkürlerimizi sunarız... Heyet-i Temsiliye, ne dahile ve ne harice karşı, hiçbir vakit hâkim durum almayacak; aksine, birlikte kabul buyurulan görüşler çerçevesinde, hükûmetin nüfuz ve kuvvetini sağlamlaştırmayı ve güçlendirmeyi, vatan ve milletin selâmeti için vazife sayacaktır... Artık, Kabine ile Millî Teşkilâtımız arasında her noktada görüş uygunluğu

[99] a.g.e., s. 200-201.
[100] a.g.e., s. 201-202.
[101] a.g.e., s. 208.
[102] a.g.e., s. 214.
[103] a.g.e., s. 214-215.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlandığına göre, haberleşmeler hususunda konmuş olan kısıtlamaların kaldırılacağı tabiîdir... Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu hakkındaki düşüncelerimizi daha sonra arz etmek üzere, bu kanunun ne gibi bir görüşle yapılmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz...". [104]

7 Ekim'de, Mustafa Kemal Paşa tarafından millete bir beyanname yayınlanır. Bu beyanname, ana hatları ile, "...Milleti, izlenen yolda isabet ve muvaffakiyet olduğu ve birliğin korunmasına, bugüne kadar olduğu gibi, devam edilmesi hususunda aydınlatmaya, uyarmaya ve manevî gücü yükseltmeye yarayacak maksatları kapsıyordu...". [105]

9 Ekim'de, Cemal Paşa, gönderdiği bir şifre telgrafta "Heyet-i Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın hareketinin uygun görülmekte olduğu; biraz rahatsız bulunduğu için, Nazır'ın görüşme yerine denizyolu ile gitmesinin düşünüldüğü; Heyet-i Temsiliye'den kimlerle ve nerede görüşmesinin öngürüldüğü" sorulur. 10 Ekim'de verilen cevapta, "görüşme yeri olarak Amasya'nın tespit edildiği; görüşmeye, Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin katılacağı" bildirilir ve "Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya'da ne zaman bulunabileceğinin bildirilmesi" rica edilir.

Bu arada, belirtilmeye değer bir nokta, Ferit Paşa Hükûmetinin düşüşünden sonra Millî Teşkilâtın daha da genişlemesi ve güçlenmesidir. Buna paralel olarak, İngilizlerin etkilendiği de dikkatten kaçmıyor. Nitekim; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği 10 Ekim 1919 tarihli raporda, "...Anadolu'daki Millî Hareketin baskısı ile Ferit Paşa Hükûmetinin istifa ettiği... Millî Hareketin günden güne kuvvetlendiği.. Barış şartlarını Türkiye'ye empoze edebilmek için artık bir işgal ordusuna ihtiyaç bulunduğu... İstanbul basınının Millî Hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'yı övdüğü... Mustafa Kemal'in karşısında İngiliz Aslanının prestijinin sarsıldığı... Mütareke'yi imzalayan Türkiye'nin yerine bugün bambaşka bir Türkiye'nin doğduğu..." [106] belirtilir.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 13 Ekim'de yayımladığı bir genelgede, "Milletimizin ruh ve vicdanından fışkıran birlik, azim ve irade sayesinde siyasî durumun lehimize döndüğünü..." belirtir ve "Millî varlığımızı dost ve düşman nazarında gösteren ve ispat eden teşkilâtın

[104] a.g.e., s. 215-217.
[105] a.g.e., s. 217-218.
[106] İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 137-140.

Levent Şahverdi Arşivi

organlaşmasının, özellikle bütün merkezlerin birbirleriyle ve Merkezî Heyet ile sıkı bir bağlantı kurmalarının bugünün en önemli millî ve vatanî vazifesi..." olduğunu vurgular [107].

IV. Amasya Protokolü:

Mustafa Kemal Paşa, yanında Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde, 16 Ekim 1919'da Sivas'tan hareket ederek, 18 Ekim'de Amasya'da olur. Burada Salih Paşa ile yapılan görüşmeler 20 Ekim'de başlar ve 22 Ekim'de son bulur. Bu görüşmelerde beş protokol düzenlenir [108] ve kararlar kolordulara da bildirilir. Paşa, Amasya görüşmesinde özellikle göz önünde tuttuğu bir noktayı şöyle belirtiyor: "...Bizce, Millî Teşkilâtın ve Heyet-i Temsiliyenin, Merkezî Hükûmet tarafından resmen tanınmış bir siyasî varlık olduğunun; görüşmelerimizin resmî ve sonuçlarının uyulması gerekli hususlar bulunduğunun her iki tarafça taahhüt edildiğini vurgulatmak esastı. Bu nedenle, görüşmelerde tespit edilen sonuçların protokol olduğunu kabul ettirmek ve Merkezî Hükûmetin murahhası olan Bahriye Nazırına imza ettirmek önemli idi...". [109].

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da bulunduğu sırada, İstanbul'dan gelmiş olan gazete muhabirlerinin ziyaretlerini kabul eder. Özellikle; Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabiri Ruşen Eşref (Ünaydın) ile 24/25 Ekim'de "Millî Harekâtın Karakteri" üzerinde yaptığı görüşme dikkate değer (özet): "...Bu harekâtın başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız, çok mühim yerler ve hadiseler görecektiniz. Sizin için faydalı bir inceleme sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır... Bu hareketle alâkalı olduğumuz için, bundan bir iki ay evvel bizi maceraseverlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim, yakından temas etseydi de işin hakikatını keşfedip ona göre tarif etseydi... Milletin hakkını aramasına, bir iki kişi maceraseverlik dediler. O hakkı geri almak için çalışanlar da macerasever birer muhteris oldu. Fakat; durup dururken, macera yaratmaya, macerasever olmaya; bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mı idi? Bu macerasever denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsî haysiyetleri mi bozulmuştu? Aç mı kaldılardı, yoksa şahsî istikballeri gölgelenmiş mi idi? Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerinde idi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahata muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, sıkıntılar yaratmaya ihtiyacı yoktu. Halbuki, milletin ve memleketin istikbal ve şerefi

[107] Millî Mücadele Başlarken II, s. 68.
[108] Nutuk I, s. 243-247.
[109] a.g.e., s. 243.

Levent Şahverdi Arşivi

söz konusu oluyordu. Bu mesele her düşüncenin üstündedir. Millet ve memleketin sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsallığı vardır. Biz, bunlardan, ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir namus vazifesini yapmak için ayrıldık. Milletin kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını savunmak için çıkardığı sese iştirak etmek, her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa, umumî şerefsizliğin yıkıntıları altında şunun bunun şahsî şerefi de parça parça olur. Biz, o umumî şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize engel olabilecek rütbeleri, mevkileri de, umumî şerefi kurtarmaya yönelik bir gaye uğruna feda ettik. Milletin hayat vè istiklâl hakkını istemesi, birkaç kişi tarafından, âleme, güya hükûmete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı. Bir iki kişiyi de teşvikçi olarak gösterdiler... Bu hareket, milletin bir arzusudur. Hatta, bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı doğuran şey de, şahıslar değil; bizzat hadiselerdir. Devletin birlik ve istiklâlini tehdit eden meşru olmayan birtakım ihtiraslar, topraklarımıza hiçbir hakka dayanmaksızın yapılan taarruzlar, tehlike karşısında millete birleşmek lüzumunu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraseverlikle adlandırmak, gafillik, garezcilik değil midir? Fakat, böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle birtakım adî, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence; muhalefet, saygıya lâyıktır. Çünkü; o da, bir inceleme, bir inanç özüdür. Fakat; edilecek itirazlar akla uygun, ılımlı ve meşru sebeplere dayanmazsa; muhalefet, bayağı olur... (millî hareketi fırka manevrası görenlere) böyle bir zamanda fırka (parti) manevrası yapmak olur mu? Memleket olmazsa, fırka kaç para eder. Evvelâ, memleket selâmete çıkmalı ki; fırkalar da, ondan sonra bir siyasî, bir sosyal esasa, inanca dayanarak meydana gelebilsin... Bu bir fırka manevrası olsaydı, Sivas Kongresi'ne memleketin her köşesinden, Ferit Paşa Kabinesinin gayet sıkı tutucu tedbirlerine rağmen, seçilmiş temsilciler iştirak eder mi idi? Anadolu'nun arzu ve ihtiyacına uymayan bir harekette, Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, yardım görmek mümkün mü idi?... Canlandırılmasından en çok kaçınılan şey, İttihat ve Terakki Fırkasıdır. Bir kere, Kongre'ye iştirak eden üyelerin her biri, kesinlikle böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Yemin, mukaddes bir taahhüt demektir. Namuslu bir kimse, verdiği sözden dönmez. Öte yandan; İttihat ve Terakki, siyaseti itibariyle de iflâs etmiştir... O fırkaya mensup olan kimseler, iktidarda iken, milletimizin ihtiyacı ile, huyu ile ilişkili olmayan istilâcı bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve dikkate muhtaç iken; bu milletin gözlerini başka noktalara yönlendirmeye çalışan

Levent Şahverdi Arşivi

bir siyaset, tabiî bir siyaset değildir. Bu nedenle, iflâsa mahkûmdu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin emeli ise, o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları, meşru olmayan emperyalizm ve kolonizasyon (sömürgeleştirme) siyasetleri ile istilâya, parçalamaya çalışan yabancı ve saldırgan kuvvetlere çiğnetmemek!... Ben, kendi hesabıma, takip ettikleri siyasetin vatan ve millete zararlı olduğunu yüzlerine karşı söyleyip açıktan açığa muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerin tekrar iktidara gelmesine ve sonuç olarak feci akibetleri şu anda hepimizin yüreğini kanatan dünkü hallerin tekrar devam etmesine mi çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde bir adam düşünebilir? Böyle bir düşünce, mantıkla uyuşmaz... Millete dost görünüp de; ilk fırsatta, iktidara geçtikten sonra, onun hakikî ihtiyaçlarını düşünecek yerde; memleketi kendi istediği yolda götüren, lâf anlamayan, yetkililerin aydınlatmasına kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar çekildi. Onun için, bazı kimselerin bu türlü tereddütlerde bulunması mazur görülebilir. (Ama) Kâbusların artması ve devam etmesi, arzu edilir şey değildir... Millete hizmet için en sağlam vasıtanın her türlü yapmacık gösterişten vazgeçip, ancak milletin bağrında bulunmakla, manevî mükâfatı maddî mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir edenlerdenim... Üstlendiğimiz vazife çok mukaddestir... Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, varlığına önem verilmeyen milletin, hayata, refaha hak kazanmış bir kuvvet olduğunu hükûmetimize ve hükûmetlere anlatmaktır. Bugün, dünya, sosyal inkılâplar geçirmektedir. Bu sahada gösterilen başarılar, zorbalara veya umursamazlara teslim ettirilen haklar, muharebe meydanlarındaki zaferler kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu isteği anlayan ve anladığını fiilî alanda da ispat eden hükûmetler, herhangi bir fırkaya mensup olurlarsa olsunlar, milletin ululamasına lâyık olurlar. Bunu anlamayıp da, milleti hâlâ kendi kafalarının keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler, artık birer belâdır. Belâ çekmeye de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat denetimini koymalıdır: Hayata lâyık olduğunu, dünyaya bu suretle ispat etmeli; sonra, dünyadan da, hayat hakkını yalvarmamalı, istemelidir. Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun birlik ve istiklâlini tasdik edecektir; ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kanı ile suladıktan sonra, bütün bir milletin ölü vücudu üstünde, çirkin istilâ hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşiliğe ise, bugünkü insanların sinirleri artık tahammül edemez. Milletin bu arzusunu anlayan hükûmet ileri gelenlerinin vazifesi gayet açıktır: Milletin emniyetini kazanmak; samimiyetle, tereddütsüz çalışmak;

Levent Şahverdi Arşivi

bizi masa başında hesaplaşmaya çağıracak yabancı yetkili kişilerle milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir... (öğleden sonra, davetli bulunduğu Amasya Panayırındaki güreşlere gelmiş olan büyük bir kitle kendisini alkışlayınca, çok duygulanarak) Bak kardeşim, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu, paçavralar içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkas'ta, Galiçya'da, şurada burada, aslan gibi çarpışan, yokluklara aldırmayan bunlardır. Şimdi, bu adamcağızların seviyesini sosyal yönden yükseltmek, herhangi bir hükûmet yüksek mevkii hırsından daha iyi değil midir? Bu insanî mücadelenin yanında; siyasî mücadeleler bayağı kalırlar, değil mi ya? Siyasî çekişmelerin çoğu faydasızdır. Fakat; sosyal çalışmalar, her vakit için verimlidir. Bizim aydınlar buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar? Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar? Memleketi gezmeli, milleti tanımalı. Eksiği nedir, görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa, lâfla muhabbet, fayda vermez... (İstiklâlden ne kasdedildiğini Sivas Kongresi Beyannamesinin yedinci maddesini okuyarak açıklar) Görüyorsunuz ki; bu cihet de, Kongre'ce dikkate alınmıştır. Yalnız, milletin düşündüğü yardım, Saltanat Şurasında birkaç kişinin, şimdilik idaremizi herhangi bir yabancıya teslim edip onun himayesine girmemiz lâzımdır, demesi şeklinde değildir... Malî, sınaî, sosyal birçok eksiğimiz olduğunu kim inkâr eder? Fakat; bu eksikliği gidermek için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icabeder? Biz yenilgimizin pahasını (bedelini) çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilâyetler değil ülkeler alındı. Fakat; son lokmasını da ağzından kapmak için, bir milletin hayatına kıymak, canice bir harekettir. Öldürülen bir adamın ise, kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi, tabiî ve zaruridir... Milletimiz bugüne kadar çok zorluklara ve çok haksızlığa uğramıştır. Bu nedenle, devamlı bir barışı can ve gönülden temenni eder. Ancak; tehlikenin boğaza sarıldığı yerde, mücadele kendiliğinden doğuyor. İzmir'de mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanlıların zulmü değil mi? Yoksa, durup dururken; zavallı halkın, bilhassa uzun bir savaş devrinden sonra, silâh patlatmaya istekleri yoktur. Canına kıyılan bir millet, her şeyi göze alır. Kongre'nin maksadı, Millî Teşkilâtı yapıp, makul ve meşru haklarını dünyaya dinletebilmek, hududunu ve hayatını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istilâ etmek, darmadağınık bir milleti istilâ etmek gibi kolay değildir. Tabiîdir ki; hariçten gelecek sermayeye, aydınlatmaya, çalışma usulüne ihtiyacımız vardır. Fakat; bu, birliğimize, istiklâlimize son verecek bir vasilik tarzı demek olamaz. Bize yardım edecek insanî kaynaklara, biz de karşılıklı

Levent Şahverdi Arşivi

taahhütlerle, birliğimiz ve istiklâlimiz dahilinde, samimiyetle bağlı oluruz. Arzuya ve meşruluğa dayanan bir yakınlaşma da, hem daha verimli olur, hem de daha uzun ömürlü. Zira; bu türlü çözüm yolu, milletimizin haysiyetini ve istiklâlini yaralamaz...". [110]

Amasya'dan 27 Ekim sabahı ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Ekim gecesini Tokat'ta geçirir ve 28 Ekim günü Sivas'a döner. Amasya'da ele alınmış olan konular arasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından "en önemli nokta" olarak nitelenen "Millî Meclisin toplanma yeri" sorunu vardır. Mustafa Kemal Paşa, eskiden beri toplanma yerinin İstanbul olmaması düşüncesindedir. Bu fikri, Salih Paşa şahsen benimser; fakat, bütün kabine adına söz veremeyerek, kabine üyelerinin bu fikre katılmaları için elinden geleni yapacağını bildirir. Bunu başaramadığı, 27/28 Ekim gecesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı'ndan aldığı bir telgraftan anlaşılır. Bu telgrafta, özellikle, "...Mebusların Hilâfet ve Saltanat Merkezinden başka bir yerde toplanmasının çok önemli ve tehlikeli göründüğü..." [111] sebepleri ile birlikte uzun boylu açıklanır. Mustafa Kemal Paşa, buna Sivas'tan verdiği 29 Ekim tarihli cevapta iki şey sorar: "Şahıslarına karşı İtilâf Devletlerince herhangi bir muamele yapılması hatıra gelen kimselerin kimler olduğu ve yayınlanması düşünülen beyannamenin ana hatları...". [112] Harbiye Nazırı, 29/30 Ekim tarihli telgrafında üç noktayı açıklar ve Mustafa Kemal Paşa'nın artık devamlı olarak "Meclis-i Millî" dediği "Meclis-i Mebusan"ın "...Hilâfet ve saltanat başkentinden başka bir yerde toplanması devlet ve memleket için büyük sakıncalar yaratacağından, bugünkü hükûmet, görüşünde sabittir ve meselenin süratle halli çok lüzumludur." [113] der. Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ekim'de verdiği tarihî cevapta, özellikle şu noktalar dikkate değer: ".... Bugün, saltanat merkezi ve İslâmlığımızın hilâfet yeri olan İstanbul, düşman donanma topları ve işgal kuvvetleri altında, düşman polis ve jandarmasının fiilî müdahale ve iştiraki altında bulunuyor... Kabinenin sayın erkânına varıncaya kadar giren çıkan herkes yabancıların muayene ve teftişlerine bağlı bulunmaktadır. Bütün anlamıyla saltanat ve hilâfet yeri muhasara altında olup, hâkimiyetimiz, burada manen ve fiilen geçerli değildir. Buna bir de Rum ve Ermenilerin, hükûmeti tanımamaları ve itilâf devletlerine dayanarak, âdeta isyan halinde ve birtakım fesatçı teşkilâtta bulunduklarını ilâve edersek; başkentimizin içinde bulunduğu acıklı ve tehlikeli durumu tamamen tanımlamış oluruz.

[110] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 4-10.
[111] Millî Mücadele Başlarken II, s. 111-114.
[112] a.g.e., s. 114.
[113] a.g.e., s. 116.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle, bütün bu hakkı çiğneyen muameleleri ayrıntıları ile açıklayarak; Avrupa'dan, dünya kamuoyundan hak ve adalet isteyecek ve bunu sağlamaya çalışacak olan Millî Meclisin İstanbul'da vazife yapabileceği bizce düşünülemez... Millî Meclisin toplanmasının mutlak emniyet içinde olması ilk ve esaslı şarttır...". [114] Harbiye Nazırı, 2 Kasım tarihli cevap yazısının sonunda, "...Meclisin behemehal İstanbul'da içtimaı lâzım geleceğini dinî ve vatanî hamiyetinize müracaatla tekrar ederim" [115] demektedir. Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım'da verdiği cevapta, özetle, "Hükûmeti güç duruma düşürmemenin birinci arzuları olduğunu... Her halde dinî ve vatanî hamiyet icaplarının her türlü fedakârlık gösterilerek yerine getirileceğini" [116] belirtir.

Mustafa Kemal Paşa, çok önem verdiği Meclisin toplanma yeri sorunu üzerinde gelişigüzel karar vermemek maksadı ile, ordunun görüşünü almayı gerekli görür. Bu amaçla, gelebilecek durumdaki kolordu komutanlarını 16 Kasım'da Sivas'ta yapılacak toplantıya çağırır. Bu toplantıya Heyet-i Temsiliye üyeleri ve katılmaları yararlı görülen kimseler de iştirak eder. 26 Kasım'a kadar süren toplantıda alınan kararlar arasında, "Millî Meclisin, İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara ve tehlikelere rağmen, İstanbul'da toplanması zaruretinin kabul edilmesi... Heyet-i Temsiliye'nin, şimdiye kadar olduğu gibi, hariçte kalarak millî vazifesine devam etmesi... Paris Barış Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği, bunun hükûmet ve Millî Meclisce kabul ve tasdik edilmesi halinde; uygun süratli vasıtalarla millî irade yoklanarak, nizamnamede açıklanan esasların sağlanmasına çalışılması" [117] vardır. Bu arada; Ayıntap (Gaziantep) Maraş (Kahramanmaraş) ve Urfa (Şanlıurfa) nın Fransızlar tarafından işgali üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına 6 Kasım'da gönderdiği telgraflarda, [118] İtilâf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekmelerini bildirir ve kendisi de, 16 Kasım tarihli şu protestoyu yayımlatır: "İngilizler tarafından Mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal edilmiş iken; son zamanda tahliye olunan Ayıntap, Maraş ve Urfa'yı, bu kere de Fransızlar işgal etti. Bundan anlaşıldığına göre; İtilâf Devletleri, milletimizi, vatanımızın en güzel parçalarından mahrum bırakmak hakkındaki karşılıklı karar ve niyetlerinden bir türlü vazgeçemiyorlar. Sulh konferansının kararlarını beklemeksizin; görünüşte, geçici ve ihtiyatî bir

[114] a.g.e., s. 116-117.
[115] a.g.e., s. 121.
[116] a.g.e., s. 121.
[117] Nutuk I, s. 272-274.
[118] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

işgaldir, diyerek projelerini tatbik ediyorlar. Osmanlı Devleti'nin yedi asırlık parlak bir tarihî hayata ve seri ve kuvvetli bir yenileşme gelişiminin bütün sebep ve unsurlarına malik olduğunu dikkate almak istemiyorlar. Vatanımızın varlığından koparılacak parçalarla beyinlerinde menfaatler dengelemesine çalışıyorlar. İtilâf Devletlerinin hareket ve tatbikat vakıası insanlığa aykırı olduktan başka, tabiî adaleti ve sulh kongresinde tam bir büyüklük ve görkemle ilân edilmiş olan esasları ve Türkiye'ye bütün dünya karşısında Wilson Prensiplerinin onikinci maddesi ile edilen vaadleri ayaklar altına almaktadır. Türkiye'nin taksimine yol bulmak emeli ile Yunanlılara işgal ettirilen Aydın vilâyetindeki öldürme, baskı ve yok etme facialarının şimdi de Ermenileri alet eden Fransızların işgal ettiği Adana vilâyetinde, Maraş Urfa ve Ayıntap'ta aynen yapılması, bütün bu siyasî haksızlıklara bir ilâve teşkil ediyor. İtilâf Devletlerinin bugüne kadar yapmış ve yapmakta olduğu haksız muameleleri şiddetle protesto eder ve onların memleketimiz ve milletimiz için daha insanca ve daha adaletli duygulara dayanan isteklere dönmelerini temenni ederiz. Milletimiz, uzuvlarının parçalanmasına ve bölünmesine ve esaret zilletine razı olmaktansa; bütün maddî ve manevî kuvvetleri ile, varlığını ve meşru haklarını müdafaada azimli olarak devam ve sebat edecektir. Bu meşru ve yüksek kararda, milletimizin bütün manası ile birleşmiş olduğundan İtilâf Devletlerini haberli kılmak isteriz. Bu hususta, milletimizin yükselen meşru sedasını duymak istemeyerek, tutulan insanlığa aykırı yolda devamın verebileceği netice pek acı olabilir. Ve bu halin, yalnız birkaç memlekete değil; belki iki büyük dünyaya yayılmasından korkulur. Tabiî, böyle büyük bir felâketi taşıma mesuliyeti, Tanrı'nın ve insanlık dünyasının huzurunda İtilâf Devletlerine ait kalır. Bu sözlerimizle, varlığının haklarını müdafaadan başka bir gaye takip etmeyen milletimizin birleşik emellerine tercüman oluyoruz. Meşru feryadımızın bütün haksızlıklara rıza göstermeyeceklerine emin bulunduğumuz Avrupa ve Amerika milletlerine duyurulmasını isteriz". [119]

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'taki yoğun çalışmaları, Kasım ayında ve Aralık ayı ortalarına kadar da sürer. Özellikle, Harbiye Nazırı ile ve yurdun her köşesindeki sivil ve askerî otoritelerle sürekli haberleşmeler, Meclis-i Mebusanın toplanması ile ilgili konular, Millî Teşkilâtın düzenlenmesini ve toparlanmasını güçlendirme hususları, Yahya Kaptan sorunu [120], vb. konular, Paşa'yı sürekli uğraştıran başlıca işlerdir.

[119] a.g.e., s. 124-125.
[120] Nutuk I, s. 310-329.

Levent Şahverdi Arşivi

Bununla beraber; Mustafa Kemal Paşa, bir süredir, Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara'ya naklini düşünmektedir. Paşa'nın sözleri ile "...Bu fikir oldukça eski idi... Heyet-i Merkeziyenin Doğu vilâyetlerinden ziyade Batı vilâyetlerine ve İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren mantıkî sebepler elbette çoktu. Önce; Batı ve Güneybatı vilâyetlerimizden fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilâyetlerimizi işgal eden düşman karşısında esaslı savunma cepheleri teşkil ve onların güçlendirilmesi çarelerini temin etmek lâzımdı... İzmir cephelerinde; muhtelif kumanda şekilleri, değişik nitelikte kuvvetler ve muhtelif yerlerden kaynaklanan zararlı tesirler vardı... Bu nedenle; usul ve kurallara göre, genel durumu idare ve sevk sorumluluğunu üzerlerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunur... Ankara, bu şartları taşıyan bir yerdi. Her halde; cephelerle meşgul olacağız diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veya Afyon'a gitmiyorduk... Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zarurî görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne derece gerekli ve yararlı olduğunun düşünülmesi icap ettiğini açıklamaya lüzum görmem...". [121]

V. Ankara'ya Doğru:

Böylece; Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara'ya naklini kararlaştıran Mustafa Kemal Paşa, 19 Aralık 1919'da, çalışma arkadaşları ile birlikte Sivas'tan hareketle aynı gün Kayseri'ye gelir ve burada iki gece kalır. 20 Aralık'ta Kayseri'de görüşmeler yapan Paşa, karşılaştığı durumdan memnun olduğunu belirtir. Kırşehir üzerinden Ankara'ya gitmek üzere, 21 Aralık günü Kayseri'den ayrılır. Hareketinden önce, Kayserililere yayımladığı beyannamede, "Anadolu'nun kalpten gelen heyecanına bu seyahatimizin ilk durağında, Kayseri'de, temas ettik. Bu temasın bıraktığı saygı hatırasını ve bağlılığı, şahsen duygulandığımız kardeşliğin ve nezaketin doğurduğu şükran duygusunu, ömrümüz oldukça muhafaza edeceğiz." [122] der.

Mustafa Kemal Paşa, yanındakilerle birlikte, 21 Aralık akşamı geç vakit Mucur'a gelir ve geceyi orada geçirir. Ertesi gün sabahleyin, özellikle uğramak istediği, Hacıbektaş'a gider; Dergâh Şeyhi Çelebi Cemalettin ile tanışır; gece, Çelebi'nin konağında yatar; 23 Aralık sabahı, Hacıbektaş Dergâhını ve Türbesini ziyaret ettikden sonra, tekrar Mucur'a gider ve orada bir gece daha kalır. Kafile, 24 Aralık günü, Kırşehir'e hareket eder ve

[121] a.g.e., s. 333-335.
[122] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, 1964, s. 139.

Levent Şahverdi Arşivi

orada coşku ile karşılanır. Paşa, ziyaretlerde bulunur, çevresini aydınlatır, gençlere cevap olarak yaptığı konuşmada şöyle der: "Aziz ve mübarek vatanımızı kurtarmak için bütün aydınların, herkesin hazır olması lâzımdır. Vatanın bağrında kurtuluş çarelerini, birlikte, ölünceye kadar aramaya, temin etmeye çalışacağız. Gençlerin, Kırşehirlilerin duyguları hepimizin ortak davasıdır. Sizlerin bu asil düşünceleri, bizleri çok duygulandırdı. Ben ve arkadaşlarım, sizleri sevgi ile selâmlarız". [123]

Mustafa Kemal Paşa, yanındakilerle birlikte, Kaman üzerinden Ankara'ya gitmek üzere, 25 Aralık sabahı Kırşehir'den ayrılır.

VI. Ankara'da:

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişi, kent için olağanüstü bir hareket yaratır. Bu durumu, Paşa'nın yanında bulunan bir otoritenin yazısından izleyelim: "Ankara'ya varış günümüz olan 27 Aralık 1919 Cumartesi günü, Ankara'da olağanüstü bir kaynaşma ve görülmemiş bir hareket olmuştur. O sabah, ajanslar ile, Mustafa Kemal Paşa'nın geldiği haberi herkese bildirildiği gibi; bir taraftan da, sabahtan itibaren, davullar ve zurnalarla bütün Ankara halkı istikbale hazırlanmıştı... Köylerden birçok atlı ve kağnı arabaları ile binlerce halk Ankara'ya gelmiş... Seçkin atlı alayı Ulucanlar'dan Hacıbayram Camiinin önünde toplanarak dinî merasim yapılmış. Yediyüz piyade, üçbin atlıdan teşekkül eden bir Seymen Alayını Ankara'da bulunan dervişler takip ediyor... Bunların arkasında, bütün esnaf ve ondan sonra da, mektepliler yürüyorlar... Halkın bir kısmı Namazgâh Tepesi'ne ve diğer kısmı Yenişehir'in bulunduğu yerlere ve İstasyon yoluna sıralanmışlar. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Vali Vekili Yahya Galip Bey, Eymir Gölü'ne yani Gölbaşı'na kadar gelmişlerdi... Yolda Paşa'ya yetiştiğimizde; Paşa, Rauf Bey ile beni otomobiline almıştı. Oradan başlayan istikbalcilerin yaşa sesleri, alkışları arasında ilerlemekte idik...". [124]

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gelişini, 27 Aralık tarihli şu açık genelge ile teşkilâta bildirir: "Sivas'tan Kayseri yolu ile Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük milletimizin sıcak ve samimî vatanseverce gösterileri içinde, bugün (Ankara'ya) ulaştı. Milletimizin gösterdiği birlik ve azim örneği, memleketimizin istiklâlini temin etme hakkındaki kanaatleri, sarsılmaz bir şekilde güçlendirici niteliktedir...". [125]

[123] Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, 1975, s. 239.
[124] Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, II, s. 498.
[125] Nutuk I, s. 332.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Beni cidden samimî, parlak ve güvenilir duygularla karşılamış olan sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve fikir alışverişinde bulunmak bir vazife hükmünde idi...".[126] diyen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişinin hemen ertesi günü, 28 Aralık 1919'da, Ziraat Okulunda, Ankara ileri gelenlerinden oluşan büyük bir topluluğa geniş kapsamlı bir konferans verir. Bu konferansta, özellikle şu açıklamalar göze çarpıyor (özet): "...Harbin (I. Dünya Savaşı) son devresinde; Amerika Reisicumhuru Wilson, 14 maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program, milletlerin kendi mukadderatına hâkimiyetini temin ediyordu. Programın 12. maddesi de, sadece Türkiye'ye, devletimize ve milletimize aittir. Wilson, bu madde ile, Türkiye'nin, milletimizin, tam hâkimiyetine malik olması lüzumunu söyledikten sonra, buna bir kayıt da ilâve etmiştir. O kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan gayrimüslim unsurların emniyetlerini ve gelişme serbestliklerini temin etmek. Bir de, Boğazlar'ın açık bulundurulmasıdır. Umum İtilâf Devletleri, Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için muvafik gördükleri gibi; bizim devletimiz de, bu 12. maddeyi kabulde hiçbir sakınca görmedi ve kabul etti. Hakikaten, kabul edilebilecek bir prensiptir. Çünkü; Mister Wilson'un istediği gayrimüslim unsurların emniyeti, can ve malları ve her türlü hakları ve gelişme tedbirleri için icap eden her şeye, zaten öteden beri devletimiz ve milletimiz tarafından riayet edilmişti. Gerçekten; gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti ve milleti kucağında kavuştukları imtiyazlar, üç asrı aşkın bir zamandan beri ziyadesiyle mevcuttur. Bu nedenle; bu kayıt, bizim için yeni bir şey değildir. Boğazlar'ın serbestliği meselesine gelince: Bu geçiş yolunda Başkentimiz, devletimizin kalbi vardır. Bunun emniyetini sağladıktan sonra, umum ticarete hazır olarak açılması da gerekli görülür. İşte, devletimiz, ancak bu esaslar dairesinde... İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de mütareke yaptı... (Bazı maddeleri hatırlattıktan sonra) bu maddelerin manaları ile tatbikatı arasında uygunluk var mıdır? Meselâ; Mütarekenamenin ilk yapıldığı zamanlarda, İngilizler Musul'u işgal etti. Mütarekenamenin yapılışında; bizim ordumuz Musul'da, İngilizler güneyde idi. Mütarekeden sonra; oradaki kumandan ile, yanıltıcı şekilde temas ederek, askerlerini Musul'a soktular. İstanbul'u, kara ve deniz kuvvetleri ile işgal ettiler. Bu hususta Mütarekenamede müsaade var mıdır? Adana havalisini, Urfa'yı, Ayıntap ve Maraş'ı evvelâ İngilizler ve ondan sonra Fransızlar işgal ettiler. Buna dair de mütarekede bir madde yoktur... İtalyanlar, Antalya'yı işgal ettiler; savaşta bulunmadığımız Yunanlılar da, İzmir ve havalisini işgal ettiler;

[126] a.g.e., s. 357.

Levent Şahverdi Arşivi

kısacası, Mütarekenameyi baştan başa paramparça ettiler. Bu tecavüzlere, bu haksız muamelelere karşı; İstanbul'daki merkezî hükûmetler, yazık ki; âciz bir vaziyet aldı. Hatta, yapılan haksızlıkları protesto bile etmemişlerdir... Bunu yapmadıktan başka; İstanbul'da, meselâ henüz sulh yapmadığımız bir milletten, jandarmamıza kumandan tayin ettiler. Kömür tedariğindeki güçlükleri aşamamak aczi yüzünden; İstanbul'un tramvaylarını, su kumpanyasını, bütün demiryolu hatlarımızı, henüz görüşme halinde bulunduğumuz İtilâf Devletlerinin idaresi altına verdiler. Halbuki; biliyorsunuz, Mütarekenamede yalnız demiryolları için kontrol söz konusudur. Yoksa; idaresini, sulh yapamadığımız İtilâf Devletlerine vermek, akıl ve vicdanın kabul edemeyeceği hususlardandır. Hatta, büyük bir üzüntü ile söylemeye mecburum ki; Babıali'nin muhafazasını bile, Ferit Paşa, son zamanlarda yabancılara bırakmıştır. Memleketin dahilî asayişini, hudutlarını temin ve muhafaza için, lüzumu kadar asker, silâh altında bırakılacaktı. İlk zamanlarda; 80.000'i aşkın bir kuvvet, kâfi görüldü. Daha sonra; İtilâf Devletleri, 43.000'e indirdiler. Bir müddet sonra da; birçok vasıtalarla, bu sayının da altına indirildi. Bütün silâhlarımızın sürgü kollarını çıkararak, sandıklarla gönderdiler. Milletimizi, memleketimizi, tamamen müdafaasız bırakmak maksadını takip ettiler... İtilâf Devletlerinde büyük bir zihniyet değişikliği görülüyor. Mütarekenamenin yapılışında; hür ve müstakil yaşamaya lâyık bir Osmanlı milleti kabul ettikleri halde, aradan bir iki ay geçtikten sonra, bu kanaatlerden sıyrılıyorlar. Başka renk ve manada kararlar veriyorlar. Bunun sebebi şu suretle izah olunabilir: Yabancılar, kendi iktisadî ve siyasî menfaatlerini tatmin edebilmek için, aleyhimizde icat ettikleri iki mütalâayı yürütmeye başladılar. Bu mütalâalardan birincisi, güya; milletimizin, gayrimüslim unsurları eşitlik ve adalet ilkesine uygun olarak, idare gücünde olmadığı. İkincisi de, güya; milletimiz, bütünü ile kabiliyetten mahrum bulunduğundan, bahçe halinde bulunan yerlere girmiş ve oralarını harabeye çevirmiş. Birincisi ile, millete zalimlik yüklüyor ve iftira ediyorlar. İkincisi ile, kabiliyetsizlik. Eğer bu iki mütalâa cidden akla gelse idi, milletimizin müstakil yaşamaya hakkı, iddia olunamazdı. Hakikaten; zulüm, medeniyetle uyuşamaz. İstidatsızlık da, affa yaraşır bir şey olamaz. Çünkü; milletler, işgal ettikleri arazinin hakikî sahibi olmakla beraber; insanlığın vekili olarak da, o arazide bulunurlar. O arazinin zenginlik kaynaklarından hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla, bütün insanlığı istifade ettirmekle mükelleftirler. Bu prensibe göre, bundan âciz olan milletler, beka (hayatta kalma) ve istiklâl hakkına lâyık olmamak lâzım gelir. Halbuki; bu mütalâalar, bizim hakkımızda kesinlikle akla gelemez. Her ikisi de,

Levent Şahverdi Arşivi

ancak iftiradır. Milletimizin kabiliyetsiz olmadığı, tarih ve mantık bakımından sabittir. Bunun delilini, yine, yabancıların kendi muamelelerinde bulabiliriz. Avrupa devletleri, mütarekeden evvel ve mütareke anında; Mütarekename ile, *kendi millî hududu dahilinde yaşamaya lâyık Türkiye kabul etmişlerdir.* Aradan bir sene geçmeden; nasıl oluyor da, bir millet, zalim ve kabiliyetsiz oluyor? Ve bundan dolayı hayat hakkından mahrum edilmek isteniliyor? Avrupa devletleri, milletimizi, evvelce bilmiyorlar mı idi? Wilson prensiplerini kabul ve Mütarekenameyi imza ettikleri zaman; altı asırlık bir milletin mahiyeti, kabiliyeti hakkındaki bilgileri noksandı da, bir iki ay zarfında mı tamamladılar? Hakkımızda tatbik edecekleri kararları bilmiyorlardı da, sonra mı hatırlarına geldi? Halbuki; düşününüz Efendiler! Milletimiz, ufak bir aşiretten; anavatanda müstakil bir devlet kurduktan başka; Batı dünyasına, düşman içine girdi ve orada büyük zorluklar içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu, 600 seneden beri tam bir yücelik ve büyüklükle devam ettirdi. Buna muvaffak olan bir millet, elbette, yüksek siyasî ve idarî niteliklere maliktir. Böyle bir vaziyet yalnız kılıç kuvveti ile vücuda gelemezdi. Dünyaca bilinir ki; Osmanlı Devleti, pek büyük olan ülkesinde, bir hududundan diğer hududuna, ordusunu olağanüstü hızla ve tamamıyla teçhiz edilmiş (silâh ve malzeme ile donatılmış) olarak naklederdi. Böyle bir hareket, yalnız ordu teşkilâtının değil; bütün idarî şubelerin olağanüstü mükemmelliğine ve kendilerinin kabiliyeti olduğuna delâlet eder. Milletimizin zalim olması meselesine gelince; bu da, sırf iftiradan, sadece yalandan ibarettir. Hiçbir millet, milletimizden ziyade, yabancıların inançlarına ve âdetlerine riayet etmemiştir. Hatta, denilebilir ki; diğer dinlere mensup olanların dinine ve milliyetine riayet eden tek millet, bizim milletimizdir. Fatih, İstanbul'da bulduğu dinî ve millî teşkilâtı, olduğu gibi bıraktı. Rum Patriki, Bulgar Eksarhı ve Ermeni Kategigosu gibi Hıristiyan dinî reisleri, imtiyaz sahibi oldu. Kendilerine her türlü serbestlik, cömertçe verildi. İstanbul'un fethinden beri, gayrimüslimlerin mazhar bulundukları bu geniş imtiyazlar, milletimizin din ve siyaset bakımından, dünyanın en hoşgörülü ve soylu bir milleti olduğunu ispat eder en belirgin bir delildir... Memleketimizde yaşayan gayrimüslim unsurların başına ne gelmiş ise; kendilerinin, yabancı entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını kötüye kullanarak, vahşice takip ettikleri ayrılık siyaseti neticesidir. Her halde; Türkiye'de meydana gelmiş arzu edilmeyen bazı haller, birçok sebep ve mazerete dayanmaktadır. Bunu da kesin olarak arz edebilirim ki; bu haller Avrupa devletlerinde mazeretsiz işlenmiş bunca haksızlıklardan pek düşük bir seviyededir... Tekrar ediyorum, aleyhimizde sarf edilen mütalâalar

Levent Şahverdi Arşivi

yanlıştır; bu hakikat, tarih ve mantık yolu ile sabittir. Bu hususu, yalnız Batı'ya değil; hatta, vatandaşlarımıza da ehemmiyetli bir surette hatırlatmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü; pek az olmakla beraber, esefle işitiyoruz ki; milletin tarihini okumamış veya millî histen mahrum kalmış olması lâzım gelen bazı şahıslar, yabancıların aleyhimizde ileri sürdükleri suçlamaları reddetmedikten başka; vatanlarını kabahatli göstermekten çekinmiyorlar. Düşmanlarımız, hakkımızda icat ettikleri iftiralarını, bir aralık Paris Konferansı'na da kabul ettirir gibi oldular. İhtimal bunun neticesi olarak; daha savaş esnasında, birbirleriyle yaptıkları gizli anlaşmaların ve verdikleri sözlerin tatbikatına başlanmıştı. İzmir, Antalya, Adana, Ayıntap, Urfa ve Maraş'ın işgalleri, hep bir karşılıklı taahhütler neticesi olsa gerek. Halbuki; haktan, adaletten bahseden İtilâf Devletlerinin bu gibi muamelelerde bulunmamaları lâzım gelirdi. Medeniyet ve insanlıktan bahsedenlerden, bu beklenmezdi. Fakat; her halde, dünyada bir hak vardır. Ve hak, kuvvetin üstündedir. Şu kadar ki; milletin haklarını kavrayıp, müdafaa ve muhafazası emrinde her türlü fedakârlığa hazır olduğuna dair dünyaya bir kanaat vermek lâzım gelir. İşte, düşmanlarımızın bu hareketi, milletimizi bu kavrayıştan ve bu fedakârlık hissinden mahrum zannettiklerinden doğmuştur. Fakat; doğrusunu söylemek lâzım gelirse, mütarekeden beri birbirini takip eden hükûmetlerimizin, memleketin maruz kaldığı haksızlıklara karşı kusurlu ve akılsızca hareketleri, aleyhimizdeki yanlış fikirleri güçlendirmeye yardımcı olmuştur. Meselâ; Tevfik Paşa, vatanımızın bir kısmını Ermenistan'a ilâvede bir sakınca görmemekte idi. Ferit Paşa, resmî beyanatında doğu vilâyetlerinde geniş bir Ermenistan muhtariyetinden (özerkliğinden) bahsettiği gibi; Paris'te de güney hududumuzun Toros olabileceğini söylemişti. Toros'un güneyinde Arapça konuşulduğunu zannediyor ve Toros'tan da Antakya'ya kadar olan mıntıkanın Türklerle meskûn ve bin seneden beri Türk kanı ile yoğrulmuş olduğunu bilmiyordu. İşte, bu gibi hükûmetlerin tavır ve hareketleridir ki; milletimizi, geçmişini unutmuş, milliyetin ve hususî medeniyetlerin bahşettiği haklardan habersiz, kansız, miskin bir millet olarak tanınmasına yol açmıştır. Milletimizin kendini bu suretle tanınmaya meydan vermesinde pek büyük bir kabahati vardı. Milletimizin o kabahati, merkezî hükûmetin icraatı ile Avrupa'nın namusuna gereğinden fazla itimat göstermiş olmasıdır. İşte bu kabahatten dolayı; kendi kıymetini, mahiyetini, faziletlerini unutturmak derecesine düşmüştür. İzmir felâketinden sonradır ki; milletimiz, hakikaten mütehassıs ve mütenebbih oldu (gerçekten pek duygulandı ve uyandı). Ve derin uçuruma

Levent Şahverdi Arşivi

sürüklendiğini kavradı ve ondan sonra, haklarını bizzat müdafaaya karar verdi. Tabiî; bunu yapabilmek için, bir şekil almak, organlaşmak lâzım gelirdi. Zaten, her tarafta teşkilât ve organlaşma, daha evvel başlamıştı. Fakat; evvelâ, Erzurum ve daha sonra, Sivas Kongrelerinde, umumî birliğimiz vücuda geldi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bütün cihana karşı olan Beyannamesi ve Nizamnamesi içindekilerin ehemmiyeti vardır... Nizamnamenin teşkilâta ait sayfasında görülüyor ki; maksat, *Osmanlı vatanının bütünlüğünü, Hilâfet ve Saltanat yüksek makamının ve millî istiklâlin korunmasını temin yolunda, Kuva-yı Milliye'yi hâkim kılmaktır.* Bir millet, mevcudiyeti ve hakları için bütün kuvveti ile, bütün fikrî ve maddî kuvvetleri ile alâkalı olmazsa; bir millet, kendi kuvvetine dayanarak, mevcudiyetini ve istiklâlini temin etmezse; şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz. Millî hayatımız, tarihimiz ve son devirde idare tarzımız, buna pek güzel delildir. Bu nedenle; teşkilâtımızda Kuva-yı Milliye'nin geçerli, millî iradenin hâkim olması esas kabul edilmiştir. Bugün, bütün cihanın milletleri, yalnız bir hâkimiyet tanırlar: Millî Hâkimiyet. Teşkilâtın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından; yani, fertten başlıyoruz. Fertler düşünceli olmadıkça; kitleler, istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendini kurtarabilmek için, her ferdin, mukadderatı ile bizzat alâkalı olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese, elbette sağlam olur. Şüphe yok; her işin başlangıcında, aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade; yukardan aşağı olması zarureti vardır... Biz, memleketimiz dahilindeki seyahatlerimizde, tabiî olarak; birinci tarzda başlamış olan Millî Teşkilâtımızın, gerçek başlangıcına, ferde kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru hakikî organlaşmaların başladığını tam bir teşekkürle gördük. Bununla beraber, mükemmellik derecesine eriştiğini iddia edemeyiz. Bunun için, özel surette, aşağıdan yukarıya tekrar bir organlaşma meydana gelmesi gayesine özel surette çalışmamız, bir millî ve vatanî vazife sayılmalıdır. Umumî harbin neticesi, birtakım fedakârlıkların göze alınmasına devletimizi mecbur kılıyordu; buna göre, devlet için, millî yeni bir hudut kabul ettik... Bu hudut dahilinde kalan memleketimizin kısımları, Osmanlı toplumundan ayrılamaz bir bütün olarak kabul edilmiştir... Her halde; devletimiz ve milletimiz, içerde ve dışarda, bütün manası ile müstakil kalacaktır. Bize karşı bir idare tarzı kabul edilemez... Bu mukaddes maksadın temini ile uğraşıldığı bir sırada, pekâlâ hatırlarınızdadır ki; Ferit Paşa, buna mani olmaya kalkıştı. Bu teşebbüsleri, memleket dahilinde kötü yorumlamaya uğradı. İttihatçılar,

Levent Şahverdi Arşivi

dedi. Bu suçlama, iç ve dış fikir dünyasında, muvaffak olamadı. Bunu gördükten sonra, yeni bir silâh aradı. Bolşeviklik, dedi. Resmî telgraflarında; Bolşeviklerin Karadeniz'den takım takım Samsun, Trabzon ve dahile doğru yürüdüğünü; memleketi alt üst ettiğini resmen yaydı. Bunlar da, müessir olamadı. Ferit Paşa ve Kabinesi, daha ileriye gittiler. Bazı yerlerde İslâm ahaliyi kandırarak; üzerimize sevk etmek, millet için, vatan için çalışanları yok etmek kastında bulundular. Tabiî, bunlarda da muvaffak olamadılar. Fakat; nihayet, millet, Ferit Paşa'ya itimatsızlık göstermeye mecbur oldu. Kabine düşürüldü. Millî birlik, sağlamlaştı... Millî Teşkilâtımızın bugün takip ettiği gaye, vatanın bölünmekten ve milletin esirlikten kurtuluşuna dönüktür. İnşallah; yakın zamanda, Millî Teşkilât bu gayenin elde edilmesi ile, üstlendiği vatanî vazifesini ifa edecektir. Fakat; vazifesini tamamlamış sayılacak mıdır? Bence; bundan sonra da, pek mühim vatanî ve millî vazifemiz vardır. Meselâ; dahilî hallerimizi ıslah ile, medenî milletler arasında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır. Bu gayede muvaffak olmak için siyasî çalışmalardan ziyade, sosyal çalışmalara ihtiyaç vardır. Millî Teşkilâtımızın böyle bir gaye için nasıl bir şekil almak lâzım geldiğini, şüphesiz, milletimizin umumî emelleri tayin ve tespit edecektir... Ümit ederim ki; müsait bir sulh yapıldıktan sonra; vaziyetimiz, iyi idare edilirse; evvelki hudut dahilindeki vaziyetimizden daha iyi olur... Cemiyetimiz açısından, çizdiğimiz hudut haricinde kalan dindaşlarımızla, bu muhterem kardeşlerimizle, aynı hudut dahilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz, her tarafta, Suriye'de, Irak'ta, Yemen'de, Doğu'da, kendi dahillerinde mevcudiyetin muhafazası ve istiklâlin temini için çalışıyorlar. Bütün bu İslâm parçalarının istiklâle kavuşmaları, İslâm âlemi için, ne büyük bahtiyarlık olur. Bunun elde edilmesinde; İslâm âleminin vaziyetinin ne kadar sağlam olacağını şimdiden tasavvur etmekle, pek büyük saadet hissediyorum. Uyanıklığa kavuştuğuna şüphe kalmayan İslâm âleminin muvaffakiyetini o kadar kuvvetli görüyorum ki; bu inançla hislerimi izah eylediğimden dolayı duyduğum vicdanî zevk pek büyüktür...". [127]

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki ilk günlerini, İstanbul'a geçmek üzere gelen mebuslar ile yaptığı görüşmeler doldurur. Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa şöyle özetliyor: "...Mebuslar, aynı günde veya günlerde (Ankara'da) toplu halde bulunmadılar... (söylediklerimi) günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu. Her şeyden evvel, manevî

[127] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 4-15.

Levent Sahverdi Arşivi

kuvvetin, yürek ve vicdan kuvvetinin yüksek tutulması şarttır. Biz de, bu noktayı güçlendirmeye çalıştık... Türk milletinin kalbinden, vicdanından fışkıran ve ilhamlanan en esaslı, en belirgin arzu ve iman belli olmuştu: Kurtuluş!... Artık, bu arzuyu ifade etmek kolaydı. Nitekim; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, millî arzu belirtilmiş ve ifade olunmuştu... Milletçe vekil seçilen kişiler, her şeyden evvel bu esaslara bağlı kimselerden ve bu esasları ilân eden cemiyete mensup olduğunu gösterir bir isim taşıyan bir grup yapacaktı: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu... Milletin emel ve maksatlarının, kısa bir programa esas olacak surette, toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Millî adı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadı ile kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, gerçekten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur... Fakat; İstanbul Meclisinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik...". [128] Mustafa Kemal Paşa, bu durumu "Nutuk"ta acı ve ağır sözlerle eleştirir [129] ve konuyu şu noktaya getirir: "...Ben, Meclis-i Mebusanın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Bu takdirde; başvurulacak tedbirleri de kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve tertiplerimiz de başlamıştı. İşte, bu görevi yaparken; milletçe yanlış anlamalara sebep olmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm: Meclis-i Mebusan Reisliğine seçilmek. Bundan maksat, dağıtılan mebusları, Meclis-i Mebusan Reisi sıfat ve yetkisi ile davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü korumada ve geçici olarak yararlı idi. Fakat; herhalde, bunalımlı zamanlarda, faydası geçici de olsa, her türlü tedbirin alınmış olması fazla sayılamaz. Gerçekte, İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat; bunu itiraf etmeksizin, zaman kazanacak ve geçici olarak görev başında bulunmuyormuşum gibi durum ve iş düzenlenecek ve Meclis, reis vekilleri vasıtası ile idare edilecekti... Bu hususu gerekenlere söyledim. Düşünce ve görüşümü uygun buldular. Bu işte çalışacaklarına söz vererek ve güvenmemi söyleyerek İstanbul'a gittiler. Fakat; bir iki arkadaştan başkasının, bu fikri ağızlarına bile almadıklarını öğrendim. Bu meselede hâkim olan muhakeme ve mantık şu imiş. Bunca milletvekilleri içinde Meclis Reisi olacak liyakatta bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir mebusu gıyaben reis seçeceğiz. Meclisi teşkil eden sayın kişileri bu kadar liyakatsiz göstermek başkalarının gözünde kötü tesir yaratmaz mı? Diğer bir mantık da, Meclis Reisliğine Kuva-yı Milliye Reisini seçmekle daha ilk günden, Meclis üzerine kuşku ve saldırıyı çekmeye sebep yaratmak, akıl kârı

[128] a.g.e., s. 358-360.
[129] a.g.e., s. 360-361.

Levent Şahverdi Arşivi

olamaz... İtiraf etmeliyim ki; bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra, beni, küçük bir güçlükle karşılaştırmıştır...". [130]

VII. Meclisi Mebusanın Açılışı ve Sonu:

Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açılır. Bu olayın üzerinden daha on gün geçmeden, İngilizlerin tepkisi ve yeni bir baskısı Kabine üzerinde kendini gösterir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, "İngilizlerin hükûmete verdiği bir notada, kendisinin (Cemal Paşa) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın vazifeden çekilmelerini istedikleri; buna, önce Kabinece şiddetli bir ret cevabı verildiği; fakat, durumun bu çekilmeleri zorunlu kıldığı..." [131] bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak günü aldığı bu telgrafa, makine başında derhal verdiği cevapta, "notanın kendisine gönderilmesini, teklifi yerine getirmekte acele edilmemesini, notayı gördükten sonra görüşünü bildireceğini" [132] belirtir. Gelen cevap ile bildirilen, nota değil; özetidir. Paşa, bunu tatmin edici bulmaz ve gönderdiği telgrafta, "Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine boyun eğmemiz öyle korkunç bir durum yaratır ki; sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz tehlikeye üstündür... Evvelâ notayı aynen bildirmeniz, sonra ahvalden bilgi vererek kararı beklemeniz ve tam bir güvenle mevkiinizi korumanız kesin arzumuzdur" [133] der. Paşa, aynı gün (22 Ocak), Heyet-i Temsiliye adına, Sadrazama gönderdiği telgrafta da, "İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin değiştirilmesini istemeleri, devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırıdır. Bu saldırı, bir süreden beri memleketimizin bölünmesi ve siyasal varlığımızın yok edilmesi yolunda dünya kamuoyunda yapılmakta olan tartışmaların kesin bir karara varmış olması sonucu mudur? ...Siyasal bağımsızlığımıza karşı gösterilen bu açık tecavüzü devletçe kabul eder ve milletçe susarak karşılarsak, siyasal varlığımız aleyhinde en kötümser karar ve uygulamalara kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Bu nedenle, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun; iç ve dış (dünya) gözünde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine dayandığı bilinen hükûmetin bu teklifi şiddetle ret ve Nazır ile Reisi mutlaka muhafaza etmesi kesin arzumuzdur... İstanbul ile haberleşme

[130] a.g.e., s. 361-363.
[131] a.g.e., s. 363.
[132] a.g.e., s. 364.
[133] a.g.e., s. 365.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler tarafından engellenirse, millî istiklâlimiz uğrunda millî ve dinî mücadele ilân etmek yolunda ilerleyeceğiz" [134] der. Yine, aynı gün, Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta ise, özetle şu hususu belirtir: "İngilizlerin emri sonucu, Harbiye Nazırlığını bıraktıkları anlaşılıyor... Devlet ve milletimizin bağımsızlığını bozan bu çekilme işini, ne pahasına olursa olsun kabul etmemek, sizin ve bizim vazifemiz gereğidir... Meseleyi kişisel bir görüşten değil; bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin başlangıcı olabilir görüşünden muhakeme etmenizi rica ederiz...". [135]

Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Sadrazamdan ve gerek Harbiye Nazırından aldığı cevaplar, Heyet-i Temsiliyenin isteklerini karşılamak bakımından olumsuzdur. Paşa, bu durumun muhtemel tehlikeleri üzerine; bir bildiri ile, mebusları ve bütün kumandanları uyarır. [136] Ayrıca, "yabancıların İstanbul'da saldırılarını artırarak, nazır veya mebuslardan bazılarını tutuklamaları ihtimali nedeniyle; karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verir" [137] ve bunu 22 Ocak tarihli bir şifre ile, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu Komutanlarına bildirir.

Mustafa Kemal Paşa, genel olarak, Meclis-i Mebusan'ın geleceğinden ve özellikle, Ali Rıza Paşa Kabinesinin tutumundan ümitli değildir. Bu arada, Ocak 1920 sonunda yaptığı siyasî durum muhakemesini Hüseyin Rauf Bey'e ve Kolordu Komutanlarına gönderir. Paşa, 5 şubat 1920 tarihli ve çok acele işaretli bir şifre direktifte, "Müttefik devletlerin aralarındaki ilişkiler; işgal altındaki yurt parçaları ve Boğazlar'ın durumu; Bolşeviklerin savaş başarılarının dış etkisi; Kafkasya durumu; doğu cephemiz; muhtemel hareket tarzlarımız, vb." çok önemli konuları ele alarak ve Türkiye'nin direnme gücünü düşmanların yok etme tedbirleri üzerinde durarak, "...Bu tedbirler, Türkiye'nin kesin surette çevrilmesi ve kuşatılmasıdır. Türkiye, bugün, Adalar Denizi ve Karadeniz sahillerinde ve Avrupa cephesinde kuvvetli bir şekilde kuşatılmıştır. Suriye cephesi, Hicaz'dan İskenderun'a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuvvetle, ihtiyaçla, ayrılık yaratarak ve halkın kendini bırakmasından yararlanarak, çevrilmiş sayılabilir. Irak ve İran cephelerinin maddî bir surette ve kesin bir şekilde kapalı olmayan durumları, çabuk ve geniş ölçülü yararlanmalara, tabiat yapısı bakımından

[134] a.g.e., s. 366-367.
[135] a.g.e., s. 367.
[136] a.g.e., s. 372-373.
[137] Nutuk III, s. 1194.

Levent Şahverdi Arşivi

pek elverişli değildir. Mesafeler uzun, ulaşım yolları az, milletler bilinçsiz olduğu gibi; esasen, memleket kesimleri de işgal altındadır..." [138] der ve şu sonuca varır: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde acele bir vazife, siyasal durumun icaplarına uygun tedbirleri, hükûmetle hızlı bir görüş uygunluğu çerçevesinde almasının mümkün olup olmadığını bir an evvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet meydana getirilmesine imkân yoksa; ne yazık ki, umut verici bir çare görülmüyor. Aldanmayarak, bu durumu şimdiden görmeli ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine alacağımız tedbir, Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek ve hemen Kafkas milletlerine müracaat etmek ve yukarıda bildirilen tedbirlere resmî ve gayri resmî ve fakat fiilî olarak başvurmaktır.Bu hareket tarzına göre, iç ve dış ilişki kesilmelerinin ne zaman ve nasıl meydana geleceğini tahmin etmek mümkün değildir. Fakat; işler bir defa bu yola girdikten sonra, ilişkilerin kesilmesi, her halde uzak görülmemelidir" [139].

9 Şubat 1920 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa, Mebusan Meclisi'nde Kabine beyannamesini okur ve beyanname onaylanır. Sadrazam, ayrıca, 14 Şubat'da bir genelge de yayımlayarak; "Meclis-i Mebusanda okuduğum ve büyük bir çoğunlukla onaylanarak hükûmete güveni gösteren programın önemli noktalarından biri olduğu üzere, genel meclis toplanarak her türlü millî emellerin, hamdolsun, tek gerçekleştirme yeri olarak işe başladığına göre; kayıtlara bağlanmış hükümlerin her çeşit engeller ve tesirlerden arınmış olarak tam bir şekilde cereyan etmesi lâzım gelen memleket içinde, Meclisten başka yerde, millî irade adına konuşmaya ve istekler ileri sürmeye artık yer ve imkân kalmadığından; hükûmet işlerine müdahale şeklinde her türlü işlerin ve hareketlerin cezayı gerektireceği duyurulur" der. [140] Mustafa Kemal Paşa, bu genelgeyi, "Ali Rıza Paşa'nın ve Kabinesinin gizli niyetlerini ve hayasızlığını gösteren bir vesika" olarak niteliyor ve şöyle değerlendiriyor: "Böyle bir tamime ne hacet vardı? Heyet-i Temsiliyeyi milletin gözünde küçük düşürmekten, onun cezaya çarptırılabileceğinden bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyet-i Temsiliye zaman zaman hükûmetin dikkatini çekmeye lüzum görüyor idi ise, bu hareketinin ne kadar temiz ve yüksek maksatlarla olduğuna hâlâ şüphe edilebilir mi idi? Heyet-i Temsiliyeyi, dolayısıyla milletin birlik ve beraberliğini ortadan kaldırmayı asıl hedef olarak benimseyen hükûmet; Aydın, Adana, Maraş,

[138] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 180-181.
[139] a.g.e., s. 184.
[140] Nutuk I, s. 378.

Levent Şanverdi Arşivi

Urfa, Ayıntap cephelerinde vuku bulmakta olan çarpışmalardan ise asla duygulanmış görünmüyordu. Yabancı devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vuku bulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da açık olarak zikretmeliyim ki; her türlü millî emellerin tek gerçekleşme yeri olan Meclis-i Millinin, Sadrazam Paşa'nın hamdolsun diyerek bahsettiği gibi; henüz işe başladığı da, maalesef, görülmüyordu". [141]

Durumdaki bu gelişmeler üzerine; Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat'ta yayımladığı şu genelge ile, milletin dikkatini çekmeye lüzum görür: "Millî iradenin kanunî gerçekleştirme yeri olan Meclis-i Mebusanı açarak millî hâkimiyeti teyide muvaffak olan cemiyetimizin en mühim ve en esaslı vazifelerinden biri de, millî emellere uygun esaslar dahilinde, bir sulhun yapılmasına kadar, millî birliği muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her güçlüğü yenmesi ile, vatanî ve millî varlığı kurtarmak hususundaki kurtarıcı çalışmalarına, millî maksadın elde edilmesi ve gerçekleştirilmesine kadar, daha büyük bir azim ve imanla devamı gerekli bulunmakla; hayat ve beka esasından ibaret olan Millî Teşkilâtın, vatanın her köşesinde; genel ve yaygın bir surette oluşmasına eskisi gibi devam edilmesini bütün merkezî heyet ve idarelerden bir kere daha rica eder ve vurgularım". [142]

Heyet-i Temsiliye ile Ali Rıza Paşa Kabinesi arasındaki ilişkilerin gerginleştiği sırada; İngiliz otoritelerinin gözlemleri de dikkate değer. Örneğin; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 23 Şubat tarihli bir yazıda şöyle diyor: "...Anadolu'daki bütün hareketler, Mustafa Kemal Paşa tarafından millî hareketin parçaları olarak tertiplenmektedir. Müttefiklere hücum edenler, yalnız muvazzaf askerler değil; ayrıca, milliyetçi çeteler de var. Milliyetçiler, memleketlerine hiç de iyilik yapmıyorlar; kendi sultanlarına ihanet ediyorlar. Halkın barış içinde yaşamasına engel olup müttefikleri kızdırıyorlar... Bizim aldığımız kararlara hürmet etmeyen yegâne halk, Türk halkıdır". [143]

Nihayet; Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın çok daha önceleri artacağını kestirdiği İngiliz baskısı karşısında; 3 Mart 1920 günü istifa eder. "3 Mart ve 3/4 Mart gecesi İstanbul ile haberleşme ve orada vaziyeti anlamak ile geçti" diyen Mustafa Kemal Paşa yeni kabinenin yine Ferit Paşa tarafından kurulması ihtimaline karşı; 4 Mart günü, Heyet-i Temsiliye

[141] a.g.e., s. 378-379.
[142] a.g.e., s. 379.
[143] İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 257.

Levent Şahverdi Arşivi

adına hem Meclis-i Mebusan Başkanlığına ve hem de Padişah'a birer telgraf çeker. Meclis-i Mebusan Başkanlığına çekilen telgrafta şu hususlar göze çarpıyor: "...Aydın cephesinde mübarek vatanı istilâ etmeye çalışan düşmanla Kuva-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr evlâtlarının naaşlarını gömmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi men edemeyecektir. Millî ve vatanî istiklâlimizin temini hususunda her fedakârlığa hazır bulunan milletimizin mukaddes heyecanını, ancak milletin tam itimadını haiz bir hükûmetin işbaşına getirilmesi tatmin edebilir...". [144] Padişah'a çekilen telgraf ise, genelde, şöyledir: "İtilâf Devletlerinin istiklâl ve haysiyet bozucu tecavüzlerine ve mütareke hükümlerine aykırı müdahale ve hareketlerine daha ziyade dayanamayan Kabinenin istifası ile, yeniden yüce devletlerinde bir vekiller buhranı zuhur etmesi, milletin umumî efkârında derin bir heyecan yaratmıştır. Meclis-i Millinin ekseriyet grubunda toplanan millî emel ve eğilimlerinin taraf-ı şahanelerince himayeye mazhar olacağına; bütün tebaa-yı hümayunları gibi, heyetimiz de emindir. Ancak; dahilî ve haricî bin türlü ihtirasların çalkantıları ile, sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, millî vicdanı temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemeyeceğini ve, Tanrı korusun, böyle bir halin vukuu Osmanlı Devleti tarihinde görülmeyen acı olaylara sebep olacağını yüce makamlarına arz etmeyi hamiyet vazifesi sayarız". [145] Paşa, bu kadarla da yetinmeyerek, çok önemli olaylarda yaptığı gibi; bu iki telgrafın birer suretini komutanlara, valilere ve bütün teşkilâta gönderir ve onlardan Padişaha ve Meclisi Mebusan Reisliğine bu yolda telgraflar çekilmesini ister. Bunun üzerine; kendi sözleri ile "Verdiğimiz talimat çerçevesinde; memleketin her tarafından, milletin her makamından, 4/5 Mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri Padişah ve Meclisi Mebusan saraylarında istenilen tesiri yaptı". [146]

6 Mart 1920 günü eski Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Sadrazamlığa getirildiği, Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli kanallardan duyurulur. 7 Mart'ta, Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman ortaya atılan "Ermeni kırımı" ile ilgili haberleri yalanlamak üzere; İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine ve Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi Amiral Bristol'a gönderdiği telgrafta özellikle şu hususları belirtir: "Mondros Mütarekenamesinin imzasından beri kesin barışın yapılmasını bekleyen milletimiz,

[144] Nutuk I, s. 397.
[145] a.g.e., s. 398.
[146] a.g.e., s. 399.

Levent Şahverdi Arşivi

ülkenin elde kalan kısımlarından en önemli parçaların çeşitli bahanelerle İtilâf Devletleri tarafından işgalini görmekle acı duymaktadır... Avrupa' da olumsuz akımlar doğurmayı yararları gereği görenler tarafından Anadolu'da 20.000 Ermeninin öldürüldüğü hakkında çok iğrenç ve kesinlikle gerçek dışı haberler uyduruldu. Bütün Anadolu'da İtilâf Devletlerinden ve Amerikan Hükûmetinden çeşitli kişiler ve haber alma kaynakları bulunduğu için, adı geçen haberlerin yabancı kaynaklarca inanılmaya değer görülmeyeceğini ummuş ve kesinlikle yapılmamış olan böyle uydurma bir kırımın yalanlanmasını bile gereksiz saymıştık. Fakat; bugün, gerçek hallere ait bilgi edinmiş olmaları gereken önemli yabancıların da bu yalan haberlere inandıklarını ve hatta aynı sebeple bir an önce bir karara bağlanmasını ülkemiz için hayatî bir mesele saydığımız barışımızın geri bırakılacağını büyük şaşkınlık ve üzüntü ile görüyoruz... Maraş, Urfa ve dolaylarındaki çarpışmalar sırasında... iki taraf silâhlarının etkisiyle çeşitli unsurlara mensup halktan kayıplar verildiği herkesçe bilinmektedir. Ancak; bu, bir Ermeni kırımı değil; Kilikya ve yöresine dışardan getirilen ve yerli halktan silâhlandırılan Ermeni askerlerinin kesinlikle sabırla karşılanması imkânsız bulunan saldırıları ve işgal kuvvetlerinin sebepsiz yere sürekli olarak işgal sahasını genişletmesi ve özellikle işgal kuvvetleri kumandanlarının, hırslı Ermeni askerinin İslâm halkı aleyhinde uyguladıkları saldırılar ve yolsuzluklara göz yummaları sonucunda yerli halkın sabrının taşması ve karşı koyması sonunda meydana gelen çarpışmaların tabiî bir neticesidir... İzmir'de yapıldığı gibi; bu uydurma Ermeni kırımı meselesinin de, milletlerarası bir yüce kurul eli ile acele olarak yerinde incelenmesi ve bütün dünyayı aldatmak için yaratılan bu kin ve hırs ürünü propagandaların niteliği hakkında medeniyet ve insanlık dünyasının bir kere daha aydınlatılması ve bu suretle haksızlığa uğramış Türk milletinin iğrenç ve alçakça bir suçlamadan arındırılması için, İtilâf Devletleri ile Amerikan hükûmetinin adaletsever duygularına müracaat eyleriz". [147]

İtilâf Devletleri kumanda kademesindeki generaller de, Türkiye'deki genel durum hakkında değerlendirmeler yaparak, gizli raporlar hazırlamakta ve bağlı oldukları makama vermektedirler. 15 Mart 1920 tarihli böyle bir gizli raporda özellikle şu değerlendirmeler dikkati çekiyor: "...*Siyasî Durum: Bütün siyasî kudret Milliyetçi Liderdedir. Moral Durum: Halkın çoğu savaşlardan yorgundur. Bununla beraber, vatanlarını korumak için müthiş bir şekilde savaşacaklardır. İnsan:* Bütün ordu birlikleri milliyetçilerle birleşmişlerdir. *Malzeme:* Normal birlikler (iyi silâhlı, iyi besili) 3-6 ay

[147] Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 129-131.

Levent Şahverdi Arşivi

dayanabilirler. *Haberleşme:* Telgraf tesisi fena değildir. Doğu ile batı arasında haberleşme vardır. Erzurum, Van, Karakilise ve Bayazıt'ta, dört adet telsiz vardır. *Ulaşım:* Ankara demiryolu Türklerin kontrolündedir. Fakat, yakında malzeme sıkıntısı çekeceklerdir. Bunlarda Ereğli kömürü ve odun, yakıt olarak kullanılmaktadır. Motorlu araçları hiç yoktur. At ve katır çok azdır. *Askerî Kontrol ve Teşkilât:* Ankara, Sivas ve Erzurum'da, yeterli derecede organize olmuş durumdadırlar... *Milliyetçi Hareketlerin Genişlemesi:* İzmir, Trakya ve Adana gibi, Ermeni ve Avrupalı askerlerin baskı yaptıkları yerlerde özellikle artmaktadır. *Komşu Halk:* Araplar, aynı dinden olan Türklere sempati gösteriyorlar. Milliyetçi Hareket onlara tesir ediyor. Fakat, Türklere yardım edecekleri sanılmıyor. *Kürtler:* İki kısımdır. Türkleri tutanlar, İngiliz ve Fransız etkisinde kalanlar. *Azerbaycan:* Türklere sempati duyuyorlar. Ermenilere çok teşekkür edilir ki, bunların ve Tatarların Türklerle birleşmesini önlüyorlar. *Psikolojik ve Hissî:* İstanbul'un Türklerin elinde kalmasını isteyen Müslümanların düşüncesini anlamak çok zor. Herhalde; Hindistan, Mısır, Arabistan, Afganistan, Mezopotamya, Suriye ve Azerbaycan'da üstün zümreyi teşkil eden Türkler, propaganda yapıyor olmalı. Şüphesiz; mahallî hadiselerin esas sebebi, İzmir'e Yunanlıların çıkması; Ermenistan'ın kurulması fikri ve Adana'ya Hıristiyan askerlerin sokulması olaylarıdır. Karakteristikleri: *Türkler müthiş savaşçıdır. Özellikle yurt savunmasında. Ordudaki subaylar çok iyi yetişmişlerdir ve iyi organize olmuşlardır.* Milliyetçi çetelerin silâhları vardır, cephaneleri azdır. Ulaştırma araçları hiç yoktur; buna rağmen, inanılmaz bir hareket kabiliyetleri vardır... *Pasif Mukavemet ve Gerilla Tedbirleri: Zaman, Mustafa Kemal'in lehinedir... Sonuç:* Müttefikler hazır olmadıkları bir askerî durumla karşılaşabilirler. Barış şartları bu memlekete barış getirmeyecek kadar ağırdır." [148]

16 Mart 1920, çok kritik ve hareketli bir gündür. Önce, Yüksek Komiserlerin Sadrazam'a verdikleri "İstanbul'u işgal notası" sahnededir. Bu notada, özetle, "...16 Mart sabahı saat 10.00'dan itibaren, İstanbul'un işgal edileceği; Mustafa Kemal Paşa ile, hareketin öteki liderlerinin Osmanlı Hükûmetince derhal ret ve inkâr edilmeleri gerektiği; zira, bunların özellikle Kilikya olaylarından sorumlu oldukları; benzer olayların tekerrürü halinde, Türkiye ile imzalanacak barış şartlarının daha da sertleştirileceği; barış şartları kabul edilip uygulanıncaya kadar, İstanbul'un işgal altında kalacağı" [149] belirtilir. Bunu, İstanbul'un fiilen işgali izler. Mustafa Kemal

[148] İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 261-267.

[149] İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 461-462.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa'nın "İstanbul felâketi" olarak nitelediği bu önemli olayı, o sırada mebus olarak İstanbul'da bulunan bir yazardan dinleyelim: "...Bu sabah, askerlerimiz uykuda iken, evvelâ, Şehzadebaşı'ndaki Müzika Karakolu'nu İngiliz askeri birdenbire basarak; uykudan uyanan askerimizle vukua gelen çatışma neticesinde, altı şehit ve onbeş yaralı verdiğimiz; zırhlılardan karaya asker çıkarıldığı; bazı dairelere ve köşelere müfrezeler ve en ziyade gidiş geliş olan bazı kalabalık yerlerde de damlar üzerine makineli tüfekler konulmakta olduğu; İngilizlerin, bir taraftan, zırhlılarını rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetiyle Tophane'yi işgal ettikleri; bir taraftan da, Harbiye Nezareti'ni işgal ederek ve Nezaret Telgrafhanesi'ne girerek telgraf tellerini kestikleri; biraz sonra da, Beyoğlu Telgrafhanesi'ne girerek müdür ve memurları kovdukları, orasının da işgal edilmiş olduğu anlaşıldı. Neticenin ne olacağını kimse bilmiyordu. Vekiller meseleden haberli değildi; saray, sükûnet içinde idi. Belki, Padişah'ın bilgisi vardı... İstanbul işgal olunuyor; fakat, resmî makamlarda ve sarayda hiç telâş yok... Hiçbir teşebbüs ve tedbir yok. Mecliste tevkiflerin başlayacağı haberi yayıldı. Mustafa Kemal Paşa bize, bu ciheti üç dört gün evvel yazmış ve hemen Ankara'ya hareketimizi bildirmişken; biz bunu reddederek: *Kaçmayacağız, sonuna kadar burada kalacağız,* demiştik. Fakat, ahval bunu göstermedi. *Şimdi kaçmak, Ankara'ya gitmek için düşünmeye başladık...*".[150]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un 16 Mart günü işgali haberini saat 10.00'da makine başında aldığı "Manastırlı Hamdi" imzalı şu telgraftan öğrenir: "Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Müzika Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle müsademe ederek; neticede, şimdi, İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgi için arz olunur".[151] Paşa, durumu şöyle anlatır: "...Bu telgrafı verenden sormaya başladım. Manastırlı Hamdi Efendi, sürekli olarak bilgi vermeye devam etti: *Bizim en emniyetli bir arkadaşımız vâr ki, yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hatta, Beyoğlu Telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu; fakat, telgrafhaneyi işgal edip etmeyeceği bilinmiyor.* Bu arada, Harbiye Telgrafhanesi'nden memur Ali bilgi vermeye başladı: *Sabah, İngilizler basarak, altı kişi şehit ve onbeş kadar da yaralı oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri Nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye Kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.* Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu: *Paşa Hazretleri, Harbiye Telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kestiği gibi, bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker çıkarılıyor. Durum, tehlikeli*

[150] Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber II, s. 553.
[151] Nutuk I, s. 411.

Levent Şahverdi Arşivi

oluyor... Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim...". [152] Yıllar sonra; Mustafa Kemal Paşa, bir kadirşinaslık örneği oluşturan şu değerlendirmeyi yapacaktır: "...Bu hamiyetli ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasa idi; İstanbul felâketinden kim bilir haber almak için ne kadar beklenti içinde kalacaktık. İstanbul'da bulunan nazır, mebus, kumandan, teşkilâtımız mensupları içinden bir kişi çıkıp, vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki, hepsini heyecan ve helecan kaplamıştı... Telgraf memuru Hamdi Efendi, daha sonra Ankara'ya gelerek, karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi millî ve vatanî vazifelerimden sayarım...". [153]

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün millete yayımladığı beyannamede, özellikle şu hususları belirtir: "İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için teşebbüs ettikleri muhtelif tedbirler malûmdur. İlk olarak; Ferit Paşa ile uyuşarak, milleti müdafaasız bir halde yabancı idaresine esir etmek ve memleketin mhtelif önemli kesimlerini galip devletlerin sömürgelerine ilâve eylemek düşünülmüştü. Kuva-yı Milliye'nin millî genel yardımla istiklâlin müdafaası hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. İkinci olarak; Kuva-yı Milliye'yi kandırmak ve onun müsaadesi ile, Şarkta bir üstünlük siyaseti takip etmek için, Heyet-i Temsiliye'ye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve ülkenin bütünlüğünü temin etmedikçe ve özellikle işgal sahalarının boşaltılmasına teşebbüs olunmadıkça; hiçbir şekilde müzakereye yanaşmadı. Üçüncü olarak; Kuva-yı Milliye ile işbirliği eden hükûmetlerin davranışlarına müdahale etmek suretiyle, millî birliği sarsmak; hainçe muhalefetleri teşvik etmek ve cüreti arttırmaya yöneltmek yolu takip olundu. Millî birliğin teşkil ettiği sağlamlık ve dayanışma karşısında, bu saldırmalar da eridi. Dördüncü olarak; memleketin kaderi hakkında endişe yaratan kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle, umumî efkârın tazyikine başlandı. Namus ve memleket müdafaası uğrunda; her fedakârlığı göze almış olan Osmanlı milletinin azim ve iradesi önünde, bu tehditler de fayda vermedi. Nihayet; bugün, İstanbul'u zor kullanarak işgal etmek suretiyle; Osmanlı devletinin yediyüz senelik hayat ve hâkimiyetine son verildi. Yani, bugün, Türk milleti, medenî kabiliyetinin, hayat ve istiklâl hakkının ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. İnsanlık dünyasının beğeni ile bakması ve İslâm âleminin kurtarılması, halifelik

[152] a.g.e., s. 411-412.
[153] a.g.e., s. 413.

Levent Sahverdi Arşivi

makamının yabancı tesirlerden kurtarılmasına ve millî istiklâlin yüce geçmişimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine bağlıdır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan savaşında, Tanrı'nın yardım ve iyiliği bizimledir." [154] Ayrıca; Mustafa Kemal Paşa, Türkiye içinde ve dışındaki yabancı otoritelere, Antalya'daki İtalyan Temsilciliği vasıtası ile, şu protestoyu göndermeyi de ihmal etmez: "İstanbul'da bütün resmî daireler, millî istiklâlimizi temsil eden Meclis-i Mebusan da dahil olmak üzere; İtilâf askerî kuvvetleri tarafından resmen ve zor kullanarak işgal edilmiş ve millî emeller dairesinde hareket eden birçok vatanperver kimselerin tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Osmanlı milletinin siyasî hâkimiyet ve hürriyetine yöneltilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne pahasına olursa olsun, müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade; yirminci medeniyet ve insanlık asrının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi, bugünün insan cemiyetlerine esas olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri vücuda getiren insanlığın umumî vicdanına dönüktür. Biz, hukukumuzu ve istiklâlimizi madafaa için giriştiğimiz savaşın kutsallığını biliyoruz ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson prensiplerine dayanan bir mütarekenin, milleti müdafaa çarelerinden tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayalı bulunması sebebiyle, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyeti ile de bağdaşmayan bu hareketin mahiyetinin takdirini, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil; ilim, irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının vicdanına bırakmakla yetiniyor ve bu hadiseden doğacak büyük tarihî sorumluluğa son defa bir daha genel dikkati çekiyoruz. Davamızın meşruluğu ve kutsallığı, bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra, en büyük desteğimizdir". [155]

Aynı gün, İstanbul'da, Meclis-i Mebusandan bir heyet Padişah'ı ziyaret eder. Heyet ile Padişah arasında, tarihî olduğu kadar, ilginç de denebilecek şöyle bir görüşme olur: "...Görüşmeler çok kısa sürmüştü. Heyet azaları fikirlerini açıkca söylemişlerdi... Padişah: *Yabancılar her şeyi yapacak durumdadırlar. Meclis-i Mebusan müzakerelerinde sözlerinize fazlaca dikkat etmelisiniz.* Bir mebus (Hoca Vehbi Efendi): Efendimiz, Anadolu birlik halindedir. Hem vatanımızın istiklâlini ve hem de makamınızı ve sizi kurtarmaya azmetmiştir. Padişah: *Yok, yok Hoca! Sözlerinize dikkat ediniz. Fiilî hadiseler meydandadır. Akıl için yol birdir.* Diğer bir Mebus (Abdülaziz Mecdi

[154] a.g.e., s. 419-420.
[155] Nutuk I, s. 417.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendi): Düşmanlarımızın, burası (eli ile denizi göstererek) su kenarı olduğu için, zorları geçer. Anadolu'da millet tek vücut ve pulat gibidir, azimlidir. Padişahım, müsterih olunuz, millet sonuna kadar mücadele edecektir. Padişah: *Hoca dikkat ediniz. İsterlerse, yarın Ankara'ya da giderler.* Bir başka mebus (Hüseyin Rauf Bey): Padişahım, millet, hudutları dahilinde istiklâlini ve makamınızı kurtarmaya azmetmiştir. Millet, sizden bir muahedeye imzanızı koymamanızı istirham ediyor. Aksi takdirde, akibeti çok korkunç ve karanlık görüyorlar. Siz, kuşatılmış durumda olduğunuz için, imza etmeye mecburiyetiniz de yoktur. Bu sözler üzerine birdenbire ayağa kalkan Padişah şu cevabı vermişti: *Bir millet var, koyun sürüsü; bir çoban lâzım, o da benim...".* [156]

Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart'ta yayınladığı, "Heyet-i Temsiliye'nin bilgi ve onayı olmadıkça; hiçbir makam ve hiçbir memur, İstanbul ile muhabere etmeyecektir..." [157] şeklindeki bir genelge ile, İstanbul ile haberleşmeyi kontrol altına alır. Paşa'nın 16 Mart'tan sonra, aldığı daha birçok tedbir vardır. Örneğin; kendi sözleri ile, "Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı kıtaların silâhtan tecridi veya uzaklaştırılması; Geyve ve Ulukışla civarlarında demiryolu hatlarının tahribi... Bu tedbirler arasında en önemlisi, olağanüstü yetkileri haiz bir meclisin Ankara'da toplanmasını temin hususundaki millî ve vatanî vazifemize ait karar ve bu kararın tatbiki teşkil eder". [158] Paşa, 19 Mart'ta, bu kararı ve uygulama şeklini gösteren bir genelge yayımlar. [159]

16 Mart sonrası olayların gelişim biçimi, İtilâf Devletlerinin umdukları gibi olmayınca; Salih Paşa Kabinesi, Kuva-yı Milliye'ye karşı başarısız görülerek, 2 Nisan'da istifa etmek zorunda bırakılır. Padişah, İngilizlerin isteği üzerine; Damat Ferit Paşa'yı yeniden Sadrazamlığa getirmeye karar verir. Bu kararın çok zararlı olduğunu belirten Meclis Başkan Vekiline, Padişah, "Ben istersem Rum Patriki'ni de getiririm, Hahambaşı'nı da getiririm" der ve "Getirirsiniz ama, faydası olmaz" yanıtına da "Ben böyle karar verdim..." [160] cevabını verir. Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de, kabineyi kurar.

Mustafa Kemal Paşa, artık, İstanbul'u bir kenara itmiştir. Bütün dikkati, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulması, cephelerin durumu,

[156] Millî Mücadele Hatıraları, s. 312-313.
[157] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 257-258.
[158] Nutuk I, s. 420-421.
[159] a.g.e., s. 421-422.
[160] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951, s. 260-261.

Levent Şahverdi Arşivi

ayaklanmaların bastırılması, vb. büyük sorumluluk yükleyen ve yönetim becerisi gerektiren olaylara yöneliktir. Bu arada; daha birçok konuyu da düşünmek durumundadır. Örneğin; kendisinin insanca davranışlara ulusal değerler bakımından ne kadar duyarlı olduğunu gösteren ve bütün üst kumanda makamlarına yazılan 13 Nisan tarihli şu belge, gerçekten anlamlıdır: "Gerek askerî birlikler ve gerek Kuva-yı Milliye tarafından esir edilen düşman askerlerinin hayatlarının muhafazasına fevkalâde itina edilmesi talep olunur. Milletimizin fertlerine en ağır tecavüzler yapan katiller bile, esir edildiği vakit, intikam hissine kapılınmayarak (bunların) hayatlarının muhafazasını behemahal temin etmelerini bütün amirlerden rica ederiz. Esirlerin, hastalık sebebiyle bile olsun, elimizde vefat etmeleri, dinî ve millî âdetlerimize muvafık düşmedikten başka; vatanî menfaatlerimizi esaslı surette yaralar. Bütün birliklere ve bütün Kuva-yı Milliye Teşkilâtına bu öğütlerimizin hakkıyla anlatılmasını rica ederiz". [161]

Mustafa Kemal Paşa'yı, Büyük Millet Meclisinin toplanması bakımından en çok meşgul eden sorun, kendi sözleri ile, "...Düzce, Hendek, Gerede gibi, Bolu bölgesine dahil mevkilerden başlayıp; Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşmak istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan, bu dalgaların durdurulmasına çalışırken; bir taraftan da, Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu henüz gereği kadar kavramamış bulunan mebusları dehşete düşürecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi durumları özellikle Meclisin toplantıya muvaffak olamaması gibi korkunç ihtimallere meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Nihayet; gelebilmiş mebuslarla yetinerek, Meclisin Nisanın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik...". [162] Bu karar, o günlerin duygu ve düşüncelerine ne derece uymak zorunda bulunulduğunu gösteren ve "Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal" imzasını taşıyan 21 Nisan 1920 tarihli bir genelge ile, sivil ve asker bütün otoritelere bildirilir. [163] Paşa, ayrıca, 22 Nisan'da yayımladığı kısa bir genelge ile de, "...23 Nisan gününden itibaren, bütün mülkî ve askerî makamların ve milletin müracaat yerinin Büyük Millet Meclisi olacağını..." [164] belirtir.

4. BÖLÜM: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

I. Meclisin Açılışı:

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü açılır ve böylece, yeni Türk devletinin temel yönetim organı çalışmaya başlar.

[161] Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 124.
[162] Nutuk I, s. 430.
[163] a.g.e., s. 431-432.
[164] a.g.e., s. 432.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesine dayanan Meclisin ilk günlerinde, Mustafa Kemal Paşa, kendi sözleri ile, "...Türkiye'nin, Türk Milletinin takip etmesi lâzımgelen siyasî prensip" ile ilgili geniş açıklamalarda bulunarak; şu sonuçlara varır: "...Bizim açıklıkla ve tatbik kabiliyetli olarak gördüğümüz siyasî meslek, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların dimağlarda ve karakterlerde topladığı hakikatler karşısında hayale kapılmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamıyla millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin dahilî teşkilâtımıza tam olarak uygun ve dayalı olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kastettiğim mana ve anlaşılması gereken şey şudur: Millî hudutlarımız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanmak suretiyle, mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakikî saadet ve bayındırlığına çalışmak. Genel olarak, tükenmez istekler peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak. Medenî cihandan, medenî ve insanî muamele ve karşılıklı dostluk beklemek...". [165] O günlerde çok önemli ve nazik bir mesele de, hükûmet teşkilidir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda da Meclisi inandırmak durumundadır. Kendisi, "...Hükûmet teşkili hakkında teklif ileri sürmeden evvel, duygu ve düşünceleri göz önünde tutmak zarureti vardı. Bu zarurete bağlı kalmakla beraber, maksadı saklı bulunduran teklifimi bir takrir halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen, kabul edildi..." diyor ve tespit ettiği ilkeleri şöyle sıralıyor: "Hükûmet teşkili zaruridir. Muvakkat kaydı ile bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı (yerini tutan kişi) meydana getirmek uygun değildir. Mecliste toplanan millî iradeyi, vatanın mukadderatına fiilî olarak el koymuş saymak, temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükûmet işlerine bakar. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir. Not: Padişah ve Halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği yasa esasları dahilinde durumunu alır". [166]

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açık ve gizli toplantılarında iki gün süren açıklama ve konuşmalarından sonra, 24 Nisan günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine seçilir. 27 Nisan günü, zamanın koşullarına uyularak; Meclisin Padişaha bağlılığını belirten ve "Büyük Millet Meclisi

[165] Nutuk II, s. 436-437.
[166] a.g.e., s. 438.

Levent Sahverdi Arşivi

emri ile Mustafa Kemal" imzasını taşıyan uzun bir telgraf çekilir.[167] 2 Mayıs 1920 de, Erkânı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) işleri de dahil olmak üzere, 11 vekilden oluşan "İcra Vekilleri Heyeti" kurulur.

Meclisin açılışı ile; Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlulukları ve çalışmaları, kuşkusuz, daha da artar; kendi sözleri ile, "...Memleket ve millet işleri ve bilhassa menfî cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu, bir an bile duramazdı ve durmamıştır..." Paşa'nın çalışmaları arasında, zaman zaman büyük devletleri uyarma ve İslâm âleminin desteğini sağlama girişimleri önemli yer alır. Örneğin; 30 Nisanda İngiltere Dışişleri Bakanına, ilk kez Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Meclis Başkanı imzası ile gönderdiği notada, özetle, "...İstanbul'un haksız yere işgali üzerine Türk milletinin seçim yapıp bir Büyük Millet Meclisi topladığı ve bu Meclisin, yurdun idaresini eline almaya karar verdiği... İstanbul'un işgalini, Osmanlı Parlamentosu'nun feshini, İstanbul'daki tutuklamaları şiddetle protesto ettiği... esir durumunda olan İstanbul Hükûmetinin emir ve fetvalarının hiçbir hukukî ve dinî değeri bulunmadığı ve bu sözde hükûmetin girişeceği taahhütlerin de hükümsüz sayılacağı... hak ve hukukunu savunma kararında olan Türk milletinin, âdil ve şerefli bir barış istediği ve ancak kendi temsilcilerine kendi adına taahhüde girişme yetkisi tanıdığı... Türkiye'deki Hıristiyanlarla yabancıların milletin himayesinde olacakları; fakat, bunların vatanın güvenliğine karşı hiçbir davranışta bulunmamaları gerektiği..."[168] hususlarını belirtir. Bu belge üzerinde, Lord Curzon'un şu yorumu göze çarpıyor: "Hemen hemen, Sultan'a karşı ayaklanmanın ilân edilmesi".[169] Bu notanın bir örneği Fransa Dışişleri Bakanı'na da gönderilir. Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, İslâm âlemine 9 Mayıs'ta gönderdiği beyanname ise,[170] "Güney çöllerinin bir köşesinde dünyanın seslerini dinleye dinleye yatan şanlı Peygamber'in ruhlarını ruhlarımızda birleştirdiği İslâm kardeşlerimiz! Sağduyulu dinimizin son askeri, kuşatıldığı bir kale içinden size sesleniyor..." şeklindeki anlamlı sözleri ile başlar, İslâm âleminin durumunu derinlemesine analizden geçirir ve şu sonuca varır: "...İslâm birliği fikrinin sonradan en büyük temsilcisi olan Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi, *İslâm gönüllülerinin toplu olması için kendisini perişan eden* milletimize, onun istiklâl davasına manevî yardım ve desteğinizi bir saniye eksik etmeyin! Ta ki, İslâmın tam bir tutuluşa

[167] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 305-307.
[168] İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 79-80.
[169] a.g.e., s. 80.
[170] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 323-326.

Levent Şahverdi Arşivi

giden güneşi büsbütün kararmasın, tekrar dünyamız üstünde ışıldamaya başlasın..."

Bu arada; dış ilişkilerde atılan adımların verimli sonuçları da göze çarpmaya başlar. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin dış ilişkiler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet göndermek olmuştur... 11 Mayıs 1920'de, Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile bağlantı kurmaktır... Rusya'nın hükûmetimizle yapacağı muahedenin bazı esasları, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber; durumun gereği olarak, uyuşma mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması adı ile anılan devletler belgesinin imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir...". [171]

İstanbul Hükûmetinin millî gelişmelere karşı tepkisi ve onu yok etmeye yönelik girişimleri artarak sürer. Nitekim; Mustafa Kemal Paşa, 11 Mayıs'ta İstanbul Divan-ı Harbi tarafından idama mahkûm edilir ve bu karar 20 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylanır. [172] Bu olumsuz gelişmeler hakkında, Paşa şöyle diyor: "İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım menfi cereyanlar, vakalar, isyanlar... seri bir surette memleketin her tarafında görüldü ve birbirini izledi. İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal iktidara getirildi. Damat Ferit Kabinesi ve İstanbul'da bütün menfi ve hain teşekküllerin vücuda getirdiği blok, bu blokun Anadolu dahilindeki tekmil isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, hep birlikte aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, Padişah ve Halifenin, düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı Huruç Alessultan (Padişaha karşı ayaklanma) fetvası idi. Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı; biz de, daha Meclis açılmadan evvel, Afyonkarahisar'ında, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunda bulunan yabancı kıtaları Anadolu'dan çıkarmakla; Geyve, Lefke, Cerablus köprülerini tahrip etmekle ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki saygıdeğer din adamlarının fetvasını almakla karşı tedbirlere geçtik...". [173]

II. İsyanlar ve İç Cephe:

1920 yılında millî hareketi tehdit eden olayların başında, kuşkusuz, isyanlar gelir. 1919 yılında başlamış olan ve sonraki yıla da sarkarak yayılan

[171] Nutuk II, s. 460.

[172] Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 83.

[173] Nutuk II, s. 441-442.

Levent Şahverdi Arşivi

bu isyanlar için, Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "...1919 senesi içinde millî teşebbüslerimiz aleyhine başlayan dahilî isyanlar, süratle memleketin her tarafına yayıldı... Bandırma, Gönen, Susığırlık, Kirmasti, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlayan, Zile, Erbağa, Çorum havalisinde; Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor; hainlik,cahillik,kin ve yobazlık dumanları, bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımız ile şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşcasına saldırılar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun İzmir'den sonra; yeniden, mühim bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzları ile çiğnenmeye başlandı. Şayanı dikkattir ki; sekiz ay evvel, millet, Heyet-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit Hükûmeti ile münasebet ve muhaberelerini kesmişken; Ali Galip teşebbüsü gibi, münferit vakalardan başka; böyle umumî ayaklanma olmamıştı. Bu seferki istilâcı ve umumî ayaklanmalar, sekiz ay zarfında, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit'i takip eden hükûmetler ile millî şuurun muhafaza ve sağlamlaştırılmasına dönük mücadelelerimizin, ne kadar haklı sebeplere dayalı olduğu; acı bir surette, bir daha anlaşılmış oluyordu... İç isyanlar hakkında açık bir fikir edinmek için... safhaları özetle arz edeyim: 21 Eylül 1919 tarihinde, Balıkesir kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur İsyanı; 16 Şubat 1920'de, aynı bölgede, ikinci defa olarak vuku buldu. Bu iki isyan, askerî birliklerimiz ve millî müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihinde; Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde, Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu esnada; Anzavur, 11 Mayıs 1920 tarihinde, top ve makineli tüfeklerle donatılmış 500 kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak, Adapazarı ve Geyve havalisinde zayıf bir millî müfrezemize taarruz etmek suretiyle, meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz millî müfrezelerimize, kara kuvvetleri birliklerimize sürekli olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde, Geyve Boğazı civarında yenilgiye ve kaçmaya mecbur edildi. Düzce havalisindeki isyan hadisesi mühimdi. Abaza ve Çerkezlerden teşekkül eden 4.000 kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak, hapishaneleri boşalttılar ve çarpışarak, oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurları ile subayları hapsettiler. Her taraftan, isyancılar üzerine kuvvet sevk ettik. Bu arada; Geyve'de bulunan 24. Tümen de, komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde;

Levent Şahverdi Arşivi

Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclisin açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920 de; Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da, isyancılar tarafından elde edildi. Mahmut bey, 25 Nisan 1920'de, Hendek-Düzce yolu üzerinde, isyancılar tarafından yanıltılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir; Kurmayı Sami Bey, emir subayı ve daha birkaç subay da, aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine; 24. Tümen, muharebe edemeksizin, bütünü ile isyancılar tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları (yiyecek, giyecek, yatacak, vb. maddeler) yağma edildi. Bu esnada; İstanbul'dan, İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim, Adapazarı'na geldi; ahaliye, Padişahın selâmını tebliğ etti ve 150 lira maaşla gönüllü yazmaya başladı. Toplanan isyancı kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra; Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar. Bizim, bu isyan sahasına yönelttiğimiz kuvvetler şunlardı: Salihli ve Balıkesir Kuva-yı Milliyesinden teşekkül eden Çerkez Ethem Bey Müfrezesi; ...Binbaşı Nazım Bey Müfrezesi; ...Yarbay Arif Bey Müfrezesi; Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Müfrezesi. Kumandan olarak da, Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da, Ankara'dan, Beypazarı yolu ile Bolu istikametinde memur edildiler... Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa, 4 Haziran 1920 tarihine kadar, üç aydan fazla devam etti. Fakat; bundan sonra, 29 Temmuz'da, tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra dahi, bu havalide, tam olarak sakin kalınmış değildir. Bununla beraber; isyancılar, sonunda, tamamıyla bozguna uğratılmışlar ve başlarındakiler, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanunlarına verilmişlerdir...". [174] Bu arada; Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı İnzibatiye olarak da anılan Hilâfet Ordusuna değinerek şu açıklamaları yapar: "...İzmit'te de, Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilâfet Ordusu adını taşıyan, bir hain kuvvet yığınaklanıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarlarında, Kurmay Binbaşı Hayri Bey kumandasında, isyancıları kuvvetlendirmişti. Bu kuvvetle beraber, İstanbul'dan gönderilen birçok subay da vardı. Hilâfet ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra; belli başlı kumandanları, Süvari Tuğgenerali Suphi Paşa ve topçu yarbaylarından Senai Bey'di... Suphi Paşa hakkında, küçük bir hatıramı anlatayım. Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben, önyüzbaşı; o, daha o zaman tuğgeneral ve süvari tümeni kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen, çok samimî arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyetin ilânında; ilk defa, İştip havalisinde Cumalı namında bir yerde, süvari manevraları yaptırmıştı.

[174] a.g.e., s. 442-445.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer bazı kurmaylar arasında, beni de, tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi, Almanya'da tahsil görmüş; çok usta bir binici idi. Fakat; askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Manevranın bitiminde ben, yetkim ve rütbem müsait olmadığı halde; Paşa'yı, umum subaylar karşısında, acı bir tarzda tenkit etmiştim ve daha sonraları, Cumalı Ordugâhı isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa, gerek herkesin önündeki tenkitlerimden ve gerek yayımlanan bu eserimden pek üzüldü. Kendi itirafına göre, kuvve-i maneviyesi kırıldı. Fakat; şahıs olarak, bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilâfet Ordusuna buldukları kumandan, bu Suphi Paşa'dır. Paşa, daha sonra, Ankara'ya geldi. Seyahata çıkıyordum. İstasyonda, çok kalabalık içinde, birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sualim şu oldu: Paşam, niçin Hilâfet Ordusu kumandanlığını kabul ettin? Suphi Paşa, bir an tereddüt etmeksizin: *Size mağlûp olmak için,* cevabını verdi. Bu cevabı ile anlatmak istiyordu ki; bu vazifeyi, bile bile kabul etmişti. Suphi Paşa, böyle bir histe bulunabilir. Fakat; hakikatte, kumandayı üstlendiği zaman, kuvvetleri, zaten mağlûp edilmiş bulunuyordu... Hilâfet Ordusunun Bolu civarında bulunan kısmı da, bozguna uğratıldı... Hilâfet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a kaçmaya mecbur edildi".[175]

İç isyanlar, ne yazık ki; sadece bu kadarla kalmaz. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Memleketin kuzeybatı bölgesinde isyancılarla uğraşırken; memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlayan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketi de sözü edilmeye değer. 14 Mayıs 1920 tarihinde; Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa namında birtakım adamlar, 30, 40 kişi ile, Yenihan'a tâbi Kaman karyesinde isyan ettiler. Bu hareket, giderek artan bir şiddetle yayıldı. İsyancılar, 27/28 Mayıs 1920 gecesi, Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de; diğer bir kısım isyancılar da, Tokat civarında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran isyancılar, 6/7 Haziran 1920 gecesi, Zile'yi işgal ettiler.Oralardaki askerlerimiz, Zile Kalesi'ne çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra, isyancılara teslim oldular. İsyancılar, 23/24 Haziran 1920'de de, Boğazlayan'a baskın yaptılar.Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan 5. Kafkas Tümeni, başında Binbaşı Cemil Cahit Bey olduğu halde; isyancılar aleyhine harekete geçirildi. Ayıntap bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile, bu havaliye getirildi.

[175] a.g.e., s. 444-447.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum millî müfrezesi de, o havalide bırakıldı. 1920 senesi Temmuzunun ortasına kadar, bu isyancıların takip (edilmesi) ve yola getirilmesi ile uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki fesatçıları da harekete getirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi, birtakım eşkiyayı başlarına toplayarak; 13 Haziran'da, Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle ve 14 Haziran'da da, Yozgat şehrini işgal ederek, büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3. Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız millî kuvvetler yetmedi. Eskişehir'den Ethem Bey Müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey Müfrezesi de, Yozgat bölgesine gönderildiler. Yozgat ve bölgesinde, isyancılar yola getirildikten sonra; oraya gönderilen müfrezelere, diğer bölgelerde vazife verildi. Fakat; bu havalide, sükûn, genellikle teessüs edemedi. 7 Eylül 1920'de, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler, Zile civarlarında; Kara Nazım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da, Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları, 300 atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine; 2. Kuvve-yi Seyyare namını alan İbrahim Bey Müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a vararak; mahallî millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleri ile ortaklaşa; Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde; muhtelif gruplar halinde fesat ve eşkiyalık hareketleri yapan isyancıları takip ederek yola getirdi. İbrahim Bey, isyancıların yola getirilmesinde; ancak, üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi". [176]

Bu isyan hareketlerine ön olan dönemde; Konya ve Afyonkarahisar'da da, benzer fesat olayları görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra; tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halka da fesat telkin ederek; Konya içinde, silâhlı bir toplantıya teşebbüs ettiler. Bir kısım ahali de, silâhlı olarak hariçten gelerek, hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, elindeki kuvvetlerle cesaretle hareket ederek, isyancıları dağıtmaya ve ön ayak olanları tutuklamaya ve takibe muvaffak oldu... Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle, askerleri kaçmaya teşvik ve millete, askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa, 21 Haziran 1921 tarihinde, Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı". [177]

[176] a.g.e., s. 447-448.
[177] a.g.e., s. 449-450.

Levent Şahverdi Arşivi

Güney bölgelerimize gelince; Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "Bu tarihlerde; Güney bölgelerimizde de, bizi ciddî bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi: Milli Aşireti Reisleri Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler, Güneyde düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra; Siirt'ten Dersim havalesine kadar, bütün aşiretlerin reisi sıfatını takınarak; o havaliye hükmetmek ve reislik yapmak hırsına kalkıştılar. Fransızlar, 1920 senesi Haziranının başlangıcında; Urfa'yı ikinci defa zaptetmek maksadı ile hareket ettikleri zaman, Milli Aşireti de, Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan 5. Tümenimiz memur edildi. Bu tümen, o havalideki millî kuvvetlerimizle de kuvvetlendirildi. 19 Haziran 1920 tarihinde, birliklerimizin takibi altında, Güneydoğu istikametinde düşman bölgesine kaçmaya mecbur edildi. Bu aşiret, bir müddet düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra; 24 Ağustos 1920'de... tekrar arazimize geçti. İstilâcılar, aman dilemek maksadı ile geldiklerini söyleyerek, mahallî kumandanlarımızı aldattılar ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada; o civarda dağınık bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlûp ve 26 Ağustos 1920'de, Viranşehir'i işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mani olmak üzere de, o bölgedeki bütün telgraf hatlarını kestiler. Ancak; 15 gün sonra, 5. Tümenin Siverek, Urfa, Resülayn ve Diyarbekir'de bulunan birliklerinden gönderilen kısımlar ve sadık aşiret kuvvetleri isyancıları mağlûp edebilmişlerdir. Takip olunan Milli Aşireti, tekrar güneye, çöle kaçtı". [178]

Bu isyanların yer aldığı vatan topraklarını ve üzerinde yaşayanları askerce bir terimle, "İç Cephe" olarak tanımlayan Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra şöyle bir değerlendirme yapacaktır: "...Cepheler, iki şekilde düşünülebilir: İç Cephe, Görünür Cephe. Asıl olan, iç cephedir. Bu cephe, bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir.Görünür Cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat; bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti yok edemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren, iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok kavramış olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar, başarmışlardır da. Gerçekten; *kaleyi içinden almak, dışından zorlamaktan çok kolaydır...*". [179]

[178] a.g.e., s. 449-450.
[179] a.g.e., s. 639.

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELERİN IŞIĞI ALTINDA

ZİYA GÖKALP'IN SON SAATLERİ VE ATATÜRK'ÜN YAKIN İLGİSİ

Dr. MEHMET ÖNDER

Büyük Türkçü ve fikir adamı Ziya Gökalp, bir süredenberi hazırlamakta olduğu "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı eserini tamamlamağa çalışıyordu. Yorgundu. Üstelik sekiz aydanberi, önce İstanbul-Nişantaşında, sonra doktorların tavsiyesi üzerine taşındığı Büyükada'daki bir evde tedavi görüyordu. Midesinden, böbrek ağrılarından şikâyet ediyor, ağrıları giderek artınca, konuşmakta güçlük çekiyordu. Doktoru Âkil Muhtar (Özden)'ın tavsiye ve ısrarı ile 14 Ekim 1924 günü Beyoğlu'ndaki Fransız Hastahanesine kaldırılmıştı. Hatıralarında Dr. Âkil Muhtar şöyle diyordu: [1]

(Eylül ayının sonlarında bir gün kendisine ateş geldi. Beni telgrafla çağırdılar. Muayenemde, iki bacağında büyük bir zafiyet meydana geldiğini gördüm. Asıl mühim nokta dimağındaki değişmelerin çoğalmasıydı. Pek güçlükle konuşabiliyordu. Hastahaneye gitmesini tavsiye ettim. Doktor Abravaya da aynı tavsiyede bulunmuştu. Lâkin kendisi de, eşi de kabul etmediler. O zaman Ziya Gökalp'ın her işine yalnız dostu Cafer Bey bakardı. Bir karyola buldu. Evinde tedavi ettik. On gün sonra bir iyilik görülür gibi oldu, ateşi düştü. Fakat yeniden fenalaştı. Mutlaka hastahaneye naklini tavsiye ettim. Hastalığın bu seyri bize, daha ziyade ansefalit (beyin iltihabı) olduğunu gösteriyordu. Bunun üzerine Gökalp'ı, Fransız Hastahanesine naklettik..).

14 Ekim 1924 Salı günü Fransız Hastahanesine kaldırılan Ziya Gökalp'a hemen bir konsültasyon yapılmış, kesin olarak ansefalit teşhisi konmuştu. Hastalığın tedavisi ve Gökalp'ın sağlığına kavuşması hemen hemen imkânsızdı. Hasta giderek ağırlaşıyordu. Ziya Gökalp'ın rahatsızlığından basın ancak 20 Ekim 1924 te haberdar olmuştu [2]. Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtibi (Genel Sekreteri) Tevfik (Bıyıklıoğlu), haberi, Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya duyurmuş, Atatürk büyük bir üzüntü içinde hemen Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah

[1] Kâzım Nami Duru, Ziya Gökalp, s. 37, İstanbul, 1949.

[2] Şevket Beysanoğlu, Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler, c. 1, s. 2-14, Ankara, 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

Suphi (Tanrıöver)i bulmasını emretmişti. Birkaç saat içinde Köşk'e gelen Hamdullah Suphi'ye Atatürk: *(— Ziya Gökalp'ın rahatsızlığını şimdi öğrendim. Çok müteessirim. Bir an önce sağlığına kavuşması için ne lâzım geliyorsa yapılsın. Gerekiyorsa tedavisi için Avrupaya gönderelim. Masraflarını bizzat ben karşılayacağım. Lûtfen geçmiş olsun dileklerimi kendisine ulaştırınız. Ben de ayrıca telgraf göndereceğim)* demiştir. Hamdullah Suphi hemen o gün saat 15 te Ziya Gökalp'a şu telgrafı çekmiştir. [3]

Ankara: 21.10.1340 (1924) Sa: 15

İstanbulda Fransız Hastahanesinde Ziya Gökalp Beyefendiye

Reisicumhur Hazretleri rahatsızlığınıza geç muttali olmaktan mütevellid teessürlerini size ifade etmemi bana emrettiler. Süratle iade-i âfiyet bulmanız için her ne mümkünse yapılmasının temini hususunda şahsen izam-ı alâkayı gösterdiler. Bu vesile ile hemen Türk Milleti için o kadar aziz bir kıymeti olan sıhhatiniz hususunda en halisane temenniyatını tekrar ediyorlar efendim.

Türk Ocakları Merkez Heyeti
Reisi
Hamdullah Suphi

Hamdullah Suphi'nin telgrafı Ziya Gökalp'a ulaştıktan birkaç saat sonra,Atatürk'ün telgrafı da gelmişti. Aslı, bugün Cumhurbaşkanlığı Köşkü Atatürk Arşivinde bulunan telgraf şöyledir: [4]

Ankara: 21.10.1340 (1924) Sa: 17

İstanbul-Beyoğlunda Fransız Hastahanesinde Türk Mütefekkir-i Muhteremi Ziya Gökalp Beyefendiye

Rahatsızlığınızdan çok teessürle haberdar oldum. Sıhhat ve afiyetiniz haberine memleketçe intizar olunmaktadır. Süratle iade-i âfiyetiniz için Avrupa'da tedavinize ihtiyaç varsa icabeden herşeyin tahsisini tekeffül ediyorum. Sıhhatiniz ve tedaviniz hakkında iş'arınızı bekler, en muhabbetkâr selâmlarımı beyan ederim efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

[3] Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Atatürk Arşivi, Dolap: 49, Dosya: F. 21-5.
[4] Aynı Arşiv, D. 49, F-21.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız Hastahanesinin ikinci katındaki 38 numaralı odada yatan Ziya Gökalp hafifçe yatağından doğrularak yastığa dayanmıştır. Başında eşi Vecihe Hanım, kardeşi Yarbay Nihat (Gökalp), Ziya Gökalp'ın yakın dostu olan Müderris (profesör) Halim Sabit ve Doktor M. Zekeriya Bey'ler var. Atatürk'ün telgrafını Gökalp'a Halim Sabit tane tane ve yüksek sesle okumuştu. Ziya Gökalp'ın gözlerine bir canlılık, yüzüne memnun olduğunu gösteren tatlı bir tebessüm gelmişti. Halim Sabit telgrafı bir daha okuyunca Gökalp birşeyler söylemek istemiş, dudaklarını kıpırdatmıştı. Kâğıt kalem istediğini belli edince Halim Sabit cebinden defterini çıkardı. Anlaşılır bir sesle, zaman zaman duraklayarak şu cümleleri yazdırmıştı: *(Paşa hazretlerine lûtfen teşekkürlerimi yazınız. Beni bu haldeyken hatırladığı için minnettarım. Gazi Paşa ve Lâtife Hanıma ithafen yazdığım Türk Medeniyeti Tarihi kitabımın basıldığını göremeden ölüyorum... Çocuklarıma babalık vazifemi lâyık-ı vechile yapamadım... Onları Milletime ve Halâskârıma bırakıyorum..)*. Sözlerinin burasında gözleri dolmuş, kelimeler boğazında düğümlenmişti. Artık konuşamıyordu. Halim Sabit Bey: *(—Biz Gaziye sizin namınıza cevap yazacağız. Kendinizi üzmeyiniz)* diyerek rahatlamasını sağlamıştı.

Ertesi gün Halim Sabit ve M. Zekeriya imzası ile Atatürk'e şu telgraf gönderilmişti: [5]

İstanbul: 22.10.1340 (1924) Sa: 17

Ankarada Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ölüm yatağında bulunan Ziya Gökalp Beye istifsar-ı devletlerini okuduk. Çok mütehassis oldu. İçinde minnet okunan ve günlerdenberi gülmeyen gözlerinde bir minnet şulesi parıldadı. Bize aynen şu cümleleri imlâ etti: Teşekkürlerimi yazınız. Ölürken beni hatırladığı için minnettarım. Gazi Paşa ve Lâtife Hanıma ithafen yazdığım Türk Medeniyeti Tarihi eserimi bastıramadan ölüyorum. Çocuklarıma babalık vazifemi yapamadım. Onları Milletime ve Halâskârımıza bırakıyorum, dedi ve sözünü bitiremedi. O dakikadanberi muntazam söz söyleyemediği için son vasiyeti hükmünde olan bu ifadesini, hakkında gösterilen samimî alâkadan cesaret alarak Halâskârımıza arzı vicdan borcu bildik. Kendisi ümitsiz hastadır. Ailesi fakr içinde perişandır. Memleketin büyük bir dahisinin yokluk içinde hayata veda ederken kendisine milletin borçlu olduğu son vazifeyi ifa hususunda delâlet ve sahabet-i devletlerini istirham ederiz efendim.

Halim Sabit *M. Zekeriya*

[5] Aynı Arşiv, D. 49, F-14.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, telgrafı aldıktan sonra, Başkâtibi Tevfik (Bıyıklıoğlu)na, hastalığın seyri hakkında sık sık bilgi verilmesini emretmiştir. Tevfik (Bıyıklıoğlu), İstanbul Vali Vekili Hüsnü Beyden telgrafla aldığı bilgileri, Atatürk'e aktarmıştır. Bu telgraflardan biri de şöyledir: [6]

İstanbul: 24.10.1340 (1924). Saat: 21

Gayet Aceledir

Ankara-Riyaseticumhur Başkâtibi Tevfik Beyefendiye

Ziya Beyefendinin şu dakikada ahval-i sıhhiyesi vehametini muhafaza ediyor. Etrafındakileri tanımadığı, kalbin mukavemetine rağmen hastalığın seyrini takip eylediği nöbetçi tabibin ifadesi üzerine arz olunur.

İstanbul Vali Vekili
Hüsnü

Ziya Gökalp'ın hastahaneye kaldırılışı, hastalığın giderek artması basında geniş yankılar uyandırmıştı. Bütün yurtta gençler ve aydınlar gazeteleri elden ele dolaştırıyor, hastahaneye "geçmiş olsun" telgrafları yağdırıyorlardı. 23 Ekim 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, hastalığın, başındanberi Ziya Gökalp'ı tedavi eden Dr. Musa Kâzım'ın ihmali ve bilgisizliğinden dolayı arttığını, eğer zamanında doğru teşhis konmuş olsaydı, hastanın bu duruma düşmeyeceğini iddia eden sert bir yazı yazılmış, doktor suçlanmıştı. [7] Hastahaneye kaldırıldıktan sonra hastalığı ile Dr. Âkil Muhtar (Özden), Dr. Mazhar Osman (Uzman), Dr. Hakkı Şinasi Paşa, Fransız Dr. M. Gassen yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Ne yazık ki hasta çaresizdir. Ziya Gökalp her saat ölüme yaklaşmaktadır.

Ziya Gökalp'ın rahatsızlığı dolayısiyle Atatürk'ün kendisiyle pek sıkı ilgilendiği haberi önce Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde verilmiş, daha sonra İstanbul gazeteleri yazmağa başlamışlardır. 22 Ekim 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ilk haber şöyledir:

(..Ziya Gökalp Bey'in hastalığından haberdar olan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri büyük bir teessür ve teellüm göstermişlerdir. Evvelki gece hususî bir içtima esnasında üstada karşı pek tevecciihkârane irade-i kelâmla bir an evvel iade-i sıhhati için lâzım gelen tedavinin derhal ittihazını emir buyurmuşlardır. İlim ve irfânın hâmisi büyük kalpli reis-i muhteremimiz aynı zamanda icap ederse Ziya Gökalp'ın derhal Avrupaya gönderilmesini ve bu hususiaki masarifi bizzat deruhte buyuracaklarını

[6] Aynı Arşiv, D. 49, F-21.
[7] 23 Ekim 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ilâve etmişlerdir. Aynı zamanda Reisicumhur Hazretleri ve Başvekil Paşa (İsmet İnönü) Hazretleri birer telgrafla iade-i âfiyet temennisinde bulunmuşlardır).

Ziya Gökalp'ın durumunu her gün doktor raporlarına göre veren Anadolu Ajansı ve gazeteler, 24 Ekim 1924 Cuma günü daha bir karamsar rapor yayınlamışlardı.Raporda: *(Hastanın umumî ahvali gittikçe vehamet kesbediyor)* deniyordu. O gün hasta, gece yarısından sonra komaya girmiş, 25 Ekim 1924 Cumartesi günü sabahın saat beşinde ruhunu teslim etmişti. Acı haber bütün gazetelerde iri puntolarla manşet olarak verilmiş, İstanbul Valiliği, İstanbul Belediyesi, Türk Ocağı cenaze töreni hazırlıklarına başlamışlardı. [8]

Ziya Gökalp'ın ölüm haberi ölümünden bir saat sonra İstanbul Vali Vekili Hüsnü tarafından telgrafla Başkâtip Tevfik (Bıyıklıoğlu) na bildirilmiş, o da Atatürk'e duyurmuştu. Haberden çok üzüntü duyan Atatürk ve eşi Lâtife Hanım, İstanbul Valiliği aracılığı ile Ziya Gökalp'ın eşi Vecihe Hanıma aşağıdaki taziyet telgraflarını göndermişlerdir: [9-10]

Ankara: 26.10.1340 (1924). Sa: 17

İstanbul Vilâyeti Vasıtasıyla

Ziya Gökalp Beyin Refikası Hanımefendiye

Muhterem zevciniz Ziya Gökalp Beyin bütün Türk âlemi için pek elîm bir ziya teşkil eden gaybubet-i ebediyyesinden mütevellid hissiyat-ı taziyetkâranemi ve Türk Milletinin samimî teessürat-ı kalbiyesini zat-ı ismetanelerine arzeder, Türk Milleti ve Hükûmetinin ailesi hakkındaki hissiyat-ı müşfikanesini temin ederim efendim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

26.10.1340 (1924)

İstanbul Vilâyeti Vasıtasıyla

Ziya Gökalp Beyin Refikası Hanımefendiye

Türkiyenin ilim âlemi için çok kıymetli bir uzuv olan muhterem zevciniz Ziya Gökalp Beyin ufulünden mütevellid teessür ve hissiyat-ı taziyetkâranemi arz ederim efendim.

Lâtife Gazi M. Kemal

[8] Ziya Gökalp'ın ölümü ile ilgili geniş bilgi, Şevket Beysanoğlunun yukarıda adı geçen eseri.

[9] Aynı arşiv, D. 49, F-21-3.

[10] Aynı arşiv, D. 49, F-21-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Ziya Gökalp'ın eşi Vecihe (Gökalp), Atatürk ve eşinin bu duygulu, kadirbilir başsağlığı telgraflarına aynı gün ayrı ayrı cevap vermiştir. Bu telgraflar şöyledir: [11]

İstanbul: 26.10.1340 (1924)

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Hayatını millete vakfeden ve bu sebeple onun halâskârı olan Zat-ı Devletlerine dünyada en ziyade hürmet ve muhabbet beslediğine vâkıf olduğum merhum zevcimin elîm ziyaı karşısında büyük Türk Milletinin ve onun halâskârı Gazimizin gösterdiği teessür, bu matemli günlerimizde üzgün kalplerimize teselli veren en büyük kuvvet olmuştur.

Bana yaşamak için bugün kuvvet veren yegâne âmil Hükûmet ve Milletimin bu teveccüh ve muhabbetine istinaden bana vedia olarak bıraktığı çocuklarımı Ona lâyık bir şekilde yetiştirebilmektir. Gözyaşları içinde gönderdiğim bu teşekkürümü kabul buyurmanızı rica eder ve arz-ı hürmetler ederim efendim.

Vecihe
Ziya Gökalp'in Refikası

Lâtife Gazi M. Kemal Hanımefendi Hazretlerine

Zevcimin ziyaından mütevellid nihayetsiz teessürlerimize iştiraklarınızı bildiren taziyet telgrafınız bizi çok derinden mütehassis ve minnettar etmiştir. Arz-ı şükran ederim efendim.

Ziya Gökalp'ın
Refikası
Vecihe

Atatürk'ün Ziya Gökalp'a, onun ölümünden sonra da ailesine karşı gösterdiği pek yakın ilgi ve şefkat bütün yurtta yankılar uyandırmış, özellikle Türk Ocaklarından Atatürk'e minnet ve şükran telgrafları çekilmiştir. Ziya Gökalp'ın doğduğu yer olan Diyarbakır Belediye Başkanı Hüseyin (Uluğ) da Atatürk'e ve eşine ayrı ayrı teşekkür telgrafları göndermiştir. Atatürk'e gönderdiği telgraf şöyledir: [12]

[11] Aynı arşiv, D. 49, F-21.
[12] Aynı arşiv, D. 49, F-21-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyarbekir: 26.10.1340 (1924)

Ankarada Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

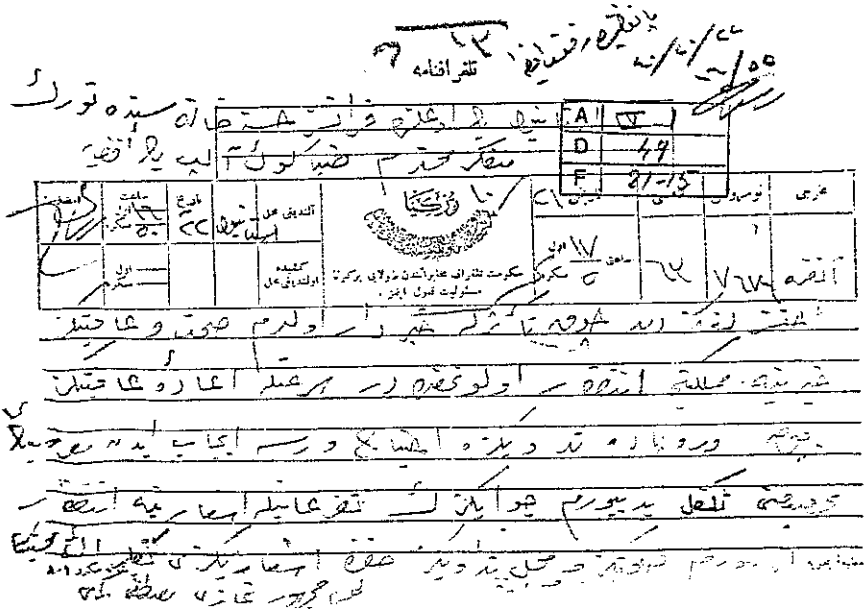
Türk Milletinin büyük mütefekkiri Ziya Gökalp Beyin ziya-ı ebedisi dolayısiyle ibraz ve ibzal buyurulan asar-ı şefkat-i kıymetteraneye muttali olan memleketimiz halkının bu ulvî şan ve şefkate karşı olan şükran-ı mahsuslarının arzına cür'et eylerim efendim.

Belediye Reisi
Hüseyin

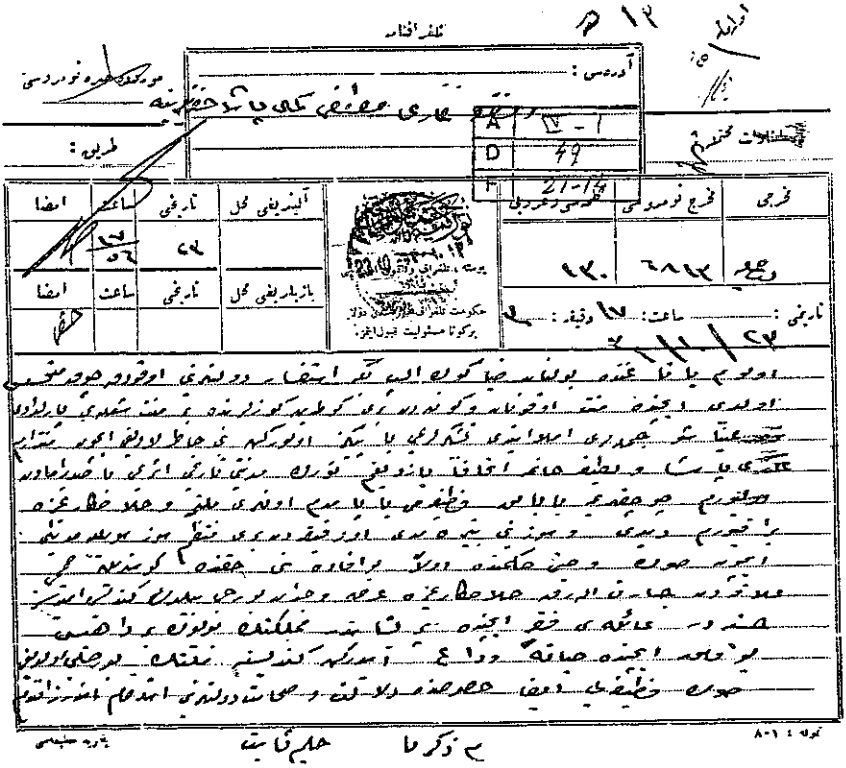
Ziya Gökalp için İstanbul'da büyük bir cenaze töreni düzenlenmiş ve törende Atatürk'ü İstanbul Vali Vekili Hüsnü ve Cebelibereket Milletvekili İhsan temsil etmişlerdir.

Bir süre sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine yapılan bir teklifle Ziya Gökalp'ın eşi ve çocuklarına maaş bağlanmıştır. Türk Medeniyeti Tarihi adlı eseri de Milli Eğitim Bakanlığınca yayınlanarak Ziya Gökalp'ın vasiyeti yerine getirilmiştir. Mezarı, İstanbul-Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi bahçesindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

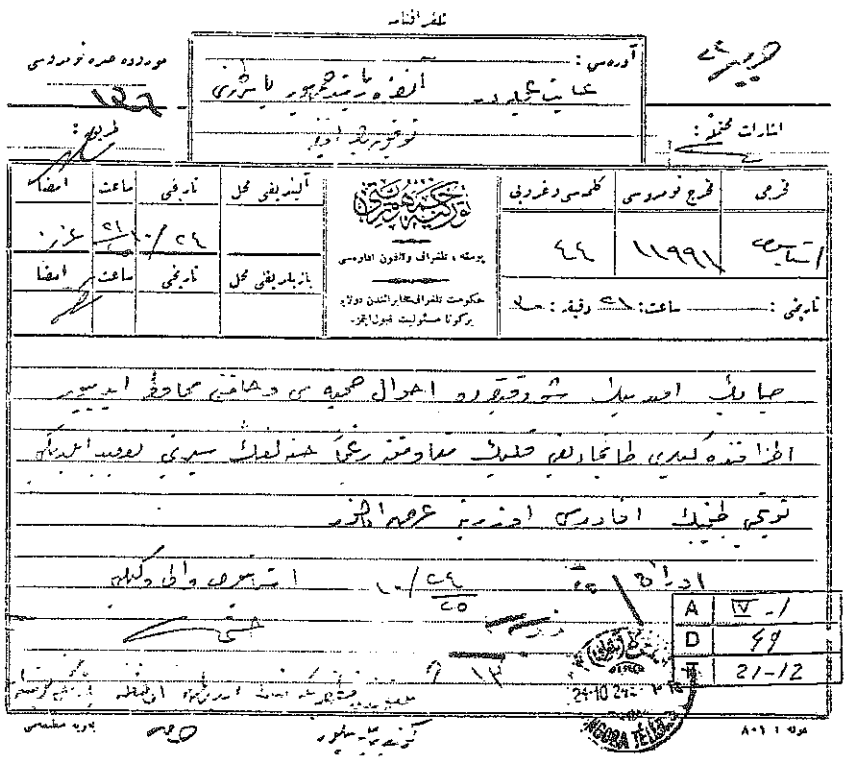

Belge:1 — Atatürk'ün Ziya Gökalp'a gönderdiği 21 Ekim 1924 tarihli telgrafı.

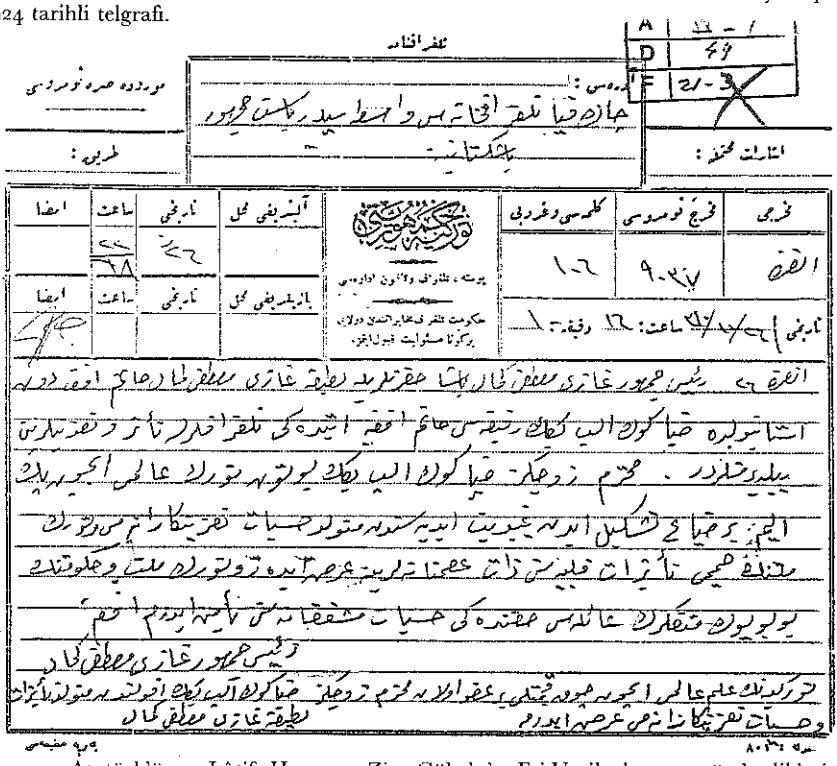

Belge:2 — Ziya Gökalp'ın Atatürk'e cevabını içeren 23 Ekim 1924 tarihli teşekkür telgrafı.

Levent Şahverdi Arşivi

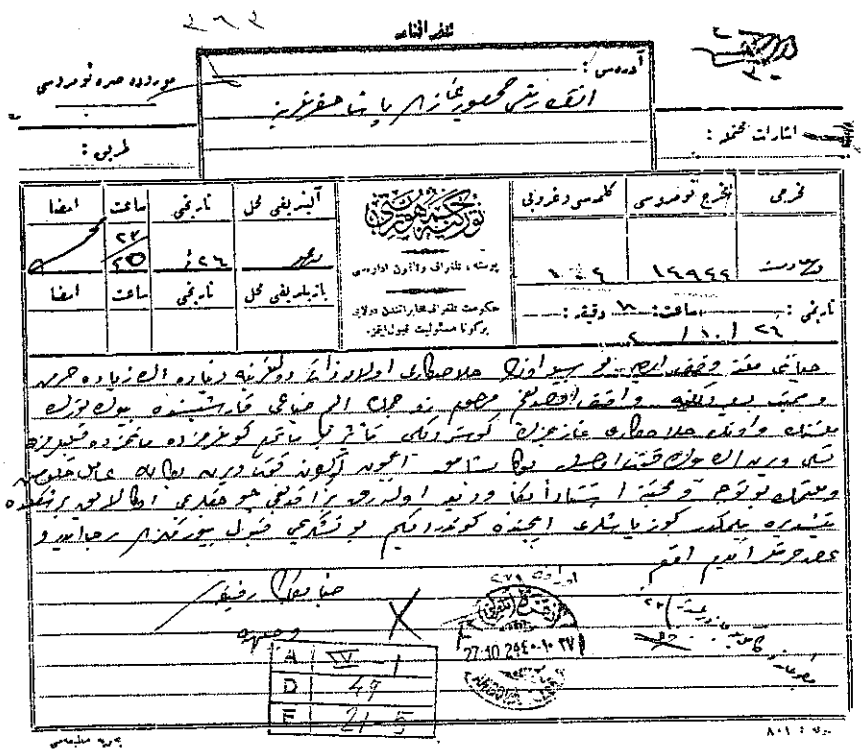

Belge:3 — Ziya Gökalp'ın Sağlık Durumu hakkında İstanbul Vali Vekili Hüsnü Beyin 24 Ekim 1924 tarihli telgrafı.

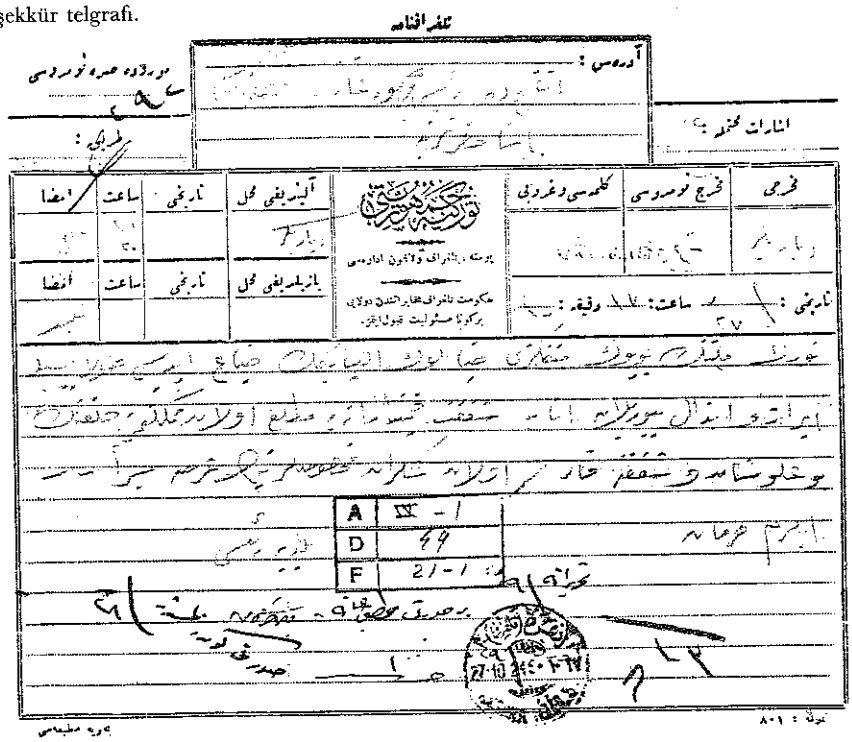

Belge:4 — Atatürk'ün ve Lâtife Hanımın, Ziya Gökalp'ın Eşi Vecihe hanıma gönderdikleri 26 Ekim 1924 tarihli taziyet telgrafı.

Levent Şahverdi Arşivi

Belge:5 — Ziya Gökalp'ın Eşi Vecihe Gökalp'ın Atatürk'e gönderdiği 26 Ekim 1924 tarihli teşekkür telgrafı.

Belge:6 — Diyarbakır Belediye Başkanı Hüseyin (Uluğ)'un Atatürk'e gönderdiği 27 Ekim 1924 tarihli teşekkür telgrafı.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ün YAŞAMI'ndan:

ÇANAKKALE ve MUSTAFA KEMAL

E. Tuğg.FAHRİ ÇELİKER

Birinci Dünya Harbi başladığında (1 Ağustos 1914) Atatürk, askerî ateşe olarak Sofya'da bulunuyordu.

Türkiye'de bir Alman Askerî Heyeti'nin bulunması, bu heyete mensup Alman subaylarına Türk Ordusunda fiili komuta yetkisinin tanınmış olması ve nihayet Akdeniz'de iki Alman harp gemisinin (Goeben ve Breslau) harbin başlamasından 10 gün sonra İngiliz harp gemilerinin takibinden kaçarak Çanakkale Boğazı'na girmelerine müsaade edilmesi, bu gemilerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından satın alındığının ilânı ve Alman Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Souchon (Soşon)'un Türk Donanması Komutanlığına atanması Türkiye'nin Almanların yanında harbe girme eğiliminde olduğunun açık delilleriydi.

Türkiye, gerçi 2 Ağustos 1914'te seferberlikle beraber silâhlı tarafsızlığını ilân etmişti, ama bu tarafsızlığını uzun süre koruyup koruyamayacağı kuşkuluydu. Yönetimin üst düzeyindeki görevlilerin bir bölümü ve yüksek rütbeli subayların çoğu, harbe girmeme, tarafsız kalma yanlısı idiler; hiç olmaz ise harbe mümkün olduğu kadar geç girilmesini savunuyorlardı.

Atatürk de aynı fikirdeydi. Sofya'dan daha Ağustos ayında Dr. Tevfik Rüştü (Aras)'ye yazdığı bir mektupta "Bu harp çok uzun sürecektir, ona girmekte geç kalınmaz, bundan korkup acele etmeyelim. Fransız ordusunun yığınağı daha güneydedir. Fransızlar durumlarını düzeltebilirler." diyordu. [1]

Almanlar, Marn Meydan Muharebesini (6-9 Eylül 1914) kaybedince; zaten harbin ilk gününden beri açıkça belli olan Türkiye'yi, bir an önce harbe sokma gayret ve baskılarını artırdılar, nihayet Karadeniz olayı [2] ile 29 Ekim 1914'te Türkiye'yi harbe sürüklediler.

Türkiye harbe girince Atatürk, derhal memlekete dönmek, orduda fiili görev almak istedi. Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya başvurdu. Enver Paşa'nın

[1] Bayur, Hikmet. Atatürk, Hayatı ve Eseri, s. 66. Güven Basımevi, Ankara, 1963

[2] Alman Amirali Souchon'un iki Alman, dokuz Türk harp gemisiyle Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombardıman etmesi.

Levent Şahverdi Arşivi

cevabı: "Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya ataşemiliterliğini daha önemli gördüğümüzden sizi orada bırakıyoruz" oldu. Tabii Atatürk bu cevaba çok üzüldü; O'nun karakterinde bir askerin, ordusu savaşırken yurt dışında kalması mümkün değildi. Ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa, Atatürk'ün Sofya'da kalmasını istiyordu. Nitekim 26 Kasım 1914'te kendisi "Sofya Askerî Ateşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey'in 1 nci Tümen Komutanlığına tayinini" teklif etmiş ve 29 Kasımda Padişah Buyruğu ile Yarbay Mustafa Kemal Bey 1 nci Tümen komutanlığına atanmışken 1 Aralık 1914 tarihli yazısıyla bu tayini iptal ettirmiş ve 1 nci Tümen Komutanlığına Kurmay Yarbay Cafer Tayyar Bey'i tayin ettirmişti. [3]

Enver Paşa'nın Atatürk'ü ısrarla Sofya'da bırakmak istemesi, bazı yazarların, örneğin Sayın Prof. Hikmet Bayur'un düşündüğü gibi Mustafa Kemal'i kıskanan, çekemeyen Enver'in harbin çok kısa sürede biteceğini sanarak Mustafa Kemal'e bir onur payı ayırmak istemediği şeklinde [4] yorumlanabilir. Ancak Mustafa Kemal'e verilen görevler, O'nun gönderdiği raporlar, [5] özellikle Almanya ile irtibat ve muvasala bakımından Bulgaristan'ın harbe girmesinin Türkiye için taşıdığı önem, Atatürk'e Bulgar dış politikasının Osmanlı dış politikasına paralel hale getirilmesine yardımcı olması görevinin de verilmiş olması dikkate alınırsa Mustafa Kemal'in Sofya'da bırakılmak istenmesinin sadece Enver'in kıskançlığından kaynaklanmadığı kabul edilebilir.

Bununla beraber Atatürk, Enver Paşa'nın Sofya Ateşeliğinin öneminden söz eden yazısına şu cevabı verdi:

"Vatanın müdafaasına ait fiili vazifelerden daha mühim ve mübeccel (yüce) bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da ataşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf zabit olmak liyakatından mahrumsam, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz." [6]

Bu yazısına da cevap alamayan Atatürk, eşyasını toplayıp İstanbul'a gitmeye karar verdi. Tam hareket edeceği sırada İsmail Hakkı imzasıyla bir telgraf aldı. Bu telgrafta "19 ncu Tümen Komutanlığına atandınız, hemen hareket ediniz" deniyordu. Bu telgrafı imzalayan Harbiye Nezareti

[3] Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara-1982.

[4] Bayur, Hikmet, a.g.e.; s. 68.

[5] Atase Bşk. lığı Arşivi Klasör 1650, Dosya 27, Klasör 1660, Dosya 27.

[6] Türkün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı, İstanbul, 1928.

Levent Şahverdi Arşivi

Müsteşarlığına vekâlet etmekte olan ve "topal" lâkabıyla anılan Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa idi.

O sırada Enver Paşa henüz İstanbul'a dönmüş değildi. Bilindiği gibi 3 ncü Ordu (9 ncu 10 ncu 11 nci Kolordular) ile Sarıkamış yönünde büyük bir kuşatma harekâtı düzenleyen Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, 6 Aralık 1914'de İstanbul'dan hareket ederek 12 Aralık'ta Erzurum'a varmış, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın kış mevsiminde bu yörede böyle bir hareketin yapılmasının doğru olmayacağını, bu taarruzun sorumluluğunu yüklenemeyeceğini söylemesi üzerine 3 ncü Ordu'nun emir ve komutasını kendi üstlenerek 22 Aralıkta (9 kânunuevvel 330) harekâtı başlatır. Yine bilindiği gibi bu harekât büyük bir yenilgi, bir facia ile sonuçlanır. Şiddetli kar, tipi ve soğuk yüzünden 3 ncü Ordu 90.000 (şehit, yaralı, kayıp, esir) zayiat vererek tamamen elden çıkar. 10.000 kişi kadar bir kuvvet Erzurum'a çekilir. 8 Ocak 1914 günü artık her şeyin bittiğini anlayan Enver, İstanbul'a dönmeye karar verir. 3 ncü Ordu Komutanlığına Hafız Hakkı Paşa'yı tayin ederek ve Orduya bir veda mesajı yayınlayarak 11 Ocak 1914'te kara yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılır.

Atatürk, 19 ncu Tümen Komutanlığına tayin edildiğini bildiren teli aldığı zaman Enver Paşa henüz yoldadır. Nitekim belgeler[7] Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in 3 ncü Kolordu'da yeniden kurulan 19 ncu Tümen Komutanlığına atanmasına ait inhanın Harbiye Nazırı Vekili Talat imzasıyla 18 Ocak 1915'te yapıldığını, Padişah buyruğunun 20 Ocak 1915'te çıktığını gösteriyor.

19 ncu Tümen Komutanlığına atandığını bildiren teli alan Atatürk, zaten yola çıkmak üzere hazırlanmış olduğundan birkaç gün sonra İstanbul'a gelir. İstanbul'a geldikten sonra karşılaştığı durumu anılarında şöyle anlatıyor:

"Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman Enver Paşa da Sarıkamış'tan avdet etmiş (geri dönmüş) bulunuyordu; evvelâ kendisini ziyaret için makamına gittim. Haber gönderdim, gelecek cevaba kapıda intizar ediyordum (cevabı kapıda bekliyordum); bu aralık muamalat-ı zatiye (personel işleri) müdürü Osman Şevket Bey'i elindeki dosyasıyla orada gördüm; kendisine sordum:

—Beni 19 ncu denilen fırkaya (tümene) tayin eden Harbiye Nazırı Vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır?

Osman Şevket Bey pek ciddî ve biraz mahrem (gizli) bir lisanla (dille):

[7] Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

— Hayır, dedi. Doğrudan doğruya Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretleridir; Erzurum'dan telgrafla emir buyurdular; emin olunuz Beyefendi...

Bir an sonra Enver Paşa ile karşı karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir haldeydi. Söze ben başladım:

— Biraz yoruldun, dedim.

— Yok, o kadar değil, dedi.

— Ne oldu?

— Çarpıştık, o kadar...

— Şimdiki vaziyet nedir?

— Çok iyidir, cevabını verdi.

Ben daha fazla Enver Paşa'yı üzmek istemedim. Mükâlemeyi (konuşmayı) kendi vazifeme intikal ettirdim:

— Teşekkür ederim, beni numarası ondokuz olan bir fırkaya kumandan tayin buyurmuşsunuz. Bu fırka nerededir, hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

Cevap verdi:

— Ha evet! Belki bunun için Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) ile görüşseniz daha kati (kesin) malûmat (bilgi) alırsınız.

Enver'i çok meşgul ve yorgun görüyordum; sözü uzatmadım:

— Pek iyi, o halde sizi fazla rahatsız etmeyeyim, Erkân-ı Harbiye ile görüşürüm, dedim.

Başkumandanlık Erkânı Harbiyesine müracaat ettim, icap eden rüesaya (başkanlara) kendimi şu yolda takdim ediyordum:

— 19 ncu Fırka Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Mustafa Kemal!

Kendilerine kendimi takdim ettiğim her zat hayretle yüzüme bakıyor, benim kim olduğumu anlamakta müşkülât (güçlük) çekiyordu. Nihayet Başkomutanlık Erkân-ı Harbiyesinde böyle bir fırkanın mevcudiyetinden haberdar olan bulunmadı. Şimdi hale bakınız, ne garip mevkideyim; kemali ciddiyetle herkese 19 ncu Fırka Kumandanı olduğumu söylüyorum; halbuki böyle bir fırkanın mevcudiyetinden kimsenin haberi yok, adeta sahtekâr vaziyetinde idim..."

Bizzat Atatürk'ün anlattığı bu durum, daha harbin ilk aylarında Başkomutanlık Genelkurmayının içine düştüğü kargaşayı ve Mustafa Kemal'in nerede olduğu bile bilinmeyen ikinci, hatta üçüncü kategoriden bir birliğe komutan olarak atanmış olduğunu göstermesi bakımından

Levent Şahverdi Arşivi

ilginçtir. Ama nereden bileceklerdi ki, o ikinci, üçüncü kategoriden sayılan 19 ncu Tümen 2-3 ay sonra Atatürk'ün yüksek sevk ve idaresi altında Çanakkale Muharebelerinin talihini, Birinci Dünya Harbi'nin akışını değiştirecektir.

Atatürk, Sofya dönüşü İstanbul'da bulunduğu sırada Birinci Dünya Harbi hakkındaki düşüncelerini arkadaşlarına ve büyüklerine söylemekten çekinmiyordu. Anılarında: "Ben Harbi Umuminin müttefiklerimiz için iyi netice vereceğine itimat etmiyordum. Fakat emr-i vakiden sonra bulunduğum cephelerde harbi muvaffakiyete isal etmeye (başarıya ulaştırmaya) çalıştım" der. [8]

Atatürk'ün, Genelkurmay'da üst düzeyde yeri olan bir dostuyla daha önce yapmış olduğu söyleşi de çok ilginçtir. Anılarında bu konuşmayı şöyle anlatır:

"Ben ordunun bilâ kayıt ve şart (kayıtsız, şartsız) bütün esrarı (sırları) ile Alman Heyet-i Askeriyesine tevdi ve teslim edilmesinden çok müteessirdim. Daha karar verilmezden evvel tesadüfen bu vakaya muttali olduğum vakit (bu olayı öğrendiğim zaman) sesimin erişebileceği makamata kadar itirazatta bulunmayı vazife addetmiştim. İtirazlarıma hiç kimse cevap vermedi, cevap vermeye lüzum dahi görmedi.

Yalnız bilmünasebe bu zemin üzerinde müdavele-i efkâr ettiğim (yeri geldiği için bu konuda fikir alış-verişinde bulunduğum) dostlarımdan biri ki o zaman Erkânı Harbiye-i Umumiye'de en yüksek makamlardan birini işgal ediyordu, bana güya son derece samimi davranarak dedi ki:

—Arkadaş bizim tecrübemiz senden çoktur; vakıa seni hissiyat ve hayalata sevk eden şey, memleket ve milletine aşkındır, ama düşünmüyorsun ki, bu memleket ve halk senin hararetli aşkına zannettiğin kadar layık mıdır? Bizim başımızda pek büyük adamlar var: Sen henüz onlarla konuşmamış, onların tecrübe dide (gün görmüş) nazarlarına nazarlarını tevcih etmemiş ve memleketin her tarafındaki muvaffakiyetlerinin esrarını anlayamamışsın. Eğer bir defa kendileriyle görüşsen, aynı fikirleri kabul etmekte bizden daha ileri gideceğine şüphe yoktur.

Kimlerden bahsedilmek istendiğini pekâlâ anlamıştım; fakat teyit ettirmeye lüzum görmedim. Büyük bir hata içinde bulunduklarını söylemekle iktifa ettim (yetindim). Muhatabım, ki Harb-i Umumide vefat etmiştir, o zaman kendini yüksek hayalatın faili gibi tasavvur etmekten mütevellit (doğan) bir heyecan içindeydi, diyordu ki:

[8] Atay, Falih Rıfkı. Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Hisar Matbaası, 1955, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

— Kemal, Kemal bizi rahat bırak, sonra vicdanen mesul olursun; biz öyle şeyler yapacağız ki, neticesinden sen de memnun olacaksın, dünya da hayrette kalacaktır." [9]

Bu konuşma, Atatürk'ün Sofya'da bulunduğu ve Sofya'dan döndüğü günlerde başkentteki atmosferi göstermesi bakımından ilginçtir. Enver-Talat-Cemal üçlüsü ülkenin geleceğine egemendir. Kendilerini ilahlaştırmış kişileri etraflarına toplamış, yüksek makamlara getirmişlerdir. Atatürk her ne kadar "itimat" etmiyorsa da onlar, harbin Almanların zaferiyle biteceğinden zerre kadar kuşku duymamaktadırlar; bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini Almanya'nın zaferine bağlamakta, bu amaçla Türk Ordusunu Alman subaylarının eliyle Almanya'nın emellerine göre kullanmakta hiçbir sakınca görmemekte, aksine bu tutumdan büyük yararlar ummaktadırlar.

Atatürk, işte böyle bir ortamda 2 Şubat 1915 günü Tekirdağ'a geldi. 19 ncu Tümenin emir ve komutasını üstlendi. 19 ncu Tümen, 57 nci Piyade Alayı ile iki depo alayından kurulmuştu. Fakat bir müddet sonra bu depo alayları geri alındı.

Atatürk, Tekirdağ'a gelişini, 19 ncu Tümeni teslim alışını ve Gelibolu Yarımadası'nda cereyan eden olayları Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda şöyle anlatır:

"Sofya'da ataşemiliter iken Tekirdağ'da derdest-i teşkil bulunan (kurulmakta olan) 19 ncu Fırka Komutanlığına celbolundum (çağrıldım). Henüz fırkanın matlup veçhile (istenilen şekilde) teşkiline zaman kalmadan İtilâf Devletlerinin Çanakkale Boğazı aleyhine tehditkâr bir vaziyet almaları üzerine fırkanın yalnız 57 nci alayı ile Maydos (Eceabat)'a hareket emrini aldım (25 Şubat 1915)."

İngiliz Donanması, iki Alman harp gemisinin (Goeben ve Breslau) Çanakkale Boğazı'na sığınmasından (10 Ağustos 1914) iki gün sonra (12 Ağustos) Boğaz önüne gelmiş, ama o günlerde Türkiye henüz tarafsız olduğundan Türkiye'nin Almanların yanında harbe girmesini teşvik etmemiş olmak için herhangi bir taarruzi harekette bulunmamıştı. Ancak Türkiye harbe girince Rusya'nın isteği üzerine İngiliz ve Fransız harp gemileri 2 Kasım 1914 günü Boğaz'ın girişindeki tabyalara ateş açmışlardı. Bu taarruz da bir gösteriden ileri gitmemişti. Şubat 1915'e kadar İtilâf (Anlaşma) Devletlerinin Boğaz'a karşı hiçbir taarruzi hareketleri olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Süveyş Kanalı'na karşı giriştiği harekât

[9] a.g.e.; s. 8; Türkün Altın Kitabı, a.g.e., s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

başarısızlıkla sonuçlanıp (3 Şubat 1915), Mısır'da bulunan İngiliz birlikleri serbest kalınca İngiliz Harp Kabinesi, Fransa ile birlikte Boğazı aşmaya, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamaya karar vermişti. Hazırlanan plâna göre Boğaz evvelâ donanmayla geçilecek, nakliye gemileriyle arkadan getirilecek kuvvetlerle Boğazlar ve İstanbul işgal edilecekti.

Harbin başlangıcından bu yana geçen altı ay içinde Türk Ordusu da Çanakkale Boğazı'ndaki birliklerini, özellikle topçusunu takviye etmiş, Boğaz sularına on sıra mayın döşemişti. Topçu, methal (giriş) ve merkez bataryaları olmak üzere iki grup halinde tertiplenmiş olarak Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunuyordu.

İtilâf Devletleri donanması, plân gereği ilk önce methal bataryalarını susturmak için 19 Şubat 1915 günü bombardımana başladı.

O tarihte Gelibolu Yarım Adası'nın batı kıyıları karargâhı Gelibolu'da bulunan 3 ncü Kolorduya bağlı 7 nci, 9 ncu tümenler ile bir jandarma taburu tarafından savunulmaktaydı. 19 Şubat bombardımanından sonra muhtemel bir çıkarmaya karşı yarım adanın güney kesimini takviye kararı almış olan 3 ncü Kolordu Komutanlığı (Komutan Esat Paşa'dır) Atatürk'ün komutasındaki 19 ncu Tümen'in Tekirdağ'dan Maydos'a intikal ettirilmesine karar vermiştir.

Atatürk, Maydos'a intikalden sonrasını anlatmaya devam ediyor:

"Maydos'ta İstanbul'dan gönderilen 72 nci ve 77 nci alaylar fırkaya ilhak edilerek fırka yeniden tesis ve teşkil edilmiştir. Zaten Maydos mıntıkasında bulunan 9 ncu Fırka'nın 26 ncı ve 27 nci alayları ve bazı bataryaları dahi tahtı kumandama (komutam altına) verilerek Maydos mıntıkası kumandanlığı namı altında Ece Limanı ile Seddülbahir ve Morto Limanı dahil arasındaki sahilin muhafazasına memur oldum. Aldığım talimatlara nazaran hem mevki-i müstahkem kumandanlığının ve hem de 3 ncü Kolordu kumandanlığının tahtı emrinde bulunacaktım...

İşbu mıntıkada Balkan muharebesinin son safhasında Mirliva Fahri Paşa tahtı kumandasında bulunan Kuva-yı Mürettebe namı altındaki kuvvetlerin erkânı harbiyesi harekât şubesi müdür vazifesiyle bulunduğum sıralarda sahili ve sureti müdafaasını ariz-ü amik (enine-boyuna) tetkik etmiş idim. Bu tetkikatımdan hasıl olan kanaatime göre düşmanın ihraç teşebbüsünde, Seddülbahir ve Kabatepe civarındaki sahile aynı zamanda ihraç yapabilmesi mümkün ve buna mukabil işbu sahil aksamının düşmanın ihracına sahilde mani olacak surette müdafaası da mümkün ve lazım görülmüştür. Bu itibarla 26 ncı ve 27 nci alaylar tarafından Kabatepe ve

Levent Şahverdi Arşivi

Seddülbahir sahil mıntıkalarında alınmış olan tertibatı tedafüye bizzat gezilerek ve görülerek ve serdolunan nokta-i nazara (ileri sürülen görüşe) göre tadil edilmiş (değiştirilmiş) ve her halde mezkûr (sözü geçen) sahil parçalarının herbiri için birer alay kâfi görülmüş ve 19 ncu fırka bir alayı ile Sarafim Çiftliği'nde ve aksamı mütebakisiyle (geri kalan kısımlarıyla) Maydos'ta bulundurulmuştur."

Demek ki, şubat ayının son günlerinden itibaren Atatürk, Maydos Bölgesi Komutanı olarak Ece Limanı'ndan, Seddülbahir dahil, Morto Limanı'na kadar Gelibolu Yarım Adası'nın batı kıyılarını korumakla görevlendirilmiştir; emrinde beş piyade alayı vardır.

Bu sırada düşman, Seddülbahir ve Kumkale'ye küçük ölçüde bir çıkarma yapmış ise de bu keşif ve tahrip amacıyla yapılmış bir hareketti.

18 Mart 1915'te düşman donanmasıyla Boğazı geçmeye teşebbüs etti. Bu düşman donanmasıyla kıyı topçusu arasında ve Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa (Çobanlı)'nın yönetiminde cereyan etmiş bir muharebedir. Bu muharebede düşmanın üç muharebe gemisi batmış, iki muharebe gemisiyle bir muharebe kruvazörü ağır yaralanmış, insan zayiatı çoğu ölü olmak üzere 800'ü bulmuş, bu durum karşısında düşman donanması 18 Mart akşama doğru Boğaz'dan çekilmek zorunda kalmıştı.

Boğazı donanma ile geçemeyen düşmanın yakında Gelibolu Yarımadası'na bir çıkarma yapmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu düşünen Türk Başkomutanlığı, 23 Mart 1915'te Gelibolu'da 5 nci Ordunun kurulmasına karar vermiş ve 25 Martta bu ordunun komutanlığına Alman Generali Liman von Sanders'i atamıştı.

26 Mart günü Gelibolu'ya gelen Liman von Sanders, emrindeki kuvvetleri üç gruba ayırmıştı:

Birinci Grup: 5 nci ve 7 nci Tümenler, Saros Bölgesinde;

İkinci Grup: 9 ncu Tümen, Gelibolu Yarımadası'nda;

Üçüncü Grup: 3 ncü ve 11 nci Tümenler, Boğaz'ın Asya yakasında,

Süvari Tugayı: Saros Körfezi'nin kuzey kıyılarını gözetlemekte,

19 ncu Tümen: Bigalı bölgesinde. Ordu ihtiyatında.

Liman von Sanders'in bu tertibatı düşmanın asıl kuvvetleriyle Saros Bölgesi'ne çıkacağını kabul etmiş olmasının sonucuydu. Halbuki Atatürk, incelemelerine göre düşmanın asıl kuvvetleriyle Kabatepe ve Seddülbahir bölgesine çıkacağı kanısına varmıştı. Olayların, Atatürk'ün stratejik değerlendirme yeteneğinin ne kadar yüksek olduğunu ortaya çıkardığını ileride göreceğiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Liman von Sanders'in emri üzerine Atatürk, korumakla yükümlü olduğu bölgeyi 9 ncu Tümen Komutanı Alb. Halil Sami Bey'e teslim ederek 19 Nisan 1915'te Tümeniyle 5 nci Ordu Genel İhtiyatı olarak Bigalı'ya intikal etti.

19 ncu Tümen'in Bigalı'da Ordu ihtiyatına alınmasından altı gün sonra, 25 Nisan 1915'te düşman çıkarma birliklerinin ilk kademesi Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıktı. Seddülbahir'e ilk çıkan kuvvetler 29 ncu İngiliz Tümeni ile I nci Fransız Tümeni'ne, Arıburnu'na çıkan kuvvetler Anzak (Australia New Zealand Army Corps) Kolordusu'na mensup birliklerdi. Atatürk, 25 Nisan günü sözü geçen raporunda şöyle anlatır:

"İşte o günlerden birinde, 12 Nisan (25 Nisan 1915) sabahı idi ki, Arıburnu'nda bir hadise cereyan etmekte olduğu işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı.

Bütün firka kıtaatının harekete hazırlık derecesi tezyit edildi (artırıldı). Bir taraftan Maydos Mıntıkası Kumandanlığından malûmata intizar etmekte (bilgi beklemekte) idim, diğer taraftan da ordunun emrine... Yalnız firkanın süvari bölüğüne -istihsali malûmat (bilgi elde etmek) için- Kocaçimen istikametinde hareket etmesi emrini verdim.

Bu sırada idi ki, 3 ncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa Hazretleriyle Gelibolu'dan telefonla görüşülmüştür. Müşarüniley (sözü geçen yüksek kimse) de henüz cereyan-ı ahval (olup bitenler) hakkında vazıh (açık) malûmat edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğleden evvel saat altıbuçukta idi, Halil Sami Bey'den vürut eden (gelen) bir raporla düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun mezkûr (sözü geçen) düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek Maltepe'de icra ettiğim hususî tarassudat (yaptığım özel gözetlemeler) neticesinde bende hasıl olan kanaati katiye (kesin kanı), öteden beri imali fikir ettiğim (düşündüğüm) gibi, düşmanın Kabatepe civarında mühim kuvvetle karaya çıkmaya teşebbüsü, demek ki, vuku buluyordu. Binaenaleyh bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamayacağını, her halde evvelce tahmin ettiği gibi, bütün firkamla düşmana incizabın (yönelmenin) * gayrı kabili içtinap (çekinilmesi olanaksız) olduğunu takdir ediyordum. Artık hiçbir şeye intizar etmeyerek (hiç bir şey beklemeyerek) karargâhımın bulunduğu Bigalı Köyü'nde ikamet eden birinci piyade alayı (57 nci Alay) ile Cebel (dağ) bataryasının derhal harekete geçmek üzere

Levent Şahverdi Arşivi

âmade (hazır) bulundurulmalarını; kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim...

Altı maddelik bir emir not ettirdim... Bundan başka, 3 ncü Kolordu Kumandanlığına telefonla arz edilmek üzere bir rapor yazdırdım. Vaziyeti ve vaziyetimi ve teşebbüsümü anlattım.

Bundan sonra kıtalarını yürüyüşe müheyya (hemen hazır) olarak içtima ettirmiş (toplamış) olan 57 nci Alay, -meşhur bir alaydır bu, çünkü hepsi şehit olmuştur- kumandanları ve sertabip (başhekim) ve bir yaverimle bir emir zabitim beraber olduğu halde içtima mahalline (toplanma yerine) gittim. Basit bir tertiple Bigalı Deresi boyunca giden yol üzerinde alayı bizzat yürüyüşe geçirerek Kocaçimen Tepesine tevcih ettim (yönelttim).

Yolda giderken kumandanlara olsun, sertabibe olsun şifahî, izahat-ı lâzime veriyordum (gerekli sözlü açıklamayı yapıyordum). Takip ettiğimiz dereden bizi Kocaçimen'e isal edecek (götürecek) muayyen bir yol olmadıktan başka, Kocaçimen'e varmak için atlamaya mecbur olduğumuz saha da pek ziyade fundalık, sa'bül-mürur (geçilmesi güç), kayalıklı derelerle malî (dolu) idi. Bir yol bulup kıtayı sevke delâlet etmesi için topçu tabur kumandanını tavzif ettim (görevlendirdim).

Bu zat kayboldu. Ondan sonra batarya kumandanını memur ettim. Bu da başını alıp Kocaçimen Tepesi'ne kadar gitmiş, delâletlerinden istifade edilemedi.

Bizzat yol bulmak ve müfrezeyi oradan sevk etmek suretiyle Kocaçimen Tepesi'ne muvasalat edildi (varıldı). Şimdi Kocaçimen Tepesi'ni tasavvur buyrun: Kocaçimen Şibicezirenin (yarımadanın) en yüksek tepesidir. Fakat Arıburnu noktası zaviye-i meyyite (ölü açı) içinde kaldığından buradan görülmüyor.

Orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiçbir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Efrat (erat) o müşkül araziyi bilâ tevakkuf kat'etmek (hiç durmadan geçmek) yüzünden yorulmuş ve yürüyüş umku (derinliği) pek ziyade derinleşmişti. Alay ve batarya kumandanına efradı tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim. Denizden mestur (örtülü) olarak on dakika kadar tevakkuf edecekler, sonra beni takip edeceklerdi. Ben de orada bir Aptalgeçidi vardır, o Aptalgeçidi'nden Conkbayırı'na gidecektim. Yanımda yaverim, emir zabitim ve sertabip ile oralarda tekrar bulduğumuz fırka cebel topçu tabur kumandanı olduğu halde evvelâ atlı olarak yürümeye teşebbüs ettik, fakat arazi müsait değidi. Hayvanları bıraktık, yaya olarak Conkbayırı'na vardık.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir. Ve vakanın en mühim ânı bence budur.

Bu esnada Conkbayırı'nın cenubundaki (güneyindeki) 261 rakımlı tepeden sahilin tarassut ve teminine memuren (gözetleme ve korunması göreviyle) orada bulunan bir müfreze efradının Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Bizzat bu efradın önüne çıkarak:

— Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

— Efendim düşman! dediler.

— Nerede?

— İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.

Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve kemal-i serbesti ile (tamamen serbest olarak) ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün: Ben kuvvetlerimi bırakmışım, efrat on dakika istirahat etsin diye... Düşman da bu tepeye gelmiş... Demek ki, düşman bana benim askerlerimden daha yakın! Ve düşman, benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena vaziyette düçar olacaktı (düşecekti). O zaman artık bunu bilmiyorum, bir muhakeme-i mantıkiye (mantıki durum tartışması) midir, yoksa sevki tabiî (içgüdü) ile midir, bilmiyorum; kaçan efrada:

— Düşmandan kaçılmaz, dedim.

— Cephanemiz kalmadı, dediler.

— Cephaneniz yoksa, süngünüz var, dedim.

Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel bataryasının yetişebilen efradının marş marşla benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldırdım. Bu efrat süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır.

Kolun başında bulunan bölük yetişti. Bu bölüğe cephanesiz bölüğü takviye ederek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan 57 nci Alay 2 nci Tabur Kumandanı Yüzbaşı Atâ Efendi'ye bütün taburu ile bu bölüğü takviye ederek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Cebel bataryasına Suyatağında mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir tabur, kumandanı üzerinden açılarak taarruza iştirak etti. Bundan sonra idi ki, Alay kumandanına bütün alayı ile benim tevcih ettiğim istikametlerde düşmana taarruz etmesini emrettim.

57 nci Alayın taarruza başlaması öğleden evvel saat on raddelerindeydi. O esnada 9 ncu Fırkaya mensup süvari zabitanından (subaylarından)

Levent Şahverdi Arşivi

mülâzımıevvel (üsteğmen) Mehmet Salih Efendi yanıma geldi ve 27 nci Alayın Kocadere garbındaki sırtlardan Kemalyeri üzerinde düşmanla muharebeye başladığını haber vedi. O zabitle mezkûr alay kumandanına, düşmanın sol cenahına (yanına) taarruz etmekte olduğumu, 27 nci Alayın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz Bigalı civarında bulunan 19 ncu Fırka Kısmı Küllisini (büyük kısmını) Kocadere istikametine celp edeceğimi (çağıracağımı), bu emri kendisine irsal eden (getiren) süvari mülazımı Salih Efendi'yi tekrar nezdime iade etmekle (yanıma göndermekle) beraber benimle daima irtibatı muhafaza etmesini, muharebeyi Conkbayırı'ndan idare edeceğimi emrettim, bildirdim. Bigalı'da bulunan fırka erkânı harbine (tümen kurmayına) da emir atlısıyla bir emir gönderdim. Dedim ki:

"İzzettin Bey, alay 72 Maltepe'ye tekarrüp etsin (yaklaşsın). Alay 73, Kocadere şarkına (doğusuna) tekarrüp etsin. Ve bu raporu 3 ncü Kolordu Kumandanına veriniz."

Atatürk'ün 3 ncü Kolordu Komutanlığına sunulmak üzere 19 ncu Tümen Kurmayı Yzb. İzzettin (Çalışlar)'a gönderdiği rapor şöyledir:

"Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Arıburnu Şimalindeki şırtlar
12 Nisan 1331 (25 Nisan 1915) saat 10.24
evvel (öğleden evvel)

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi, Arıburnu ile Kabatepe arasında birbuçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27 nci Alay, düşmanı şark cephesinde 800 m. işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol cenahında 600 m. den taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı, bir alay tahmin ediyorum."

Atatürk, o günkü muharebenin akışını anlatmaya devam ediyor:

"Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın sol cenahından 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kıtaat-ı ricate (geri çekilmeye) mecbur edildi.

57 nci Alay, verdiğim emir üzerine düşmanı şiddetle takip ediyordu. 27 nci Alay kumandanından emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla beraber, gerek bizzat benim, gerek yanımdaki zabitlerden tarassut için ileri gönderdiklerimin netice-i tarassudumuzdan (gözetleme sonuçlarımızdan) bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğleden önce saat 11,5'da vaziyet bence şu idi:

Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti sekiz taburdan fazlaydı. Şimdi bu sekiz taburluk kuvvet kendisiyle gayrı mütenasip (gücüne uygun olmayan) gayet geniş bir cephe üzerinde 261'e kadar şimalden ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların garp yamaçlarına kadar şarktan ilerleyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, ziyade manialı (çok engelli) bir takım derelerle kesik bulunuyordu; bu sebeple düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıf idi. Conkbayırı şimalinde (kuzeyinde) mevzi alan 19 ncu Fırka'nın seri cebel bataryası (seri ateşli dağ bataryası) Arıburnu ihraç (çıkarma) noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz ihraç etmeye devam ettiği kıtaatın (birliklerin) ihracı hem müşkülâta, hem de teahhura uğradı (hem güç, hem geç oldu). 57 nci Alayın Conkbayırı ve Suyatağı hattından 261 istikametinde ve cephe ile kesif olarak düşmanın pek nazik ve mühim olan sol cenahına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan 27 nci Alayın da Merkeztepe istikameti umumiyesinde (genel istikametinde) geniş cephe ile düşmana atılması düşmanı ricata (geri çekilmeye) mecbur etmiştir.

Fakat bence bu tabiye vaziyetinden daha mühim olan bir âmil vardır ki, o da herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı.

Bu öyle âlelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete teşne olduğu bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlere şunu ilâve etmişimdir:

— Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.

Fakat akşama kadar daha çok zaman vardır. Bu sıralarda idi ki, 9 ncu Fırka Kumandanından haber getiren bir zabit, düşmanın Kumtepe'ye kuvvet ihracına başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını, 19 ncu Fırkaca bu cihetin nazarı dikkate alınmasını, 9 ncu Fırka Kumandanının tekmil kuvvetleriyle Kirte'ye gittiğini bildiriyordu.

Kumtepe, Kilidülbahir'e en yakın ve pek müessir bir noktadır. Burasını müsamaha etmek (görmemezlikten gelmek) bütün maksatları ziyaa uğratabilir (bütün amacı kaybettirebilir). Binaenaleyh derhal hatırıma gelen şey, Arıburnu'nda muharebeye iştirak eden kuvvetleri taarruza devam ettirmek ve fırka kısmı küllisiyle bizzat Kumtepe'ye yetişmek oldu. Buna dair icap eden emirler verildi. Fakat fırka kısmı küllisine mülâki olmayı tercih ettiğim (tümen büyük kısmına katılmayı yeğlediğim) için hemen hareket ettim."

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Maltepe'ye geldiğinde Kolordu Komutanı Esat Paşa ile karşılaşıyor ve Kumtepe'ye çıkarma yapıldığına dair kendisine verilen bilginin doğru olmadığını öğreniyor. Bunun üzerine bütün kuvvetiyle Arıburnu'ndaki düşmana taarruza karar veriyor ve 77 nci Alayı, 27 nci Alayın solundan düşmanın sağ yanına taarruz ettiriyor.

19 ncu Tümenin bu taarruzu karşısında düşman kıyıya kadar çekiliyor; hatta bir kısmı sandallara binerek kaçmaya bile başlıyor. Ama karanlık basınca düşman yeniden karaya asker çıkarıyor. Bütün gece sürdürdüğü çıkarmayla karadaki kuvvetlerini takviye ediyor ve ertesi günü (26 Nisan) üstün kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat birliklerimizin mukavemetini kıramıyor.

Atatürk, 27 Nisan günü iki piyade alayının daha emrine verileceğini öğrenince derhal taarruza karar veriyor; 19 Mayıs 1915'e kadar sürdürdüğü taarruz ve savunma muharebeleriyle kendi kuvvetlerinden çok üstün çıkarma kuvvetlerini daracık bir bölgede kalmaya mahkûm ediyor.

Yarbay Mustafa Kemal, Çanakkale muharebelerinin ilk ayında gösterdiği üstün başarı nedeniyle 1 Haziran 1915'te albaylığa yükseltildi.

Atatürk'ün Arıburnu Komutanlığı sırasında muharebeleri nasıl yüksek bir ruh haleti içinde, sarsılmaz azim ve iradeyle yönettiğini göstermesi bakımından şu emri çok ilginçtir:

"Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler katiyen (kesinlikle) bilmelidirler ki, uhdemize tevdi edilmiş (üzerimize verilmiş) namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâb-u istirahat (rahat uyku) aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphe yoktur."

Türk birliklerinin inatlı savunması karşısında üç aya yakın bir sürede fazla ilerleme kaydedemeyen Müttefik Komutanlığı, Limni Adası'na topladığı 50-60.000 kişilik bir kuvvetle yeni bir çıkarma yapmaya, asıl kuvvetleriyle Anafarta Limanı (Suvla Limanı) bölgesine çıkıp Tekketepe-Büyük Anafarta çizgisini ele geçirmeye ve buradan Eceabat yönünde ilerleyerek Boğaz tahkimatını düşürmeye karar verdi.

Bu plânın başarıya ulaşabilmesi için Arıburnu ve Seddülbahir bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerinin tespit edilmesi lâzımdı. Anzak Kolordusunun kuzey kanadındaki 2 nci Avusturalya Tümeni bu maksatla Türk savunma cephesinin kuzey kesiminde bulunan 19 ncu Tümen

Levent Şahverdi Arşivi

bölgesine 6 ve 7 Ağustos 1915 günleri taarruz etti; fakat Mustafa Kemal'in aldığı önlemler ve yaptığı inatlı savunma nedeniyle ağır kayıplar vererek Cesarettepe önünde savumaya geçmek zorunda kaldı.

Arıburnu ve Seddülbahir cephesinde şiddetli muharebeler devam ederken, 6 Ağustos 1915 akşamı saat 22.00'de 10 ncu, 11 nci İngiliz tümenleri, Büyük ve Küçük Kemikli Burunlarının güney kıyılarına çıktı. Bu tümenler 7 Ağustos 1915 günü saat 3.00'e kadar Karakol Dağı-Softa tepe 10 Rakımlı Tepe)-Lâlebaba-Tuzla Gölü güneyi hattına kadar ilerledi. Kıyıdaki Türk birliklerinin çok zayıf olmasına rağmen İngilizler bu çıkarma sırasında 1.700 kişi kaybetmişlerdi.

Çıkarmayı haber alan 5 nci Ordu Komutanı Liman von Sanders, Saros Grubu Komutanı Albay Fayzi'ye 7 nci ve 12 nci tümenleri derhal Anafartalar kesimine yanaştırmasını ve 8 Ağustos 1915 günü düşmana taarruz ederek denize dökmesini emretti. Albay Feyzi, bu iki tümeni derhal harekete geçirdi ise de yürünen yol uzun (25-40 km.) olduğundan birliklerin yorgun ve arazi keşfi yapmamış olduklarını ileri sürerek taarruzun ertesi güne bırakılmasını teklif etti. Bunun üzerine Liman von Sanders Albay Feyzi'yi görevinden aldı ve 8 Ağustos 1915 gün ve saat 21.45 işaretli emriyle askeri niteliklerini çok taktir ettiği ve her bakımdan güvendiği Albay Mustafa Kemal'i Anafartalar Grup Komutanlığına atadı. Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1915 günü saat 4.10'da Anafartalar Grup Komutanlığını ele aldı. 9 Ağustos günü yaptığı taarruzla İngiliz birliklerini kıyıya attı; ancak güney kanadında beliren tehlike üzerine 9 Ağustos akşamı 7 nci ve 12 nci tümenlerin taarruzla ele geçirdikleri en ileri hatta savunmaya geçmelerini emrederek, 8 nci Tümen Karargâhının bulunduğu Conkbayırı bölgesine gitti ve 10 Ağustos sabahı 8 nci tümeni taarruza geçirerek bu bölgedeki tehlikeli durumu da düzeltti. Böylece Anafartalar Bölgesine hâkim arazinin Türk birliklerinin elinde kalmasını sağlamış oldu. Bu durumda Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı General Hamilton, 10 Ağustos günü akşamı artık taarruza devamın bir yararı olmayacağını düşünerek İngiliz birliklerinin savunmaya geçmelerini emretmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal, 8 nci Tümen Karargâhının bulunduğu Conkbayırı'nda geçirdiği geceyi ve ertesi gün cereyan eden olayları şöyle anlatır:

"Bütün geceyi pek rahatsız ve uykusuz geçirdim. Bir taraftan Anafartalar mıntıkasından gelen raporlar ve bahusus (özellikle) yanlış fakat mühim haberler beni bizzat işgal ettiği gibi, bir taraftan da evvelki günlerin nekbetli (talihsiz) neticelerinde kıtasını, âmirini kaybetmiş ve hâlâ bulamamış bir takım kumandanların doğrudan doğruya bana müracaatı

Levent Sahverdi Arşivi

bir dakika bile istirahate imkân bırakmadı. Karargâhımdan bana mülaki olabilen (katılabilen) bazı zabitleri sekizinci fırkanın iştigal ve tertibatını anlamak üzere gönderdim. Bu zabitlerden bilhassa erkânıharbiye yüzbaşısı Hidayet Efendi hücum istihzaratını (hazırlıklarını) tetkik için fedakârane ifayı hizmet etti.

41 nci Alay hücum anına kadar gelmedi. Yanlış yere gitmiş. Badehu (daha sonra) gelebildi. 8 nci fırka tertibatını almıştı: 23 ncü Alay, iki taburu birinci hatta harp nizamında, bir taburu da bu hattın gerisinde olmak üzere Conkbayırı'na taarruza hazırlanmıştı. 28 nci alay da aynı hizada Şahinsırta hücum tertibatını ikmal etmişti. Fecir olmak üzere idi.

Çadırımın önüne çıktım. Hücüm edecek askeri görüyordum. Oradan hücumun icrasına intizar edecektim (yapılmasını bekleyecektim).

Gecenin perde-i zâlâmı (karanlık perdesi) tamamen kalkmıştı. Artık hücum anı idi. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağıracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti.

Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa ve kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı nizamda duran askerimizin üzerinde bir defa patlarsa, hücumun ademi imkânına (olanaksız hale geleceğine) şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Fırka Kumandanına tesadüf ettim. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selâm verdim ve dedim ki:

— Askerler! karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvelâ ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!

Kumandan ve zabitlere de işaretime askerlerin nazarı dikkatini celbetmelerini emrettim.

Ondan sonra hücum safının önünde biryere kadar gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim.

Bütün askerler, zabitler, artık her şeyi unutmuşlar, nazarlarını, kalplerini, verilecek işarete merkuz (dikilmiş) bulunduruyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılınçları ellerinde zabitlerimiz kırbacımın aşağı inmesiyle ahenin (demirden) bir kitle gibi şîrâne (aslanca) bir savletle (saldırışla) ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde âsumânî bir gulguleden (gökgürültüsünü andıran bir uğultudan) başka bir şey işitilmiyordu: Allah, Allah, Allah!

Levent Şahverdi Arşivi

Düşman silâh istimaline (kullanmaya) vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman kâmilen imha edildi.

Dört saat mücadeleden sonra 23 ncü ve 24 ncü alaylarımız Conkbayırı'nı kâmilen düşmandan tathir (temizledikten) ve 28 nci Alay dahi Şahinsırt'ın en yüksek sırtını istirdat eyledikten (aldıktan) sonra Sarıtarla, Ağıldere üzerine garba (batıya) saldırdılar. Önüne tesadüf eden düşman kıtaatını mağlup ve münhezim ediyorlardı (yeniyor ve bozguna uğratıyorlardı).

28 nci Alayın bir kısmı Şahinsırt'ın Boyun noktasına yerleştirilmiş olan düşman mitralyözlerinin (ağır makinalı tüfeklerinin) müessir ateşinden daha ileri gidememişti.

Conkbayırı tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden tevcih ettiği seri ve kesif topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti.

Semadan şarapnel, demir parçaları yağmuru yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Bütün Conkbayırı kesif dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes mütevekkilâne akıbete muntazır duruyordu (işi Tanrıya bırakmış, sonucu bekliyordu). Etrafımız şüheda ve mecruhîn (şehit ve yaralılar) ile doldu."

İşte Conkbayırı muharebelerinin cereyan ettiği bu 10 Ağustos 1915 günü, gözetleme yerinde muharebenin gidişini izlerken Atatürk'ün göğsünün sağ tarafına bir şarapnel parçası çarpar ve cebindeki saati parçalar; vücuduna fazla girmez; yalnız derince bir kan lekesi bırakır. Atatürk, bu parçalanmış saati daha sonra o günün hatırası olmak üzere Ordu Komutanı Liman von Sanders'e verir. O da aile asalet armasını taşıyan bir saati Atatürk'e hediye eder.

Anafartalar ve Conkbayırı muharebelerinden sonra Çanakkale cephesinde önceki günlere göre bir durgunluk olur. Bu arada Başkomutan vekili Enver Paşa, Çanakkale cephesini dolaşır; diğer grupları ziyaret ettiği halde Albay Mustafa Kemal'in komuta ettiği Anafartalar Grubu'na uğramaz. Bunu bir onur konusu yapan Atatürk, Ordu Komutanı Liman Paşa'ya istifasını sunar. Bu olay, Atatürk'ün kişisel onuruna verdiği önemi göstermesi bakımından ilginçtir. Bu istifa dilekçesini alan Ordu Komutanı'nın Başkomutan Enver Paşa'ya yazdığı mektup ise Liman von Sanders'in Atatürk'e verdiği değeri göstermesi bakımından daha da ilginçtir.

Levent Sahverdi Arşivi

Liman Paşa'nın mektubu aynen şöyledir.

Ekselans 17.7.1331
Enver Paşa, (30 Ekim 1915)

Osmanlı İmparatorluğu Ordusu ve Donanması Başkumandan Vekili, Zat-ı Şahanenin Yaver-i Ekremi.

Ekselansınıza, Albay Mustafa Kemal Bey'in yazılı bir dilekçe ile hizmetten ayrılmasını dilemiş olduğunu bildirmekle şeref duyarım.

Bu dilekçeyi destekleyemem. Çünkü Mustafa Kemal Bey'i, vatanının bu büyük savaşta hizmetlerine muhakkak surette muhtaç olduğu, çok müstesna kabiliyetli, becerikli ve cesur bir subay olarak tanıdım ve takdir ettim.

Albay Mustafa Kemal Bey, beş ay önceki ilk karaya çıkış hareketinden beri 19 ncu Tümenin başında parlak şekilde savaşmış ve İngilizlerin Anafarta kanadında son büyük çıkarma hareketleri esnasında müşkül bir anda kumandayı üzerine almak zorunda kalmıştır; çünkü bu hususta görevlendirilmiş olan 16 ncı kolordu Komutanı, 17 nci ve 12 nci tümenlerle hücuma geçmesi için verilen mükerrer emirleri yerine getirmemiştir.

Albay Mustafa Kemal Bey, burada da görevini o kadar büyük bir cesaret ve iyi, açık bir tertibat ile ifa etti ki, kendisine -vazifem icabı olarak- takdirimi ve şükranımı tekrar tekrar ifade ettim.

Albay Mustafa Kemal Bey ayrılmak istiyor; çünkü Ekselanslarının, İmparatorluk Ordusu Başkumandan Vekili ve en yüksek üstünün güvenine sahip olmadığı kanısındadır. O, bilhassa Ekselansınızın son defa burada bulundukları sırada, diğer üç grup komutanını ziyaretinizle şereflendirirken -o zaman ve halen hasta olmasına rağmen- kendisini aramamış olmanızdan bunun çıktığına inanıyor.

Ben Albay Mustafa Kemal Bey'e ziyaretin sırf zamanın darlığı yüzünden yapılamadığını ve Ekselansınızın kendisinin hizmetlerini her halde takdir ettiklerini ifade ettim.

Şimdilik ilişikte sunmadığım ayrılma dilekçesini, Ekselanslarınızın güvenini belirtmek suretiyle reddetmek lutfunda bulunmalarını rica ediyorum.

Ekselanslarınızın en derin hürmetkârı
Liman von Sanders"

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine Enver Paşa, Atatürk'e şu teli çeker:

"Anafartalar Grubu Kumandanı
Miralay Mustafa Kemal Bey'e
Zata mahsustur.

Rahatsızlığınızı işittim, mütessir oldum. Son defaki Çanakkale'yi ziyaretimde muhtelif mevazii (mevzileri) görmek istediğimden sizi ziyarete vakit kalmamıştı. İnşallah yakında tamamen kesbi âfiyet eyler ve bugüne kadar olduğu gibi kumanda ettiğiniz kıtaatın başında muvaffakiyetle ifayı vazife eylersiniz.

Enver"

Ayrıca Liman Paşa'ya da şu teli gönderir:

"Liman Paşa Hazretlerine Mahrem; zata mahsustur.

Tahrirat-ı samilerini (yüce yazılarınızı) aldım. Arzu-yi devletleri veçhile Mustafa Kemal Bey'e yazdım.

Enver"

Enver Paşa'nın teline Atatürk, şu cevabı verir:

"Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine
Zata mahsustur.

Rahatsızlığımdan dolayı iltifat ve teveccühatı samilerine arz-ı teşekküratı mahsusa eylerim. Bendenizi an-karip (yakında) hudusu (çıkması) memul vekayi için ihzar olunan kuvvetin başında da bulundurarak zat-ı devletlerine daha büyük hidemat (hizmetler) ifasına mazhariyetle taltif buyuracağınızdan eminim.

21 Eylül 331 (4 Kasım 1915)
Anafartalar Grubu Kumandanı
Miralay
Kemal" [10]

Atatürk'ün "yakında çıkması beklenen olaylar" sözüyle neyi kastetmiş olduğunu bilmiyoruz. Yalnız o günlerde ilgili Türk karargâhlarında Müttefiklerin kış gelmeden Gelibolu'dan çekilecekleri kanısı hâkimdir. Çünkü yedi aydır bir ilerleme kaydedemeyen birliklerin kış aylarında taarruza devamının daha güç olacağı gibi bu birliklerin kışın kötü

[10] Kâzım Orbay'ın TTK'ca satın alınan evrakı.

Levent Sahverdi Arşivi

havalarda denizden ikmalinin de çok zor olacağı düşünülmektedir. Nitekim öyle olmuş, Ocak 1916 başında Müttefikler Gelibolu Yarımadası'nı tamamen boşaltmışlardır.

İşte Atatürk o günlerde devamlı surette bir karşı taarruz yapılmasını, düşmanın elini kolunu sallayarak çekilmesine meydan verilmesini önermekte ve savunmaktadır. Fakat Ordu Komutanı düşman gemilerinin açacağı yoğun topçu ateşi altında ağır zayiat verileceğini ileri sürerek kabul etmemektedir.

Gerek bu karşı taarruz önerisinin reddi, gerekse yapılan bir emir komuta değişikliğiyle kendisinin vekâlet etmekte olduğu 16 ncı Kolordu Komutanlığına bir Alman Subayının (Albay Kaninkiser) atanması ve bu alman subayı emrinde, kolordu komutanlığı yetkisiyle de olsa, bir grup komutanı durumuna düşürülmesi Atatürk'ü çok üzmüş ve ikinci kez istifa dilekçesi vermiştir.

Mustafa Kemal'i çok takdir eden Ordu Komutanı Liman von Sanders, bu kez de araya girdi; dilekçeyi geri aldırdı ve Atatürk'ün bir ay hava değişimiyle İstanbul'a gitmesini sağladı.

Atatürk, anılarında bu ayrılış olayını, nedenlerine hiç değinmeden, kısaca:

"10 Aralık 1915'te sağlık durumum dolayısıyla Grubun emir ve komutasını 5 nci Kolordu Kumandanı Mirliva Fevzi Paşa'ya (Mareşal Fevzi Çakmak) bırakarak ayrıldım." şeklinde ifade eder.[11]

Atatürk'ün 19 ncu Tümen ve Anafartalar Grup Komutanı olarak Çanakkale savaşlarında kazanmış olduğu başarılar, sade Osmanlı başkentini düşman işgalinden kurtarmakla kalmamış harbin akışını değiştirmiştir. Rusya müttefikleri tarafından desteklenemediğinden Çarlık çökmüş, yerine kısa bir aradan sonra bugünkü komünist rejim kurulmuştur. Harp uzamış, dört yıl süren harpte ağır zayiat veren galip devletler de çok yorgun ve bitap duruma düşmüşlerdir. Çarlığın çökmesi, galip devletlerin yorgunluğu, güçsüzlüğü harbin başında Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında düşündüklerini gerçekleştirmelerine engel olmuştur.

Atatürk'ün bu başarısını İngiliz Resmi Harp Tarihi şöyle dile getirmektedir:

"Liman von Sanders'in bugün Türkiye'yi idare etmekte olan ve o zaman bir tümen komutanlığında bulunan mukadderatın adamından aldığı kuvvet ve ilhamın yüksek kıymetine paha biçmek imkânsızdır.

[11] Türk Tarih Kurumu, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

Anzak Kolordusunun 25 Nisan'da ilk ihraç gününde hedefini zaptetmeye muvaffak olamayışının en birinci âmili bu subayın bizzat mevcudiyeti ve vaziyete hâkim olmasıdır. Müşarünileyhin (adı geçen yüksek kişinin) 9 Ağustos'ta bir an içinde şimal mıntıka komutanlığına tayin edilerek burada gösterdiği yüksek cesaretli hareketlerdir ki, 9 ncu Kolordunun ilerlemesine mani olmuş ve bunu durdurmuştur. Yirmidört saat sonra müşarünileyhin bizzat yaptığı bir keşiften sonra Conkbayırı'nda yaptığı çok parlak bir mukabil taarruz neticesinde Türkler Sarıbayır Sırtları üzerinde gayrı kabili zapt bir mevziye yerleştiler. Tarihte, bir tümen komutanının üç muhtelif yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir seferin akıbetine ve belki bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet ihdas etmesine nadiren tesadüf edilir." [12]

[12] General C.F. Aspinall-Oglander, Çeviren Dz. Yzb. M. Hulusi, Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı, Genelkurmay Yayınları, Askerî Matbaa, 1940, Cilt II., s. 471.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜKTE BARIŞ VE SEVGİ

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU

Atatürk, Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra ülkemizin paylaşılmasına karşı öncülük etti. 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıkarak Millî Mücadeleyi başlattı. Düşmana karşı, dağınık direnişler arasında dayanışma kurdu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararının kurtaracağını" vurguladı. "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir" ilkesini benimsedi. Milletçe elele çeşitli sıkıntıları ve güçlükleri göğüsleyerek düşmanı 9 Eylül 1922 de ülkemizden kovdu.

Yurt savunmasında son derece çetin olan Atatürk, tehlikeyi ortadan kaldırdıktan sonra, daima barışçılığı vurgulamıştır, Onun "yurtta barış dünyada barış" ilkesi bir özdeyiş olarak hafızalarda yaşamaktadır. Atatürk Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı (30 Ağustos 1922) kazandıktan sonra savaş alanını gezerken yerde yatan Yunan Bayrağı'nı kastederek "derhal bu Bayrağı yerden kaldırın, bir milletin bağımsızlık simgesi yerde sürünmez" demiştir. Yine Atatürk kendisine tutsak olarak getirilen Yunan Başkomutanına kılıcını iade ederek insancıl duygularla onu teselli etmeye çalışmıştır.

Bir sıralar Atatürk, Konya'da iken Kız Öğretmen Okulu'nda bir müsamere verilmiş, piyeste olayın kahramanı delikanlı Türk genci savaşta sakat kaldığı için yüzüğünü nişanlısına iâde etmek istemiş ve kız da sadâkat göstererek yüzüğü geri almamıştır. Bu olayı seyrederken büyük Kahramanın gözleri yaşarmıştır.

Aynı biçimde, manevî çocuğu Sabiha Gökçen'in bir başarısı da onun gözlerini nemlendirmişti. Bu olay Sabiha Gökçen'in uçağını ilk olarak tek başına uçurarak yere inişinden sonra Atatürk'ün elini öperken olmuştu.

Yine Atatürk bir gezisi sırasında tek öküzle çift süren Halil Ağa'ya rastlamış, bunun sebebini sormuştur. Halil Ağa devlete borcu nedeniyle öteki öküzü sattığını söyleyince, ilgililere çiftçinin borçlarının ertelenmesi hususunda emirler vermiştir. [1]

[1] Bak. Fuat Avcı, Olaylar ve Atatürk, S. 41-42, Ankara 1984.

Levent Sahverdi Arşivi

İsmet İnönü onun için "insanlık idealinin âşık ve seçkin kişisi' demişti. Atatürk'ün şu vecizeleri çok ibretlidir: "Savaşçı olamam, çünkü savaşın acıklı hallerini herkesten iyi bilirim", "Savaş zarurî ve hayatî olmalıdır. Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye savaşa gidebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça savaş bir cinayettir."

Atatürk bütün insanların mutluluğunu dilemiştir; bu konuda şu sözler derin anlamlar içermektedir: "İnsanları mutlu edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onları birbirine sevdirerek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir." [2] "Vatandaşların bir milletin ferdleri olmak itibariyle, millete, onun devlet ve hükûmetine ve mensup olduğu milletin medenî insanlığın bir ailesi olması açısından bütün insanlığa karşı bir takım vazifeleri vardır." [3] "Biz kimsenin düşmanı değiliz. Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız." [4]

Atatürk'ün barışçılığı ve insan sevgisi dünyada bir çok kimsenin dikkatini çekmiştir. Tanınmış Alman düşünürlerden Herbert Melzig onun için şöyle demiştir: "Kemal Atatürk kendi ulusu ve insanlık için beslediği sevgi ile, bir dâhinin neler yapabileceği hususunda bütün dünyaya görülmedik ve işitilmedik bir sahne seyrettirmektedir." O, yurduna göz dikenleri yendikten sonra karşı tarafa dostluk elini uzatmıştır.

1978 yılında Unesco, doğumunun yüzüncü yılında Atatürk'ün bütün dünyada anılmasını istemiştir. Genel konferansta İsveç delegesinin "dünyada bir çok büyük adam var, hepsini böyle anacak mıyız?" sözüne karşı Sovyet delegesi "Atatürk herhangi bir büyük adam değildir. o, bu çağa damgasını vurmuş olan bir adamdır" demiştir. [5]

Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah da 1954 yılında Atatürk hakkında şöyle söylemiştir: "O, Türkiye'yi kurtarmakla bütün dünya uluslarına müslümanların seslerini duyuracak kudrette olduğunu isbat etti." Onun hakkında Tunus devlet başkanı Habib Burgiba'nın 1963 yılındaki sözleri şöyledir: "Atatürk, ölümü köleliğe üstün tutan bir milletin neler yapabileceğini şaşkınlık içindeki bir dünyaya göstermiştir.. Onun ölmez eseri.. Işıklı bir örnek ve ilham kaynağı olarak kalacaktır." [6]

[2] Bak. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II., s. 278-279.

[3] Bak. A. Afet İnan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün Elyazıları, TTK Yayını, s. 16, Ankara 1969.

[4] Bak. Cemal Enginsoy, Atatürk'ün İnsan Sevgisi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. II., sayı: IV., s. 89, Ankara 1985.

[5] Bak.: Aynı eser, s. 93.

[6] Bak. Aynı eser, s. 94-95.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk her vesile ile dünya barışının önemine değinmiştir. 1 Kasım 1925 te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında şöyle söylemiştir: "Karşılıklı güven ve esenlik bütün dünya uluslarının üzerinde titremesi gereken bir mutluluk ilkesidir." Atatürk 1934 te Balkan Antantı ve 1937 de Sadabad Paktı (Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında) ile dünya barışına hizmet etmek istemiştir. [7]

"Bütün insanlar bir toplumsal vücudun organları ve bu sebeple birbirlerine bağlıdır" [8] diyen Atatürk uluslararası işbirliğine önem vermiştir.

Bilindiği gibi Çanakkale Savaşı'nda bir çok yabancı asker de ölmüştür. Atatürk'ün Çanakkale'de Mehmetçik Âbidesi önünde söylenmek üzere devrin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya not ettirdği şu cümleler yabancıları bile duygulandırmıştır: "Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içerisinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yanyana, koyunkoyunasınız. Uzak diyarlardan çocuklarını savaşa gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz. Çocuklarınız bizim bağrımızdadır, huzur içerisindedirler. Ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim çocuklarımız olmuşlardır." [9]

Atatürk, gençlere ve çocuklara da şefkatli idi. Manevî çocuğu Ülkü'nün çağrılarını olumlu karşılar, onu üzmek istemezdi. Sabiha Gökçen'in yetişmesi için elinden geleni yaptı. Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine emanet etti.

Hatay sorunu heyecanlı bir aşamada iken Atatürk halka açık bir müzikli salonda Fransız Fevkalâde Komiserine çıkışmış ve "bini üzüyorsunuz," demişti. Bunu duyan gençlerden birisi "Üzülme Atatürk, arkanda biz varız" diye sesini yükseltmişti. Bu söze memnun kalan Atatürk "Biliyorum evlâdım, onun için böyle güvenli konuşuyorum" cevabını vermişti.

Ölümünden önce her şeyini Türkiye Cumhuriyetine bağışlayan Atatürk millet sevgisiyle doluydu.

[7] Bak. Prof. Dr. İsmet Giritli, Atatürk ve Barış, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. II., sayı: VI., s. 611, Ankara 1986.

[8] Bak. Afet İnan, Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları, s. 522.

[9] Bak: Bekir Tünay, Atatürk'ün Sevgi Felsefesi, Atatürk Araştırma Dergisi, c. II., sayı: IV., s. 168, Ankara 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkemizde barış ve sevgi ancak millî birlik ve dirlik duygularını geliştirmekle güçlenir. Atatürk düşmanlara karşı bağımsızlık savaşına girişirken ilkin içeride millî birlik ve dirliği sağlamağa, milletin gücünü birleştirmeğe önem vermiştir. İçeride isyanları ve dışarıdan gelen baskıları önlemenin çaresi, ilkin milletimizin dayanışmasını sağlamak olmuştur. Atatürk millî tarih, millî irade, millî dil, millî ahlâk ve millî ülküye çok önem vererek milletimizin kültür değerlerinin önemine dikkati çekmiştir. Millî kültürümüz, bizim birliğimizin temel unsurudur.

Bugünkü vatanımızın sınırları, milletimizin ortak mücadelesi sonucu şehit kanlarıyla sulanarak çizilmiştir. Vatan ortak heyecanların, hatıraların ve kültürün kaynağıdır. Vatan geçmişin mirasını ve zenginliklerini içinde saklar. Milletimiz bu vatan üzerinde bilinçli olarak kültür birliğini oluşturmuş ve barış içinde yaşamağa hak kazanmıştır. Kültürümüz milletimizin ürettiği maddî ve manevî bütün değerleri içermektedir.

Sanat alanında yaratılan eserler, kültürümüzün ve ortak estetik duygularımızın geçmişte nasıl geliştiğinin ifadeleridir. Mimarî, edebiyat, müzik ve felsefe alanında milletimizin yaratıları, hepimizi birleştiren ve onurlandıran eserlerdir. Sanat eserleri ruhun derinliklerini, içtenliklerini ve heyecanlarını dile getirerek toplumda iletişim sağlama açısından birleştiricidir. Bir çok sanat eseri, ortak duyguların paylaşılmasını sağlayarak ruhsal barışı ve dirginliği telkin eder.

Bizim Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî gibi düşünürlerimiz hep insan sevgisi ve barış üzerinde durmuşlardır. Bizim atasözlerimiz, tekerlemelerimiz, kıssalarımız ve fıkralarımız da ortak duygu ve düşüncelerinizden kaynaklanır. Bütün bu kültür unsurlarının milletimizin, bugünkü önemli düzeye gelmesinde etkisi vardır. Atatürk "kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarabilmek, ders almak, düşünmek ve zekâyı eğitmektir." [10] demiştir.

Millî ahlâk da ülkemizde barış ve sevginin yerleşmesini geliştirmiştir. Atatürk "millî ahlâkımız uygar esaslar ve özgür düşüncelerle artırılmalı ve desteklenmelidir" demiştir. [11]

Bizim ahlâkımızın temelinde adalet, doğruluk, yiğitlik, sağduyuya önem verme, millet için fedakârlık, ailede dayanışma ve sevgi vardır.

[10] Bak, Muzaffer Erendil, Atatürkçü Düşünce Işığında Millî Birlik, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. II., sayı: IV., s. 137, Ankara 1985.

[11] Bak.: Muzaffer Erendil, aynı eser, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Aile hayatındaki uyuşum, sosyal barışın temelidir. Karşılıklı saygı ve sevgi mutluluğu zenginleştirir.

Ülkemizde barışın sağlanmasında törelerin de payı vardır. Misafirperverlik, dostluk duygularını güçlendirir.

Bizim millî birlik ve dirliğimizde, geleneksel ve millî günlerimizin de payı büyüktür. Bayramlar, kandiller, düğünler ve nişan merasimleri, eş dost arasında paylaşılır.

Bütün bu değerlerin sahibi Türk milletidir. Atatürk "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir" diyerek zaferin şerefini topluma maletmiştir. Ayrıca "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı, Makedonyalı, hep aynı milletin evlâtları ve aynı cevherin damarlarıdır," [12] diyerek birliğimizi vurgulamıştır. Atatürk şu vecizesiyle de birlik ve huzura dikkati çekmiştir: "Memleketin huzuru, milletin kurtuluş amacı noktasında birlik ve dayanışma, sağlanmadıkça ne dış düşman istilâlarının köklerini kurutmaya çalışmak mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve sonuç beklenmelidir." [13]

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti için millî birlik ve dirliği güçlendirici ilkeler kabul etmiştir. Her şeyden önce halkçılık ilkesiyle egemenliği milletle bütünleştirmede görmüştür. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" özdeyişi bunun açık bir ifadesidir. Ayrıca halkçılık ilkesine göre kanun önünde yurttaşlar eşittir. Kimsenin ayrıcalığı yoktur. Bu ilke, herkesi eşit tuttuğu için dayanışma ve güveni güçlendirici olmuştur.

Cumhuriyetçilik ilkesi ümmetçiliğe ve hilafetçiliğe karşıdır. Padişahlık babadan oğula geçerdi. Cumhuriyetçilikte ise herkes alın teriyle yükselir. Yönetim halkın oyuna dayanır. Böylece gönüller milletin kararına rıza gösterir ve toplumda huzur artar.

Lâiklik ilkesine göre kimse vicdanî kanaatlarından dolayı kınanamaz. Herkes ibadetinde hürdür. Herhangi bir topluluk Devletin sosyal, siyasal, hukukî ve ekonomik ilkelerini kendi dinî inancına uyduramaz. Kimse bir mezhep veya dinî görüşü seçmeğe zorlanamaz. Din, kul ile Allah arasında bir bağlılıktır. Herkes vicdanının sesine uymakta serbesttir.

Bu görüş insana değer vermekten kaynaklanmaktadır. İnsanın vicdanî kanaatı kutsaldır. Lâiklik ilkesiyle mezhep ve tarikat kavgalarının tarihe

[12] Bak. Hamza Eroğlu, Millî Birlik ve Beraberlik, Atatürk Araştırma Merkezi c. III, sayı: 7, s. 92, Ankara 1986

[13] Bak.: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 574, Ankara 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

karışması öngörülmüştür. Din, inanç olarak gönüllere huzur ve barış getirmekten yanadır. Lâiklik bu güzel duyguların kötüye kullanılmasını önlemeyi amaçlamıştır. Böylece de huzuru sağlamada önemli bir yardımcıdır.

Atatürk yaptığı öteki inkılâplarla da barış ve sevgiyi zenginleştirmek istemiştir.

Her şeyden önce cehaletin olduğu yerde sağlıklı hayat ve ortam olmaz. Atatürk Türk çocuklarının millî terbiyeye göre yetiştirilmesini öngörmüştür. Amaç olarak da çağdaş uygarlığın üzerine çıkmayı göstermiştir. Eğitimde birliği getirerek iki ayrı zihniyette yurttaş yetişmesini önlemek istemiştir. Bu da huzur ve barışı sağlama bakımından önemlidir.

Kadın haklarına önem vererek, kız çocuklarının okumasını isteyerek ve onların ekonomik hayata katkısını teşvik ederek ülke kalkınmasına yeni destekler katmıştır. Ayrıca bilgili kadının sağlıklı evlat yetiştireceğini vurgulamıştır. Ailede huzur ve barışa dikkati çekmiştir.

Atatürk tekke ve zaviyeleri kapatarak gençlerimizin miskinlik ağına düşmemesini öngörmüştür. Çalışkan, becerikli ve topluma yararlı olmalarını dilemiştir. "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" özdeyişi bunun açık ifadesidir. Hem tarikat, dinî topluluklar arasında kini besleyicidir. Atatürk bu yoldaki inkılâbiyle kinin yerini sevginin almasını istemiştir. Gerçekten "Tekkelerin amacı halkı meczûb ve aptal yapmaktır. Halbuki halk meczup ve aptal olmamaya karar vermiştir," "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir".

Atatürk Türk gençliğinin güvenli ve umutla dolu olarak yetişmesini isteyerek gönül huzuruna önem vermiştir. Ve şöyle seslenmiştir: "Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve yaşatacak olan sizsiniz". "Ey Türk milleti! Sen yalnız yiğitlik ve savaşçılıkta değil, fikirde ve uygarlıkta da insanlığın şerefisin."

Atatürk, bazan bütün dünyaya barış çağrısında bulunmuştur: "Barış, milletleri refah ve mutluluğa eriştiren en iyi yoldur". Dünya vatandaşları kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir".

Kuşkusuz dünya barışı ülkemizde de millî birlik ve dirliğin güçlenmesiyle zenginleşir. Bu nedenle Atatürk'ü benimsemek ve onun düşüncelerini yaymak ve onun yaptıklarından ibret almak, hem ülkemizde, hem de dünyada barışa hizmet etmek demektir. Ailede, okulda ve iş yerinde barış, gönüllerde sevginin yeşermesi ve mutluluğun zenginleşmesi demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Ağustos Zaferi'nin 65. Yıldönümü münasebetiyle

30 AĞUSTOS ZAFERİ

E. Tümg. NUSRET ÖZSELÇUK

Bu yıl 30 Ağustos zaferimizin 65 nci yıldönümünü kutluyoruz. 30 Ağustos Zaferini daha iyi anlayabilmek için bazı hususların açıklanmasında yarar vardır. Genellikle harpler milletlerin kaderini olumlu veya olumsuz yönde olmak üzere büyük ölçüde etkiler. Örneğin, bir harbin sonunda küçük bir devlet, büyük bir devlet olarak ortaya çıkabildiği gibi, büyük bir devlet de birdenbire dağılarak bir takım küçük devletlere dönüşebilir. Örneğin, 20 nci yüzyılın başına kadar küçük bir devlet sayılan Japonya 1904-1905 Harbinde Ruslara karşı kazandığı zafer sonucu birdenbire büyük bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Yine Birinci Dünya Harbi'ne kadar, Avrupa'nın büyük devletlerinden olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, harbi kaybedince dağılmış ve imparatorluk bünyesindeki her toplum kendi küçük devletini kurmuştur.

Harpler, bazen bir devleti tarih sayfalarına intikal ettirdiği gibi, bazen de yüzlerce yıl tarihte gömülü kalmış bir devleti tarihin derinliklerinden çıkararak yaşama döndürebilir. Böyle durumlar ancak kesin sonuçlu muharebelerden sonra görülür. Kesin sonuç ise ancak tam zaferle sonuçlanan meydan muharebelerinde elde edilir. O halde meydan muharebesi nedir?

Meydan Muharebesi, bir harp sürecinde, tarafların veya taraf devletler grubunun harbi kazanarak karşı tarafa isteklerini kabul ettirebilmek için bütün güçlerini ve imkânlarını ortaya koydukları kesin sonuçlu muharebelerdir. Kazanan taraf istediğini elde eder, kaybeden taraf ise karşı tarafın isteklerine boyun eğer. Bu kez kendi tarihimizden örnek verelim: Selçuklu beylerinden Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin 1040 yılında Dandanakan Meydan Muharebesi'nde Gazneli Mesut kuvvetlerini kesin olarak yenilgiye uğratmaları sonucu, Gazneli Devleti tarihe karışmış ve Gazneli topraklarında da Selçuklu Devleti kurulmuştur. Yine Selçuklu Hükümdarı Alp Aslan'ın 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i kesin olarak yenilgiye uğratması üzerine Anadolu kapıları, Türklere açılmış ve bunun sonunda, 1077 yılında,

Levent Sahverdi Arşivi

Konya'da, Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Anadolu'nun Türkleşmesi ve bütünleşmesini sağlayan bu devlet gerek yönetim hataları ve gerekse Haçlı Ordularının saldırılarına uğrayıp birkaç defa yok olma tehlikesi atlatmasına rağmen, sonunda Selçuklu Sultanı 2 nci Kılıçaslan ile Bizans İmparatoru Manuel Komnen arasında, 1176 tarihinde, ceryan eden Düzbel veya öteki adıyla Miryo Kefalon Meydan Muharebesi'nde, muharebeyi Kılıçaslan'ın kazanmış olması, Anadolu'nun kesin olarak bir Türk yurdu olmasını sağlamıştır. Bizans İparatorunun amacı, hiç şüphesiz, Türkleri Anadolu'dan kesin olarak silip atmaktı. Bundan sonra da Avrupalı'nın Türkleri gerek Avrupa'dan gerekse Anadolu'dan atma girişimleri asırlarca devam edecektir.

İşte her yıl kutladığımız 30 Ağustos Zaferi bu türden ve Türk Milleti'nin var veya yok oluşunu etkileyecek bir Meydan Muharebesi idi. Bu Muharebe Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisi tarafından yönetildiği için de adına "Başkomutan Muharebesi" denilmiştir.

Şimdi pek çok kimsenin zihninde şu soru canlanabilir: 30 Ağustos Maydan Muharebesi acaba neden bu derece önemlidir?

30 Ağustos Zaferini daha iyi değerlendirebilmek için o sıralarda Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve başında dolaşan felâketleri kısa da olsa gerçek yönleriyle hatırlamada yarar vardır.

Avrupa'nın yarısına yakın bir kısmını yönetimi altına alarak üç kıta üzerinde bir dünya devleti kuran Osmanlıların zevk ve sefa içerisinde, rüşvet ve irtikâpla dolu bir hayat süren, miras yedi kuşağı, her gün gelişen Avrupa'ya sırt çevirip, çağın tekniğine ayak uyduramayınca, sonunda ülke 1699 Karlofça Antlaşması'yla ilk yenilginin acısını tatmış ve bundan sonra da ülke devamlı olarak başaşağı gitmiştir.

19 ncu yüzyıl ortalarında Çar Nikola tarafından "Hasta Adam" ilân edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından pay almak Avrupalı büyük devletlerin temel siyasetlerini oluşturuyordu. Bu amaçla Birinci Dünya Harbi öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kurulan ittifakta ve harp içerisinde yapılan gizli anlaşmalarda Osmanlı topraklarının bölüşülmesi başlıca konuları teşkil etmiştir. Bu üç devlet arasında yapılan uzun pazarlıklardan sonra varılan anlaşmalar hakkında SSCB Bilimler Akademisi'nin yayınladığı "Uluslararası İlişkiler Tarihi" adlı eserin 18 nci bölüm 495 nci sayfasında "Uzun ve zorlu bir pazarlıktan sonra Müttefikler Asya Türkiye'sinin bölüşülmesi konusunda nihayet fikir birliğine varabilmişlerdir" denildikten sonra "Osmanlı İmparatorluğu'nun-tama-

Levent Şahverdi Arşivi

miyle Türklerin oturduğu topraklar da dahil olmak üzere-büyük bir kısmının İtilâf Devletleri tarafından istilâsını öngören bir plândı bu" şeklinde bir ifade yer almıştır. Yine aynı eserin 496 ncı sayfasında bölüşmenin nasıl yapılacağı ve kimlerin nereleri alacakları belirtildikten sonra "görüldüğü gibi anlaşma, koskoca Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye sadece Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'nun bir parçasını bırakmakta idi" ki, bırakılan topraklar bügünkü topraklarımızın ancak 1/7'si kadardı. Bu da yok olmaktan başka bir şey sayılmazdı. Bu duruma düşürülecek bir Türk Devletinin dünyanın son derece kritik bir coğrafî bölgesinde bağımsız olarak yaşamasına zaten imkân yoktu.

Mustafa Kemal'in ve Türk askerinin Çanakkale'deki beklenmeyen büyük başarısı bu oyunu bozmuş ve 1917 yılında patlak veren ihtilâl Rusya'nın aradan çekilmesine neden olunca, itilâf devletleri, Rusyasız olarak plânlarını yürütmeye devam etmişlerdir. Zira, söz konusu olan İngiliz İmparatorluğunun çıkarı ve bu İmparatorluğa uzanan yolların güvence altında bulunmasıdır. Bu sebeple, bir Türk düşmanı olan İngiliz Başbakanı Lloyd George'a göre Osmanlı İmparatorluğu ne pahasına olursa olsun parçalanarak bölüşülmeli ve bir kısmı üzerinde de İngilizlerle diğer bazı devletlerin menfaatlerini kollayacak peyk devletler kurulmalıdır.

Bu ana fikrin gerçekleşmesi için İmparatorluğun kalbi olan İstanbul ile Anadolunun işgali gerekmektedir. Müttefiklerinin teslim olmalarına rağmen, Türk Ordusu henüz teslim olmamıştı. ama ne yazık ki, âciz Osmanlı Hükûmeti mütareke isteğinde bulunmuştu. O halde ilk olarak Türk Ordusunun pasifize edilmesi gerekiyordu. Bir tuzak ve bir Truva Atından başka bir şey olmayan Mondros Mütarekesi korkak Osmanlı Hükûmetine imzalatılarak Türk Ordusunun elinden silâhları alınmaya ve İstanbul dahil olmak üzere ülkenin stratejik bölgeleri işgal edilmeye başlanır.

İşte Mustafa Kemal bu dönemde yeniden devreye girerek, Hükûmeti ve işbaşında bulunan arkadaşlarını birçok defa uyarır. Arkadaşlarına birliklerini terhis etmemelerini, silâhlarını teslim etmemelerini ve birliklerinin başından ayrılmamalarını tavsiye eder. Zira, Hükûmetin içinde bulunuğu gafletin aksine, İngilizlerin Türkler için kurmuş oldukları tuzağı gören ve sezen bu ülkedeki tek kişi O'dur.

Türk Ordusunun büyük bir kısmının silâhları alınıp terhis edildikten sonra sıra Anadolu'nun işgaline gelmiştir. Fakat koca İmparatorluktan Türklerin elinde sadece Anadolu kalmıştı. Anadolu Türklerin sığınacağı son Türk yurdu idi ve onun da yarısı işgal altında bulunuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Lloyd George'un özlediği düzenin kurulabilmesi ancak Anadolu'nun işgali ile mümkün olabilirdi. Bu da bir hayli İngiliz kanının akması demekti. Lloyd George, şüphe yok ki, bu riski göze alamazdı ve zaten almadı da. O, yumuşak bir tutumla gafil Osmanlı Hükûmetine Mondros Mütarekesi'ni imzalattıktan sonra dişlerini göstermede gecikmedi. Stratejik mevkilerin işgali ile ordu birliklerinin terhis edilmesi ve silâhlarının toplanmasından sonra, daha açık bir ifade ile, yenik Osmanlı Devleti'nin eli ve kolu bağlandıktan sonra, İngilizler, ellerinde hazır kuvvet olarak bulunan Yunanlılara, yıllarca özlemiş oldukları Helen İmparatorluğunu kurmaları için İzmir'e çıkmalarına izin verdiler ve bu çıkışı desteklediler.

Böyle bir durum Yunanlıların tabiatına uygundu. Zira, onlar daima büyük devletlerin himayesinde hareket ederek topraklarını genişletmişlerdi. Yunanlıların davranışı, eli kolu bağlı bir adama saldırmaktan farklı değildi. Osmanlı Hükûmetinin Yunanlılara mukavemet edilmemesine dair bölge amirlerine verdikleri emir üzerine, ellerini kollarını sallayarak İzmir'e çıkan Yunanlılar ciddî bir mukavemet görmedikleri için İzmir ve çevresini çabucak işgal ettiler, fakat bununla yetinmediler. Geniş Anadolu toprakları ihtiraslarını, ciddî bir mukavemet görmemeleri de cüretlerini artırmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve bir avuç Türk, büyük imkânsızlıklar içerisinde Yunan ileri hareketini durdurmaya çalışırlarken bir de İstanbul Hükûmeti'nin ihanetiyle karşılaştılar. İstanbul Hükûmeti, "Sanki ülke Mustafa Kemal'e kalacağına düşmana kalsın daha iyi dercesine" 10 Ağustos 1920'de, ülkeyi parçalayan ve kendilerini birer hain durumuna sokan, Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu ülkenin vefalı evlâtları düşmanı ülke topraklarından çıkarmak için gece ve gündüz demeden çaba harcarken ve düşmana da henüz yenik düşmüş bir durumları da yokken, Padişah Hükûmetinin hangi düşünce altında bu ihanete teşebbüs ettiklerini anlamak mümkün değildir. Zira, Sevr Antlaşması'yla Türkiye'ye bırakılacak toprakların tümü, Hanedanın ve onun Hükûmet erkanı ile yakınlarının ancak saltanatlarını devam ettirebilecek bir çiftlikten başka bir şey değildi.

Sırası gelmişken şu hususu belirtmemizde de yarar var. Uzak görüşten yoksun, korkak ve üstelik de kendisini hain durumuna düşüren İstanbul Hükûmetinin İngilizler karşısında yaptığı hatalar, Mustafa Kemal Paşa'nın işini son derece de zorlaştırmış oluyordu. Zira, İtilâf Kuvvetleri o güne kadar silâhla giremedikleri yerlere Osmanlı yöneticilerinin basiretsizlikleri yüzünden kolaylıkla girmeyi başarmışlardır.

Millî Mücadele başladığı zaman Mustafa Kemal Paşa'nın elinde güvenilecek bir kuvvet yoktu. Fakat bu harekât sonuna kadar da Milislerle

Levent Şahverdi Arşivi

yürütülemezdi. Bu nedenle, çete döneminin kapatılıp muntazam ordu dönemine geçilmesi ve yeterli güce ulaşıncaya kadar da eldeki kuvvetlerin imhasına sebep olacak kesin sonuçlu bir muharebeden kaçınılması ve ayrıca Anadolu'da siyasal teşkilâtın da yeniden düzenlenerek milletin bu yeni mücadeleye hazırlanması gerekiyordu.

Birinci (6-11 Ocak 1921) ve İkinci İnönü (23-31 Mart 1921) Zaferleri muntazam ordunun ilk ürünleridir. İnönü Muharebelerinden sonra Yunanlılar çok üstün kuvvetlerle taarruzlarının şiddetini artırınca, Ordu, Kütahya ve Eskişehir bölgesinden Sakarya gerisine kadar uzun bir çekilme yapmıştır. Böylece, henüz hazırlıklarını tamamlayamamış olan ordunun daha fazla yıpranması önlenecek ve hazırlıklarını tamamlayabilmesi için gereken zaman kazanılacak ve buna ilâve olarak da Yunan Ordusu Anadolu derinliklerine çekilerek ikmâl üslerinden uzaklaştırılmış olacaktır.

Türk Ordusu Sakarya gerisine çekildiği için, Yunanlılar kesin sonuç alamamışlardı. Türk Odusu ayakta kaldığı sürece de Yunanlılar Anadolu'da güvence altında sayılmazlardı. Bu nedenle, 28 Temmuz 1921 günü Kütahya'da Yunan Kralı Konstantin'in Başkanlığında yapılan bir toplantıda Başbakan Gunaris, Harbiye Nazırı Theotokis, Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Korgeneral Papulas, Kurmay Başkanı Albay Pallis, yardımcısı Albay Sarıyannis, Genelkurmay Başkanı General Dusmanis ve Ordu Komutanı danışmanı General Stratigos katılmışlardı.

Türk Ordusunu takip etmek veya bulunulan bölgede savunmada kalmak şıkları tartışıldıktan sonra Türk Ordusunun takibine karar verildi.

Stratejide saha ya da alan başlı başına bir güçtür. Örneğin, Moskova Seferinde Napolyon'u yenilgiye uğratan uçsuz bucaksız Rus ovaları idi. Belirli bir mesafeden sonra geniş Anadolu toprakları da Yunanlılar için büyük bir engeldir. Kuvvetlerini Sakarya gerisine çeken Mustafa Kemal Paşa'nın bir amacı da bu güçten yararlanmaktı. Gece ve gündüz 22 gün devam eden ve her iki taraf için büyük insan kaybına sebep olan Sakarya Meydan Muharebesini kaybeden Yunanlılar Afyon-Eskişehir hattına çekilmek zorunda kaldılar.

Sakarya Meydan Muharebesi, Türklerin kaderi açısından bir dönüm noktasıydı. Düşman ağır yenilgiye uğratılmıştı, fakat henüz imha edilememişti. Ama düşman Sakarya'dan çekilirken taarruz gücünü kaybederek çekilmişti. Kısacası, düşman yeni ve büyük takviyeler almadığı sürece savunmada kalma zorundaydı. İnisiyatif artık Türklere geçmişti.

Yunanlıların ülkeden atılabilmesi için Türk Ordusunun kesin sonuçlu bir muharebeye hazırlanması gerekiyordu. Düşman kuvvet ve özellikle silâh

Levent Şahverdi Arşivi

bakımından yine de üstündü. Sakarya Zaferi kazanılmıştı, ama ordu personel ve malzeme yönünden büyük kayıplara uğramıştı. Özellikle Subay kaybı çok büyüktü. İhtiyaçların sağlanması zaman alacaktı. Bu arada teşkilât'ta gözden geçirilecekti. Fakat, takviye almasını önlemek için de düşmana yeterli zaman tanınmayacaktı.

Böylece, Büyük Taarruz için hazırlık dönemi, Türk Milleti için ölüm kalım niteliği taşıyan bir dönem oldu. Başkomutan etrafında kilitlenen Türk Milleti, o anda sahip bulunduğu çok kısıtlı imkânlarını ortaya dökerek, ordusunu Büyük Taarruza hazırlamış bulunuyordu.

Mevsimin ilerlemiş olmasına rağmen Türklerin hâlâ taarruza başlamamış olmalarını İngilizler, Türk Ordusunun bir genel taarruz gücüne erişememiş olduğu şeklinde değerlendirdiler. Anadolu'nun ekonomik bakımdan bitkin bir halde bulunduğu hakkında alınan haberlerin böyle bir kanıya neden olduğu söylenebilir.

Ankara'nın yabancı basına da yansıyan bu gibi haberleri yalanlamaması, Türklerin taaruz edemiyeceklerine ilişkin İngiliz görüşünü kuvvetlendiriyordu. Bu nedenle İngilizler barışa yanaşmak istemiyorlar ve içinde bulunulan durumu uzatarak barışı kendilerinin diledikleri koşullarda yapmak istiyorlardı.

Yunanlılara gelince; onlar da Türklerin gücünün bittiğine hükmederek, Türkler artık barış masasına oturmak zorundadırlar düşüncesiyle, pazarlık güçlerini yüksek tutmak için mümkün olduğu kadar geniş Türk toprağını ellerinde tutmak istediklerinden Afyon-Eskişehir hattından daha gerilere gitmek istememişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'ya gelince, O bir hayal adamı değil bir hesap adamıydı. Yapılmasına imkân olmayan şeyleri istemez, fakat yapılabilecek olanları da çok iyi bilirdi. Büyük bir gizlilik içersinde hazırlanmış olan Ordunun Büyük Taarruza başlama zamanı gelmişti. Şurası bir gerçek ki, hazırlıklar istenilen düzeyde değil, ancak, ülkenin o sıralarda sahip olduğu imkânlar ölçüsünde tamamlanabilmişti. Kısacası imkân bu kadardı ve Yunanlılarla da kuvvet dengesi sağlanmış sayılamazdı. Batı Cephesi karargâhında Genelkurmay Başkanı Taarruz Plânını açıkladığı zaman, yetkili komutanlardan bazıları karşı çıkar. Ordu komutanlarından biri de Milletin varını yoğunu bir zar gibi atmanın tarihçe bir cinayet sayılacağını açıkca belirtir. Bunun üzerine Büyük Asker, Milletin varı ve yoğununun bundan ibaret olup olmadığını sorar, evet bu kadar karşılığını alınca da, o halde kesin sonucu bu kuvvetlerle almak zorundayız der. Daha sonra

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu Komutanlarından birinin, bizim geri hizmet teşkilâtımızın harekâtı ancak 20 Kilometre dahilinde desteleyebileceğini belirtmesi üzerine de, o halde düşmanı 20 Kilometre içerisinde imha etmek zorundayız demek suretiyle de kendisinin bir karar adamı ve gerçek bir lider olduğunu bir kere daha ortaya kor.

Mustafa Kemal, Büyük Taarruzun tertiplenmesinde de askerî dehasını bir kere daha ortaya koymuştur. 30 Ağustos Zaferinin plânları, askerliği meslek olarak seçmiş olanlar için gerçekten şaşırtıcıdır. Bu plân, büyük bir cüret ve cesaretin yanında kendine olan büyük güvenin de simgesidir. Batı Cephesi 1 nci ve 2 nci Ordularla, Kocaeli Gr. ve Süvari Kolordusundan oluşuyordu. Ancak, Batı Cephesinin kesin sonuç alacak olan iki büyük kuvveti 1 nci ve 2 nci Ordulardı. Büyük Taarruzda Afyon-Konya demiryolunun kuzeyinden 2 nci Ordu, güneyinde de 1 nci Ordu taarruz edecekti. Siklet merkezi bölgesi olarak 1 nci Ordu bölgesi seçildiğinden Batı cephesine bağlı kuvvetlerin büyük çoğunluğu 1 nci Ordu bölgesinde bulunacaktı. Yığınak bölgeleri incelenecek olursa şu iki husus göze çarpar:

Birincisi: Eskişehir-Ankara istikameti hemen hemen açık denecek bir durumda bırakılmıştır.

İkincisi de: kuvvet çoğunluğunun toplandığı Afyon-Konya demiryolunun güneyindeki 1 nci Ordu gerisinin göller bölgesine dayanması nedeniyle düşmanın bir karşı taarruzu veya Büyük Taarruzun başarıya ulaşamaması hallerinde 1 nci Ordu bölgesindeki kuvvetler kritik durumlara düşebilirlerdi. Bir taktik ve strateji hocası olan 2 nci Ordu komutanının "Milletin varını yoğunu bir zar gibi atmanın tarihçe bir cinayet sayılacağı" şeklinde söz etmesi bu sebepledir. Büyük asker, hiç şüphe yok ki, bir maceraperest ve Milletin varlığı üzerine kumar oynayacak bir kimse değildi. O, hesaplarını çok iyi yapmıştı. Gerçi harekât oldukça cüretli ve biraz da riskli bir harekâttı, ama her büyük zaferde daima biraz olsun risk vardı ve bu muharebede kesin sonuç da ancak böyle alınabilirdi.

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü başlayan ve 30 Ağustozs 1922 de Dumlupınar'da zafere ulaşılan Başkomutan Meydan Muharebesinde, kesin yenilgiye uğratılan düşman çok yakın bir takiple 9 Eylül 1922'de İzmir'de denize dökülmüştür.

Bu muharebenin insanları şaşırtan bir yanı vardır. Afyon-İzmir karayolu bugün 325 kilometre kadardır. Türk Süvari ve Piyade birlikleri 9 Eylül'de İzmir'e birlikte girmişlerdir. Meslekten olan pek çok kişi bunun sırrını çözmede zorluk çekmişlerdir. Zira takip harekâtına geçildiği zaman

Levent Şahverdi Arşivi

300 kilometrelik yol 9-10 günde alınmıştır ki, her güne 30 kilometreden fazla düşmektedir. Bunun da sebebini Türk askerinin vatanını kurtarma aşkının üstünlüğü yanında o askere komuta eden Başkomutan ve komutanların büyüklüğünde aramak gerekir. Zira, takip harekâtına geçilirken "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir İleri" emrini verdiği zaman, ordu nasıl bir görev aldığını anlayarak gece ve gündüz demeden, düşmanı denize dökünceye kadar kovalamıştır. Şu hususu iftiharla belirtmek gerekir ki, hiçbir komutan o tarihe kadar birliklerine Atatürk kadar uzak ve anlamlı bir hedef vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruzda yarar sağlayabilecek en ufak bir ayrıntıyı gözardı etmemiştir. Örneğin, Büyük Taarruza 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü başlanması bile bir rastlantı değildir. Cumartesi özellikle seçilen bir gündür. Zira, taarruza düşmanın tatil gününe rastlayan günde başlandığı için İngilizler bu taarruzu ancak üç gün sonra öğrenebilmişler ve o zaman da iş işten geçtiği için sonuca müdahale edememişlerdir.

Yazımızın başında 30 Ağustos Zaferi neden bu derece önemlidir diye kendi kendimize bir soru sormuştuk. Bunun cevabını şimdi verebiliriz:

30 Ağustos Zaferi, varlığına kastedilen büyük Türk Milletinin yeniden hayata dönüşünü sağlayan bir zafer olup yeni Türkiye Cumhuriyetinin temelini oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, Türk Milletini sömürge durumuna düşmekten kurtaran ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasını sağlayan bu Zaferdir. 30 Ağustos Zaferi, Balkan Harbinin hemen ardından gelen Birinci Dünya Harbinde 4 yıl gibi uzun bir zaman Avrupa'nın ve Dünya'nın en büyük devletleriyle savaşarak bitkin düşen bu Milletin daha 3 yıl 3 ay ve 11 gün gibi çok uzun bir zaman katlandığı sıkıntıların ve döktüğü kanın bedelidir.

Türklüğün var olmasını sağlayan 30 Ağustos Zaferi eğer kazanılmamış olsaydı, hiç şüphesiz, hain İstanbul hükûmetinin, ne hikmetse, imzalamış olduğu Sevr Antlaşması uygulanır ve bu güzel vatanımız parçalanarak bir devletler mozayiğine dönüşürdü.

Bütün bunlara ilâve olarak, Yunan emellerini, Yunan megalo ideasını ebediyen söndürmesi bakımından da 30 Ağustos Zaferinin Türk Askerî ve siyasî tarihinde müstesna bir yeri vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN İNKILÂPÇILIK İLKESİ

BEKİR TÜNAY

GENEL BAKIŞ:

Atatürk ilke ve inkılâpları, tam ve mükemmel bir bütündür. Biri ötekini tamamlar. Birini ötekinden ayrı düşünmek ve değerlendirmek mümkün olsa bile, doğru değildir.Çünkü akılcıdır. Bilimcidir. Gerçekçidir.

Atatürk ilkeleri'nin kaynağı inkılâplardır. Bunlara hâkim olan ruh ve zihniyet yapıcılık ve yaratıcılıktır. Gücünü gerçeklerden, akıl, bilim ve deney (teknoloji) üçlüsünden alır. Düşünce ile hareketi birlikte yürüterek başarılı sonuca ulaşır. Böylece; bilim ve gerçek, düşünce ve hareketle dengelenerek Atatürkçü İdeoloji'yi oluşturur. Bunlar da sağlam temelleriyle yepyeni bir devlete ruh, şekil ve yön verir.

Atatürkçü Düşünce Sistemi'nde inkılâpçılık, milliyetçi bir görüşten hareket eder. Bir tarih, bir kültür ve bir medeniyet ifade eder. Daha doğrusu topyekûn bir ilerleme, yenileşme ve çağdaşlaşmadır. Bir bütün olan ilkelerin motor gücü, enerji gücü de inkılâpçılık'tır; dinamizmi o verir. Bir yandan, yarattığı devleti güçlendirmeyi ve korumayı amaçlar. Öte yandan medenî dünyanın gidişine ayak uydurmayı sağlamaya çalışır. Ayrıca da, çağdaş medeniyetin üstüne çıkarak insanlık dünyasına hizmeti ideal edinir.

Çağımızda, bilimin gelişmesi karşısında; kültürden sosyal yapıya kadar hemen her şey gelişmekte ve değişmektedir. Bunun tek çıkar yolu ve yönü bir bütün olan medeniyeti benimsemektir. Daima, daha iyiye, güzele, doğruya ve mükemmele doğru yenileşmektir. Bu; kişinin, toplumun ve bir milletin güçlü ve haysiyetli yaşaması için zorunludur. Ancak, hayatın ta kendisi olan İnkılâpçılık'la gerçekleşir.İnkılâpçılık, en geniş anlamı ile millî kültür alanında etkisini gösterir. İleriye, daha mükemmel yürüyüş esasına dayanır. Düşünce ve hareketlik içinde ilerlemeyen bir kültür hayatiyetini yitirir.

İNKILÂBIN TANIMI:

Bu tanımı en güzel biçimde Atatürk'te buluyoruz. Atatürk diyor ki: "Türk inkılâbı nedir? Bu ınkılâp, kelimesinin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bu günkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran, en gelişmiş tarz olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

"Millet, uluslararası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini bir değişmez gerçek olarak prensip saymıştır.

"Netice olarak millet, saydığım değişiklik ve inkılâpların tabiî ve zarurî icabı olarak umumî idaresinin ve bütün kanunlarının ancak, dünyevî ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın değişme ve gelişmesiyle mütemadiyen değişme ve gelişmesi esas olan dünyevî zihniyeti hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır."

"Büyük milletimizin hayatının seyrinde vücuda getirdiği bu değişiklikler herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâplardandır." [1]

Atatürk'ün görüş açısından İnkılâpçılık'a baktığımız zaman şunu görüyoruz. İnkılâp her hal ve şart içinde bir ilericilik, yenileşmek ve bir çağdaşlaşmaktır.Çağın gerisinde kalmış müesseseleri ortadan kaldırmaktır. Yerlerine de ileri, gelişmiş müesseseleri getirmektir. Bütün bu yenilikleri yaparken de milliyetçi ve medeniyetçi temellere dayanmak esas olacaktır. Bu sebepledir ki Atatürk:

"İnkılâp var olan müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medenî gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktır" der. [2]

İnkılâpçılık'tan Maksat:

İnkılâpçılıktan maksat; Türk toplumunun, daha doğrusu Türk Milleti'nin durmasını, gerilemesini ve geriye bakmasını önlemektir. Sosyal ve kültürel hayatını çağın üstüne çıkarmaktır. Daima yenileşmeye yürümektir. Elbette bu tür bir düşünce ve hareket çağdaşlaşmayı amaçlar; çağdaş yaşama özlemini giderir. Medenî ve insanca yaşama ise insanın ve insanlığın en tabiî hakkıdır. Bu da çok çalışmayı gerekli tutar.

İNKILÂBIN TEMEL UNSURLARI:

İnkılâpçılık iki büyük temele dayanır. Bunlar da milliyetçilik ve medeniyetçilik'tir.

Medeniyetçilik bizi devamlı olarak batı medeniyetine çağırır. Milliyetçilik ise kökümüzü öğrenerek benliğimizi bulmamızı ve kimliğimizi

[1] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri" S. 71.
[2] Afet İnan "Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler" S. 250.

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmamızı sağlar. Her ikisinin kaynaşması ile millî varlığımız güçlenir. Yepyeni ve güçlü bir Türk bünyesi yaratılır.

Büyük Atatürk, millîyetçiliği inkılâpçılık düşüncesinin temel direklerinden biri olarak kabul eder. Nitekim sohbetlerinden yurt gezilerine ve çeşitli zaman ve yerlerdeki nutuklarına kadar daima milliyetçiliği dile getirmiştir. Millî ruh, millî şuur, millî hâkimiyet, millî irade, millî güç, millî ahlâk, millî ekonomi gibi terimler üzerinde dikkat ve itina ile durmuştur. Millette bir millîlik ruhu yaratmanın inkılâpçılık için zorunlu olduğuna inanmıştır. Doğumundan ölümüne kadar da bu düşünceden asla ayrılmamıştır.

Bilindiği üzere, 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günü Mustafa Kemal Paşa: "Milletimizin kavi, mes'ut ve müstakil yaşayabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin dahilî teşkilâtımıza tamamen mutabık ve müstenit olması lâzımdır" der. [3]

Aslında milliyetçilik, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin temel direğidir. İnkılâp ve ilkeleri'nin hiç birinden ayrı düşünülemez. Bölünmez bütünlük milliyetçilikle anlam kazanır. Yalnız hiç unutulmaması gereken bir incelik vardır. O da Atatürk Milliyetçiliği'nin millî duygu ile insanî duyguyu bir arada yürütmesidir. Toplayıcı, birleştirici, bütünleştirici ve yüceltici olan milliyetçilik tam anlamı ile Türk'tür. Nitekim Atatürk;

"Türkiye'nin her köşesinde ihtilâl ve inkılâp, hakikî Türklüğe kavuşma mücadelesi olmuştur..." [4] der.

İnkılâpçılık'da bir diğer temel unsur da medeniyetçilikdir. Büyük Atatürk 1925 yılında, Kastamonu'da şapka inkılâbı sebebiyle yaptığı konuşmasında:

"...Efendiler, ey Millet! Biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî tarikat medeniyet tarikatıdır. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir" [5] der.

Atatürkçülük, ilke ve inkılâpların bütünlüğünde billurlaşır. Ruhu vatanın bütünlüğü, milletin bölünmezliğinde canlanır, bilinçlenir.

Tam, sağlam ve mükemmel bir devlet düzeni olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nde heybetleşir.. Bütün bu gerçeklerden dolayı hiçbir düşünür

[3] Peyami Safa "Türk İnkılâbına Bakışlar" S. 94.
[4] Aylın Tarihi Sayı: 49, S. 44.
[5] Peyami Safa "Türk İnkılâbına Bakışlar" S. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

onun oluşumunu peşin hükümlere, sabit fikirlere bağlayamaz... Donma ve doğmalarla izaha yeltenemez. Gerçeklere dayanarak, tamamen millî ve medenî bir oluştur. Kendi varlığını kurma, güçlendirme ve koruma ihtiyacından doğmuştur. Hızla gelişme amacını gütmüştür. Bu sebeple de Atatürk:

"..Milletimizin hedefi, milletimizin ideali; bütün dünyada, tam anlamı ile bir sosyal toplum olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin varlığı, kıymeti, hürriyet ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yapacağı medenî eserlerle uyumludur. Medenî eser meydana getirmek kabiliyetinden yoksun olan kavimler, hürriyet ve bağımsızlıklarından ayrı tutulmaya mahkûmdurlar. Medeniyet yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal hayatta, ekonomik hayatta, ilim ve fen sahasında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur. Hayat ve geçime egemen olan kuralların zaman ile değişme, gelişme ve yenilenmesi zorunludur". [6]

İNKILÂPÇILIK'TA ÖNEMLİ HUSUSLAR:

1 — İnkılâbın Temel Felsefesi:

İnkılâpçılığın temel felsefesi, yapılmış bulunan inkılâpların korunması ve yaşatılmasıdır. Ayrıca; ilerleyen ve gelişen dünya karşısında, hiçbir zaman yenilemeyi aksatmamaktır. Korumada en önemli husus Atatürk ilkeleri'dir. İlkeler daima güç kaynağı olacaktır. Milletin Dinamik İdeali ise yaşamayı ve yaşatılmayı sağlayacaktır. Kuşaktan kuşağa devredilmekle sürdürülecektir.

İnkılâpları yaşama ve yaşatmada esas, inkılâpları yaygınlaştırmaktır. Halka, millete mal etmektir. Ancak bu suretle Türk toplumu, medeniyet yolunda ve Türklüğünün idraki içinde, daima dinamik halde bulunabilir. Kökleşmeyi sağlayabilir.İnkılâpın felsefesi korunmadıkca inkılâplar ne korunabilir, ne yaşanıp yaşatılabilir. Ne de daha yüksek düzeylere ulaşmak imkânına kavuşulabilir.

Bunun içindir ki Büyük Atatürk; "Biz, büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağdan alıp bir çağa götürdük. Bir çok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarları vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir.Bize gelince; inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız." [7] der.

[6] Atatürk'ün S. ve D. Cilt II, S. 183.
[7] Avni Doğan "Kurtuluş-Kuruluş ve Sonrası" S. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

İnkılâpçı felsefe; inkılâbın korunmasını da, ileri götürülmesini de tesadüfe bırakmaz. Gerçekleri görerek, yakalayarak ilmin ışığında ve aklın kılavuzluğunda güvenle yürütür. Bunun içindir ki Atatürk:

"..Her tarafta olduğu gibi bizde de yeni hareketler ve cereyanlar karşısında onu hazmedemiyen kuvvetler meydana çıkabilir.

"Şunu kesinlikle bilmek gerekir ki, kazanılan hayat ve namustur. Buna tecavüz, hayat ve namusa tecavüzdür. Her ferdin bu gibi hareketlere dikkat etmesi ve onlara karşı son derece uyanık bulunması lâzımdır." [8] der...

İnkılâbın felsefesi, inkılâplara inanmaktır. Onları inançla savunmaktır. Donmalarına, dondurulmalarına ve yozlaştırılmalarına şiddetle karşı koymaktır. Bu konuda Büyük Atatürk inanç ve güvençle şöyle demektedir;

"İnkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız inkılâp ve yenilik bir an bile durmayacaktır. Bizden sonra da bu, böyle olacaktır." [9]

2 — İnkılâbın Ana İlkeleri:

Atatürk inkılâpları yaşayan bir tarihtir. Her an dipdiri ve taptazedir. Gerçekçi ve hayatın ta kendisi olduğu için de Türk'ün hayat tarihidir. Tamamen millîdir. Akla ve bilme dayanır. Medenîdir. Hayatın zarurî ihtiyaçlarından doğmuştur.

İnkılâbın ana ilkesi ise, Türk devletinin yeniden yapılmasıdır. Türk insanının zihin yapısında değişikliktir. Toplumun ve milletin yenileşme, gelişme istek ve arzusudur. Türk'ün kendisine has olan özellikleriyle, maddeten ve mânen medeniyet ufuklarına "Yepyeni bir güneş gibi doğması"dır.. Tam ve açık anlamı ile, bir hayat, tarih, kültür ve medeniyet hamlesidir. Bu sebeple Atatürk: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşü ile medenî bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur." [10] der.

3 — İnkılâpçılık ve Halk:

İnkılâpçılık, hayatın her safhasında daima ilerleme ve gelişmedir.. Toplumun, milletin, yükselmesi için Türklüğün bilinci içinde, medeniyet

[8] Atatürk'ün S. ve D. Cilt II, S. 98.
[9] İsmail Arar, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı" S. 56.
[10] Herbert Melzig, "Atatürk'ün Başlıca Nutukları" S. 92-93.

Levent Şahverdi Arşivi

ufuklarında devamlı bir koşudur. Atatürk'e göre her hamlenin temeli, gücü halktır. Her ilerleme ve gelişme halkın bir zarurî ihtiyacından ve isteğinden doğar.

Atatürkçülük'te bütün bir millet "Halk" deyimiyle açıklanabilir. Bu sebeple de sınıf yoktur. Çeşitli meslekler vardır. Bunlar da birbirini tamamlarlar. Eğitim ve öğretim birliği vardır. Aslolan halkın eğitilerek bilgi seviyesinin yükseltilmesidir. O nedenledir ki Atatürk; "Halkı eğiterek bilgili kılmak ve aydınları halk seviyesine indirmekten ziyade bütün halkı eğitimde aydın olarak yetiştirmek gerekir" [11] demektedir.

Halka büyük değer veren Atatürk daima halkla beraberdir. Halkın içindedir. Halkın nabzı hep elindedir. Halkın yetişmesi, yetiştirilmesi için âdeta çırpınır. İnkılâpları ilk önce halka açar, halka duyurur. Onların kabul edilmesini, benimsenmesini, korunmasını, yaygınlaşıp gelişmesini, halkın eğitiminde görür. Bunun içindir ki Atatürk;

"Ben şimdiye kadar millet ve memleket iyiliğine ne gibi hamleler, inkılâplar yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım. Hedefimiz, gayemiz hep millet ve memleketimizin kurtuluşu, mutluluğu ve gelişmesidir." [12] der.

Atatürkçülük bir ruhtur. Yeniden doğuş ruhudur. Bu ruh inkılâpçılıkta bilinçlenir. Milliyetçi ve medeniyetçi anlayışta gerçek kaynağını bulur. Bu kaynak halk içindir. Bütün mesele halkı eğiterek, onun bu kaynaktan istekle ve kana kana içmesini gerçekleştirmektir. Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin tam ve mükemmel oluşu bundandır. Halka dayanmasındandır. Bunun içindir ki yüce Atatürk milletimize şöyle sesleniyor: "Büyük kutsî hedefler erişilmeyecek hedeflerdir. Bu sebeple her hangi bir hedefe erişmekle yetinmeyeceğiz. Daima daha ileriye varmak için çalışacağız." [13]

Hiç bir zaman unutmayalım ki halkımızın her istek ve ihtiyacı bir hedeftir. Gelişme ve yükselme yolunda doğru, hızlı ve güvenilir adımlar şarttır.

4— İnkılâpçılıkta Hareket:

İnkılâpçılıkta hareketlilik esastır. Hareketlilik inkılâpçılığın ruhunda vardır. İnkılâpçılık ilkesi; Milletin bağımsızlığı, vatanın bütünlüğü ve

[11] Prof. Afet İnan, "T.C. nin Birinci Sanayi Plânı" S. 20.

[12] Mustafa Selim İnce "Atatürk'ün Şapka İnkılâbı Kastamonu ve İnebolu Gezisi" 1925.

[13] Ata. S. ve D. C. II. S. 223.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumun huzurunu da içine alır. Zamanın akışı içinde, milletçe daima bir ilerlemeyi ifade eder. Hiçbir şeyin durmasına, donup kalmasına izin vermez. Kalıplara ve kalıplaşmalara tamamen karşıdır. Nitekim Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin yapıcı ve yaratıcısı büyük Atatürk der ki: "..Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey yorulmamak değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikada da dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk her insan, her mahlûk için tabiî bir haldir. Fakat insanda yorgunluğu yenebilecek manevî bir kuvvet vardır ki işte bu kuvvet yorulanları dinlendirmeden yürütür. Sizler, yeni Türkiye'nin genç evlâtları yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz. Dinlenmemek üzere yürümeğe karar verenler asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan, yorulmadan yürüyecektir." [14]

İnkılâpçılık büyük bir canlılıktır. Her zaman ve her yerde hareketliliktir. Toplum yaşayan bir varlıktır. Bir devlet düzeni içinde yaşayan toplum da, millet de, çağın gidişine ayak uydurarak, gelişecek ve değişecektir. Ancak bunda aslolan milletin kendi özelliklerini yitirmemesidir. Bu sebeple Atatürk ilke ve inkılâpları Türk'tür. Türk'ün öz malıdır. Asaletiyle ve hususiyetleriyle Türktür; kaynağı millettir. Millî dinamizmdir. dir.

5 — İnkılapçılıkta zaman da çok önemlidir. Zamanlama inkılâbın benimsenmesi, korunması için zorunludur. Yenileşmenin, gelişmenin kilididir. Kilit zamanında açılmalıdır. Büyük Atatürk bunu çok iyi hesaplamış ve "millî sır" olarak saklamış, zamanı ve sırası geldikçe açıklamıştır. Ayrıca; zaman denen unsurda iki hususu birden yürütmüştür. Bir yandan inkılâpları tam ve vaktinde meydana çıkarmış; öte yandan zamanın akışı içinde hızını göstermiş.. Nitekim: "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir" dedikten sonra: "...Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız." "Bunun için bizce zaman ölçüsü, geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir." [15]

[14] Cumhuriyet Gazetesi 1 Nisan 1937.
[15] Atatürk'ün S. ve D. C. II, S. 272.

Levent Şahverdi Arşivi

6— İnkılâpların Geleceği:

İnkılâpların geleceğinin güvence altına alınması zarurî ve mecburidir. Medenî olmak için bu gerçekten bir zarurettir. Her Türk için bir hayat, bir tarih, bir kültür gereği olduğu için de mecburidir. Geleceğin güvence altına alınması ise yasalarla değil Atatürk ilkelerini ruhumuza sindirmekle olur. Atatürkçülük zordur. Gerçekçilik ister. Gerçeğin yüzü donuktur. İlim ister. İlim ise emek ister, plânlı ve devamlı çalışmayı öngörür. Akıl ister. Hem de kişisel çıkar ve yararlardan arınmış bir akıl ister. Duygusallıktan hoşlanmayan, peşin hükümlerden, sabit fikirlerden arınmış bir akıl ister. Nihayet dengeli, düzenli ve sıralı bir mantığı gerekli kılar. Bütün bunlar "Atatürkçüyüm" demekle elde edilemez. Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni inceleyerek, araştırarak, ilke ve inkılâpların bilincine vararak elde edilir. Sonra da bir inanç haline gelir. Artık kuşaktan kuşağa aktarılarak yüce milletimizin geleceği güvence altına alınmış olur.

İnkılâp ve Dinamik İdeal:

İnkılâbın temeli millî ruhtur. Millî birlik, bütünlük ancak millî ruhun yaratılması ile gerçekleşir. Yaratılmış olan millî ruhun korunması ve devamlılığının sağlanması ile de güvence altına alınmış olur. Ayrıca; milletin kendisini tanıması, bilmesi bir millî kimlik kazanması gerekir. Bu husus da millî ruhun ayrılmaz bir parçasıdır. Milletin nereden gelip, nereye gidebileceğini bu ruh, işaretler. Bunun için millî ruhun bilincine ulaşmış, kimliğini kazanmış milletler medeniyet ufkuna dolu dizgin giderler.

Millî ruh bir yandan da devlete şekil ve yön verir. Hiç unutmayalım ki medeniyet, her şeyden önce bir devlet düzeniyle başlar. Düzenin tam ve mükemmelliği ile gelişir.. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşır. Böylece, çeşitli siyasal, sosyal ve kültürel müesseseleri vücut bulur. İnsanî kurallar içerisinde toplum ve millet yücelir. Düşünce ve hareket prensibi ile millete bir dinamizm verir. Büyük Atatürk bu hususu milletin dinamik ideali olarak şu biçimde niteler: "Büyük davamız, en medenî ve en çok refaha kavuşmuş millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk Milleti'nin Dinamik İdeali'dir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak için fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz." [16]

Milletçe maddî ve manevî varlığımızın yükseltilmesi Türk Devleti'nin dinamik idealidir. Çünkü amaç, sadece yapılan inkılâpları korumak

[16] Atatürk'ün 1937 T.B.M.M. Açış Konuşması. s. 20-30.

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Daima çağdaş medeniyetin getirdiklerinin üstüne çıkmaktır. Bunlar sürekli olarak yeni atılımları gerekli ve zorunlu kılar. Bu zorunluluğun yolu ve yöntemi de Atatürk ilkeleri'ne bağlı kalmaktır. Bu ilkelerin kaynağı ise inkılâplardır. Bu sebeple Türk inkılâbını Atatürk şu şekilde ifade etmektedir: "Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar, yıllarca süren savaş.. Ondan sonra; içerde ve dışarda saygıyla tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız, devrimler.." [17]

Daha sonra da inkılâpları belirleyerek: "Kültürel ve sosyal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî çehresini, kesin çizgileriyle ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, millî tarihi, öz dili, sanatı, ilimsel müzik ve teknik kurumlarıyla kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir." [18]

Hiç unutulmaması gereken bir husus vardır. Bu da, Atatürk inkılâp ve ilkelerinin bir bütün olarak meydana getirdiği Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu büyük ve kutsal eser Türk milletine ve her yaşta yaratılan Türk gençliğine emanet edilmiştir. Bir başka anlamı ile de onun sonsuza kadar yaşatılması Yüce Atatürk'ün vasiyetidir. Bu vasiyet ve emanet ancak onun inkılâp ve ilkelerine bağlılıkla, kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşanır ve yaşatılır.

Türkün tarihinde ne vasiyete, ne de emanete hıyanet yoktur, olmamıştır.Aziz Atatürk bu inanç ve güvenle hâlâ sağdır. Ebedî istirahatgâhında bizleri gözlemekte ve beklemektedir. Atatürkçü şair Behçet Kemal'in dediği gibi;

Biz uyurduk, o bizleri beklerdi;
Uyudu, nöbeti bizlere verdi..

Ancak, milletçe bu yüce ruhun bilincine varalım. Sadece milletimizi değil, bütün dünya milletlerini de uyaran, aydınlatan Atatürkçü Düşünce Sistemi'ne dört elle sarılalım. Millî ve medenî yaşamanın yönü de yöntemi de, ruhu da Atatürkçülük'tür.

Atatürkçülük, büyük bir ruhtur; ruh ölmez.

[17] Atatürk'ün S. ve D. I.c. S. 365.
[18] Ayın Tarihi Sayı: 18, 1935 Sayfa. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KIZILAYCI HÂMİD BEY

Dr. FETHÎ TEVETOĞLU

Millî Mücadele sırasında değerli hizmetler gördüğü hâlde, daha sonraki yıllarda adı pek duyulmayanlardan biri, Hilâliahmerci (Kızılaycı) lâkabıyla ünlü Hâmid Bey'dir.

Aslında maarifçi ve maliyeci olan Hâmid Bey, Anadolu'daki Millî Mücadele için İstanbul'da gösterdiği başarılı diplomatik ve siyasî faaliyetleriyle Türk milletine yararlı hizmetlerde bulunmuş vatanseverlerden biridir.

Atatürk'ün Nutuk'u başta gelmek üzere, Millî Mücadele tarihimize kaynakça olan eserlerin pekçoğunda onun adına ve hizmetlerine sık sık rastlanmaktadır.

Hem anne, hem baba tarafından asil bir soydan gelen Hâmid Bey'in nüfus kütüğünde yazılı adı: "Mehmed Abdülhamid" ve 1936 yılından sonra kullandığı soyadı ise: "Hasancan"dır.

Yavuz Sultan Selim'in yakın nedîmlerinden XVI. Yüzyıl'ın ünlü Türk bilgini ve bestecisi Hasancan Çelebi (1490-1567) ahfâdından ve Tâcü't-Tevârih yazarı Şeyh'ül-İslâm Sa'düddin Efendi (1536-1599)'nin torunlarından Mehmed Ârif Bey'in oğludur. Üstad İbnül'Emin'in deyimiyle: "Hasancan ahfâdından Şeyhülislâm Sa'düddin Efendi'nin kızının oğlu Ârif Mollazâdedir." [1]

Hâmid Hasancan, Nisan 1870 (1286)'de İstanbul'da doğmuştur. Orta öğrenimini Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde, lise öğrenimini Mülkiye'nin İdâdî bölümünde tamamlamıştır. Mülkiye'nin yüksek bölümünden mezun olunca Ocak 1891'de, Maliye Nezâreti Muhâsebât Umum Müdürlüğü Merkez Hesapları Kâtipliği görevi ile ilk devlet hizmetine başlamıştır.

Hâmid Bey, kısa bir süre sonra buradan maarif kadrosuna geçmiştir. Şubat 1892'de İstanbul Kandilli, Ekim 1894'de Selânik vilâyeti, Mayıs 1896'da tekrar Kandilli, Nisan 1899'da Bursa vilâyeti ve Kasım 1905'de ise Edirne Merkez İdâdîleri müdürlüklerine atanmış ve genel-tarih, coğrafya, Türkçe-kitâbet, fizik-kimya, cebir, geometri, mekanik, idârî kanunlar ve ekonomi dersleri de okutmuştur.

[1] İbnül'Emin Mahmud Kemal İnal: Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 4. Baskı, İstanbul 1969, s. 1654, dipnot 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Şubat 1906'da maarifden ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve (Dârü'l-hayr-ı Âlî Medresesi) muhasebecisi olmuştur. Aynı yılın Ekiminde tekrar maarife dönerek, Maarif Nezâreti İlkokullar Şube Müdürlüğü'ne, Mayıs 1909'da Ortaokullar Şûbe Müdürlüğü'ne atanmış; aynı zamanda İstanbul Hukuk Okulu'nda genel-ekonomi profesörlüğü yapmıştır. Ekim 1911'de ek görev olarak, Yüksek Ticaret Okulu'nda maliye dersi okutmayı da üzerine almıştır.

Vilâyet gazetelerinde makaleler yazması, okullar için okuma kitapları yayımlaması ve Charles Gide'in (İktisad İlmi) eserini tercüme etmesi bu dönemdedir.

Hâmid Bey, Aralık 1911'de ek görevleriyle birlikte Maliye Nezâreti Düyûn-u Umûmiye Şubesi Müdürü ve 17 Haziran 1912'de Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu'nda Maliye Nezâreti'ni temsil eden üye olmuştur. Bu son görevinde, 31 Aralık 1925 tarihine kadar kalmıştır.

Hâmid Bey bu arada sosyal, siyasî ve diplomatik kuruluş ve faaliyetlere de katılmaya başlamıştır. Aralık 1912'de, o dönemin ekonomi öğretmen ve yazarları ile, bakanlık ve bankalardaki uzmanlar tarafından kurulan (İstihlâk-i Millî Cemiyeti)'nin ilkelerini kabul etmeyenlerden biri de Hâmid Bey olmuştur [2].

I. Dünya Harbi sırasında profesörlük ve Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu üyeliği ile birlikte, 15 Mayıs 1913 (1329) tarihinden başlayarak Merkez Kurulu'na üye seçildiği Hilâliahmer (Kızılay) saflarında: Prof. General Dr. Besim Ömer (Akalın), Prof. Dr. Celâl ve Âkil Muhtar (Özden) kardeşler, Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar), Aynîzâde Tahsin, Prof. Nuri (Birgi), Ahmed Nesimî ve Yusuf Râzî gibi arkadaşlarıyla bütün savaş boyunca başarılı hizmetler görmüştür. Bundan sonradır ki, öğretmenliği, maliyeciliği bir yana, Hilâliahmerci (Kızılaycı) diye anılmaya başlanmıştır.

5 Şubat 1918 tarihine kadar Kızılay'da Muhâsip Üye olarak çalışan ve Merkez Kurulu Maliye Komisyonu'na da seçilen Hâmid Bey, Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığındaki Merkez Yönetim Kurulu döneminde, Prof. Dr. Âkil Muhtar (Özden) ile birlikte, Kızılay Başkanvekili de olmuştur.

1919 Şubatı sonlarında A'yân Meclisi (Senato) Başkanı Ahmed Rıza Bey, eski Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa,

[2] Tarık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 1, İstanbul 1984, s. 445, dipnot 5.

[3] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk): Nutuk, İstanbul 1938, s. 178; Kâzım Karabekir: İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960, s. 369; Mazhar Müfid Kansu: Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 2. C., Ankara 1968, s. 424; Dr. Fethî Tevetoğlu: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1971, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrahman Şeref, Mustafa Ârif, Prof. Dr. Celâl Muhtar (Özden), eski Başkâtip Cevad, Ali Haydar Midhat, Rasadhâne Müdürü Fatin (Gökmen) Bey ve Efendilerin oluşturdukları (Vahdet-i Millîye Hey'eti) adlı Millî Vahdet Kuruluşu'nun, (Millî Blok)'un kurucuları arasında, Hilâliahmerci Hâmid Bey de vardır.

Bu sıralarda İstanbul'da bir (Sulh Nazırlık Komisyonu) teşkili düşünülmektedir. Amasya Görüşmesi'nin imzasız Beşinci Gizli Protokol'unda belirlenen, Tevfik Paşa başkanlığında, Barış Konferansı'na gidebilecek kimseler listesindeki ondokuz kişi içinde askerî temsilci olarak Ahmed İzzet Paşa ve uzmanlar heyetinde ise, Maliye Uzmanı Hâmid Bey, Askerî Uzman Albay İsmet (İnönü) Bey de bulunmaktadırlar. [3]

Bilindiği gibi, İtilâf Devletleri'nce Barış Konferansı'na hem Ankara, hem de İstanbul hükûmetlerinin davet edilmeleri, haklı olarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından şiddetle ret ve protesto edilmiştir.

Konu ile ilgili sert eleştiri ve tartışmalar, Ahmed Tevfik Paşa ile Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında karşılıklı çekilen telgraflar, hep İstanbul'da bulunan Hâmid Bey aracılığıyla yapılmıştır, ulaştırılmıştır.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin başarısı ile sonuçlanan bu mesele, T.B.M.Meclisi'nde ve basında bazı açıklamalara, yazışmalara yol açmıştır. Daha sonra bu konuya Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın, tarihî Nutuk'da geniş yer verdiği görülecektir. [4]

Böylece siyasî ve diplomatik faaliyetlere de girişen Hâmid Bey, İkdam gazetesinde [5] yayımlanmış Millî Kongre Başkanlığı bildirisinden anlaşıldığına göre, gerekli nitelikleri taşıyan 16 adayın üçüncüsü olarak (Millî İktisad Fırkası)'ndan genel-seçimlere katılmıştır. Millî Kongre Merkez Bürosu'nun İstanbul seçmenlerine sunduğu 16 kişilik aday listesi şu kişilerden oluşmaktaydı: [6]

Servet-i Fünûn sahibi Ahmed İhsan (Tokgöz), Baro Başkanı Celâleddin Ârif, Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Hâmid (Hasancan), Millî Banka II. Müdürü Hasan Ferid, eski Belediye Başkanlarından Hüseyin Kâzım, eski Dışişleri Müsteşarı Reşad Hikmet, Londra Elçiliği eski Başkâtibi Reşid Sa'di, İstiklâl gazetesi Başyazarı Rauf Ahmed, Prens M. Sabahaddin, Üniversite Profesörü Selâhaddin, Doktor Abdülhak Adnan (Adıvar), eski Bern Elçisi Fuad Selim, ilmiyeden eski

[4] İbnül'Emin M. Kemal İnal: a.g.e., s. 1738-39.
[5] İkdam, 28 Kasım 1919 (1335).
[6] M. Tayyib Gökbilgin: Millî Mücadele Başlarken, İkinci Kitap, Ankara 1965, s. 166.

Levent Şahverdi Arşivi

Evkaf Müsteşarı Kemal Âtıf, Deniz Ticaret Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya ve Lütfi Beylerle, Mişon Ventura Efendi.

Seçilen 11 İstanbul Milletvekili içinde bu listedeki 16 adaydan sekiz kişi bulunuyordu. Aldıkları oy sırasına göre bu seçilen 8 kişi şunlardır: [7]

Oy Sayısı:

362 Hâmid Bey
356 Prof. Selâhaddin Bey
350 Celâleddin Ârif Bey
299 Reşad Hikmet Bey
235 Dr. Abdülhak Adnan Bey
190 Mişon Ventura Efendi
164 Lütfi Bey
159 Hasan Ferid Bey

Millî Kongre listesi dışından seçimleri kazanan diğer üç İstanbul Milletvekilinin aldıkları oylar ise şöyledir:

Oy Sayısı:

259 Eski Meşihat (Şeyhülislâmlık Dairesi) Müsteşarı Kâmil Bey
221 Kiyev Elçisi Muhtar Bey
135 Zeytinburnu Fabrikası Ustabaşısı Numan Usta

Seçim, 18 Aralık 1919 (1335) Perşembe günü Üniversite Konferans Salonu'nda, İstanbul'un 469 Müntehib-i Sâni'sinden 440'ının katılması ve oy kullanmaları ile yapılmıştır. [8]

İstanbul genel-seçimi sonucunu bildiren İkdam gazetesi, (Hâmid bey Çiftçiler Derneği Adayı) başlığı altında şunları yazıyordu: [9]

"Evvelki gün yapılan seçimde 440 Müntehib-i Sâni'den 362'si tarafından Mebus seçilen Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu Üyelerinden Hâmid Bey, maliye ve ekonomi işlerinde fikrinden istifade edilecek değerli bir mütehassıstır.

Maliye ve ekonomi ve genellikle yurdun geleceğine ilişkin işlerde Hâmid Bey kadar uzmanlık yeteneğine sahip ve fikirlerinden istifade edilecek danışmanlarımız pek azdır."

[7] İkdam, 18 Aralık 1919 (1335) Cuma, 27. Yıl, Nu. 8209, s. 1.
[8] İkdam, 18 Aralık 1919 (1335) Perşembe, Nu. 8208, s. 1.
[9] İkdam, 20 Aralık 1919 (1335) Cumartesi, 27. Yıl, Nu. 8210, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul seçimlerini birincilikle kazanmış Hâmid Bey'in, 12 Ocak 1920'de açılarak, 11 Nisan 1920'de kapatılan son (Osmanlı Meclis-i Mebusânı)'nda İstanbul Meb'usu olarak bulunduğu anlaşılmaktadır.

Seçimden önce, 8 Kasım 1920 Pazartesi günü, Millî Hükûmetçe "Kızılay Mümessili" diye örtülü bir adla İstanbul'da görevlendirilen [10, 11] Kızılaycı Hâmid Bey, bu tarihden düşmanların çekilmesine kadar, işgal altındaki İstanbul'da yabancı temsilcilerle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları adına son derece önemli konularda birçok görüşmeler yapmış, heyetlere katılmış, hatta bazı anlaşmalar imzalamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Kuvvetleri temsilci ve komutanlarıyla; İngiliz, Fransız ve İtalyanlar gibi yabancılarla yapılan siyasî ve diplomatik görüşmelerde; yabancı ajanslar aracılığıyla Avrupa'ya, Batı dünyasına duyurmak istediği protesto veya mesajlarının yayılmasında, İstanbul'da görevlendirdiği Kızılaycı Hâmid (Hasancan) Bey'den yararlanmıştır. [12]

Hâmid Bey, Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği 18 Haziran 1921 tarihli bir telgrafta özetle:

"Burada resmî mevkii olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'daki en yüksek makamı adına bugün bendenize başvurarak seri bir barışa ulaşabilmek için müzakereye hazır bulunduklarından, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile hemen münasebete girişmek istediklerini ve acele cevap beklediklerini bildirmeme aracı olmamı rica etti" diyordu. Mustafa Kemal Paşa tarafından Hâmid Bey'e verilen karşılıkta ise görüşmelere hazır oldukları bildirilmişti. [13]

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Hâmid Bey'in, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'la 23 Ekim 1921 Pazar günü imzaladıkları "Esirlerin Değiştirilmesi" ile ilgili anlaşma, Türk-İngiliz ilişkilerinin düzelmesine yol açmıştır. Bu anlaşma sonucudur ki, Anadolu'daki bütün İngiliz esirleri ile, Malta'daki bütün Türk sürgünlerinin değişimi sağlanabilmiştir. [14]

[10] Gotthard Jaeschke: Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970, s. 127.

[11] Dr. Utkan Kocatürk: Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938, Ankara 1973, s. 150.

[12] Dr. Fethî Tevetoğlu: a.g.e., s. 60.

[13] Ibid, ss. 62-63.

[14] Gazi Mustafa Kemal: a.g.e., s. 420 ve 461; Gotthard Jaeschke: Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1971, s. 193-94; Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi: Türk İstiklâl Harbi, Ankara 1965, II. Cild, 2. Kısım, s. 11; Ali Fuad Türkgeldi: Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi, Ankara 1948, s. 141; M. Cemil (Bilsel): Lozan, 1. Cilt, İstanbul 1933, s. 419.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Türk Orduları Başkomutanı Gazi Mustafa Kemâl Paşa, Müttefik Devletler'in yeni gelişmeler karşısında düşüncelerini anlamak ve Türk Millî Davası'nın esaslarını onlara anlatmak için, Avrupa'da bulunmak üzere Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i bir küçük heyetle Paris'e göndermişti. 12 Şubat 1922'de Ankara'dan ayrılıp, iki hafta İstanbul'da kalan Yusuf Kemâl Bey, burada İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri ve İstanbul Hükûmeti ile de temaslarda bulunmuştu. Yusuf Kemal Bey'le birlikte bu görüşmelere katılan Ankara'nın İstanbul Mümessili ve Kızılay Başkanı Hâmid Bey, 1 Mart 1922 Çarşamba günü Fransız Paket Kumpanyası'nın Tadla (Tarı) Vapuru ile Marsilya'ya giden Türk Heyeti'ne İstanbul'dan Hâmid Bey de alınmıştı. [15]

1922 Eylülünde Mustafa Kemal Paşa ile General Harington arasındaki yazışmalarda, Hâmid Bey'in taraflar arasında önemli işler yaptığını belirtilmektedir: [16]

İzmir'de Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

26/9/338 (1922)'de Erenköy ve Biga'nın batısından süvarinizi geri çekmek için sizinle derhal muhabere etmesini Hâmid Bey'den rica ettim.

Herhangi bir olaydan sakınma yolunda çok kuşkuluyum. Müzakerelere kadar ta'likan (te'hir edilmek, asıntıda bırakılmak üzere) kıt'alarınızı tarafsız bölge dışına çıkarmanızı rica ederim.

26/9/38
General Harington

Bıyıklıoğlu, umutları kalmayan Yunanlılarla ilgili olarak da şunları yazmaktadır: [17]

"Yunanistan, Anadolu'daki askerî durumunun ümitsizliği karşısında İtilâf Devletleri'ne müracaatla Anadolu'daki mandasından vazgeçtiğini bildirmiş ve aracılık ricasında bulunmuştu. Türk kurtuluşunun bir müjdesini veren bu Yunan müracaatı, Yunan istilâ hırsının ve Megalo İdea'sının tarihe karışdığını bütün dünyaya ilân eden bir haberdi. Artık bir devir kapanıyor, yeni bir devir açılıyordu. Bu Yunan teşebbüsü üzerine, İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserleri de, Ankara'nın İstanbul Mümessili Hâmid Bey'e mütareke için başvurmuşlardı."

[15] Tevfik Bıyıklıoğlu: Trakya'da Millî Mücadele, I. Cilt, Ankara 1955, s. 417, dipnot: 55.
[16] Nimet Arsan: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964, s. 462.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Ekim 1922 Salı günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile İngiliz ve Yunanlılar arasında başlayan Mudanya Konferansı konuşmalarını yakından izlemek isteyen Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) da Mudanya'ya gelmişti. Ankara Mümessili Hâmid Bey'le, Franklin Bouillon ve eski Atina Elçimiz Galib Kemâlî Bey de Mudanya'da bulunanlar arasında idiler. İsmet Paşa, gerektikçe, konferans müzakereleri dışında bu zatlarla da istişâre ediyordu. [18]

İtilâf Devletleri ile Millî Hükûmet arasındaki her seviyede ilişkiler, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmeler üzerine Avrupa basınında yer alan hemen her yazı ve haberde Hâmid Bey'in adı geçiyor, aracılığı belirtiliyordu. [19, 20]

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Antlaşması'nı Yunan Hükûmeti'nin kabul ettiği, 14 Ekim 1922 Cumartesi günü, B.M.M. Hükûmeti'nin İstanbul temsilcisi Hâmid Bey'e bildirilmiştir. [21]

Gençlik yıllarında bir "Savaş Muhabiri" olarak yazarlığa başlayan ünlü Amerikalı romancı Ernest Hemingway (1898-1961)'in William White tarafından (By-Line: Ernest Hemingway) adı altında toplanmış seçme makalelerinden biri, (Hâmid Bey) başlığını taşımaktadır. [22]

İstanbul'dan gönderilmiş ve 9 Aralık 1922 Cumartesi günkü The Toronto Daily Star gazetesinde yayımlanmış makalesinde Hemingway, Hâmid Bey'le ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"Bismarck, Balkanlar'da gömleğinin eteklerini pantolonunun içine sokan herkes dolandırıcıdır, demişti. Elbette, köylü olanların hepsinin de gömlekleri dışarıda. Ben Hâmid Bey'i, Fransız sermayesiyle kurulmuş Osmanlı Bankası'nın dolgun maaşlı bir yöneticisi olarak gördüğümde gömleğinin etekleri pantalonunun içindeydi ve gri bir iş adamı elbisesi giymişti.

Hâmid Bey'in işyeri, bir tepe üzerindeki eski sarayın sırasında ve Kızılay evlerinin en yukarısındaydı. Kendisi bu kuruluşun öncülerinden biri. Kızılay'ın -bizim Kızılhaç kuruluşu gibi- hâki kumaş elbiseli adamları,

[17] Tevfik Bıyıklıoğlu: a.g.e., s. 435.

[18] Ibid, s. 446.

[19] Les Puissances et l'Orient (Büyük Devletler ve Doğu), Le Temps (Paris), 19 Eylül 1922 Salı.

[20] Richard Eaton: Une interview de Mustapha Kemal (Mustafa Kemal ile Bir Görüşme), Le Figaro (Paris), 1 Ekim 1922 Pazar.

[21] Zabıt Ceridesi, Devre I, C. XXIII, s. 432; Türk İstiklâl Harbi, Cild II, Kısım 6, Kitap IV, s. 88; Dr. Utkan Kocatürk: a.g.e., s. 231.

[22] William White'ın derlediği: By-Line: Ernest Hemingway, New York 1967, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükûmeti'nin buyruklarını harfi-harfine titizlikle uyguluyorlar."

"Kanada, Mustafa Kemal İstanbul'a girince, şehirdeki Hristiyan halkın soykırıma uğraması ihtimalinden kuşku duyuyor" dedim.

İri-yarı, kır bıyıklı, kirpiyi andıran saç-kesimli, kolalı yakalı elbisesi içinde dimdik duran Hâmid Bey, gözlüklerinin üstünden bakarak Fransızca:

"Hristiyan halk neden korkacakmış?" diye sordu. "Onların hepsi silâhlı. Türkler ise silâhlarından arındılar. Hayır soykırımı olmayacak. Asıl şimdi Hristiyan Rumlar, Trakya'daki Türkleri yediden-yetmişe katlediyorlar. Bu yüzden halkımızı korumak için Trakya'yı hemen işgal etmemiz gerekiyor."

Hâmid Bey'in 1920 yılından bu yana aralıksız olarak İstanbul'da Millî Mücadele yolunda süregelen hizmetleri, Lozan Konferansı sırasında bir kopukluğa uğramıştır. Türk Murahhas Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın istek ve teklifi üzerine, eski Maliye Nazırı Câvid Bey'le birlikte, Lozan Konferansı'na Müşavir (Danışman) olarak katılan Hâmid Bey, bir süre sonra bu görevden affedilmiştir. Onunla birlikte Câvid Bey, Tanin Başyazarı Hüseyin Câhid Beyler de Türkiye'ye geri gönderilmişlerdir. Bu üç kişiye, Konferansa Paris Basın Temsilcisi olarak gelmiş Dr. Nihad Reşad (Belger) ile, o sıra Yüksek Mühendis Okulu Fransızca öğretmeni bulunan eski İstanbul Hahambaşısı Hayim Naum Efendi de eklenmişlerdir.

Ali Çankaya, değerli eserinde, Maliye Nazırı Câvid Bey'in hâl tercemesi içinde bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:[23]

"...Kendisinin (Câvid Bey'in) malî işlerdeki ihtisası ile, Osmanlı borçlarının alınışına ait antlaşmaları yakından bilmesi gözönüne alınarak Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın isteği üzerine, Hüseyin Câhid ve Hâmid Hasancan ile birlikte Lozan Konferansı Türk Delegasyonu'na dahil edildi. Ancak, kısa bir süre sonra, tespit edilemeyen bir sebeple, üçü birden bu görevden affedildiler."

Bilindiği gibi bunlardan Câvid Bey, tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilmiş; 10 Ağustos 1926'da Ankara'da yapılan sorgusu ve 25 Ağustos'da dinlenilen savunması sonucu, "evinde yaptığı gizli toplantılarla ve İzmir Suikastı'nı hazırlayan kişilerle olan yakın ilişkisinin açıkça anlaşılması sebebiyle onları yönetmek ve yardım sağlamak suçu" gerekçesiyle 26 Ağustos 1926 Perşembe gecesi Ankara'da asılmıştır. Hüseyin

[23] Mücellidoğlu Ali Çankaya: Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III. Cilt, Ankara 1968-69, s. 684.

Levent Şahverdi Arşivi

Câhid (Yalçın) ise, Tanin'de yayımlanmış makaleleri yüzünden sevkedildiği İstiklâl Mahkemesi'nde, ömür boyu sürgün cezasına çarptırılarak Çorum'a sürülmüştür. [24, 25]

Hâmid Bey ise, 1925 yılı sonunda inceleme ve araştırma yapmak üzere Fransa'ya gitmiş ve 1929 sonuna kadar dört yıl orada kalmıştır. Hâmid Bey, 1930 yılında yeni kurulan Umumî Murakabe Heyeti (Genel Denetim Kurulu)'ne üye getirilmiştir.

22 Şubat 1939'da ise şu "Kararname" ile Denizbank İdâre Meclisi Başkanı olmuştur: [26]

"...Münhal bulunan Denizbank İdâre Meclisi Reisliği'ne de Umûmî Murâkabe Heyeti a'zâsından Hâmid Hasancan 350 lira ücretle tayinleri İktisat Vekilliği'nin 21.2.939 tarih ve 731/8465 sayılı teklifi üzerine 3295 sayılı Kanunun 10. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu'nca 22.2.1939 tarihinde onanmıştır.

22.2.939

Reisicumhur
İsmet İnönü

Başvekil	*Adliye V.*	*Millî M.V.*	*Dâhiliye V.*	*Hâriciye V.*
Dr. R. Saydam	*T.F. Sılay*	*N. Tınaz*	*F. Öztrak*	*Rana Tarhan*
Maliye V.	*Maarif V.*	*Nâfıa V.*	*İktisad V.*	*Sıhhiye, İ.M.V.*
F. Ağralı	*H.A. Yücel*	*A. Çetinkaya*	*H. Çakır*	*Dr. H. Alataş*
Gümrük ve İn. V.	*Ziraat V.*			
R. Tarhan	*M. Erkmen*			

Ayrıca, Denizcilik Bankası Arşivi'ndeki dosyasında bulunan (İktisat Vekili Hüsnü Çakır) imzalı bir yazıda, Hâmid Bey'in bu göreve 1 Mart 1939'da başladığı belirtilmektedir.

Celâl Bayar'ın Başbakanlıktan ayrılıp yerine Dr. Refik Saydam'ın atanmasını izleyen dönemde, 31 Ocak 1939'da, Denizbank lağvedilmiş; Genel Müdür Yusuf Ziya Öniş ile muavinleri ve yüksek kademedeki diğer yöneticiler görevlerinden alınarak yerlerine geçici olarak yeni atanmalar yapılmıştır. İşte bu arada, 1 Mart 1939 tarihinde Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Hâmid Hasancan getirilmiştir. 1 Temmuz 1939'da Denizbank lağvedilerek yerine yeni bir devlet dâiresi kurulunca Hamid Bey de açıkda kalmıştır.

[24] Dr. Ergün Aybars: İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Ankara 1982, s. 377 v.d.
[25] Feridun Kandemir: İzmir Suikasti'nin İçyüzü, II. Cilt, İstanbul 1955, s. 90-95.
[26] Mücellidoğlu Ali Çankaya: a.g.e., s. 364.

Levent Şahverdi Arşivi

Hâmid Hasancan, emekli olarak yaşadığı İstanbul'da 28 Kasım 1943 Pazar günü Hakkın rahmetine kavuşmuş ve Karacaahmed'deki aile kabristanınına gömülmüştür.

Mülkiye'li sınıf arkadaşlarından Mehmed Mûsâ Adiga, Kızılaycı Hâmid Bey için şunları yazmıştır: [27]

"...Ankara Hükûmeti'nin pek nazik ve tehlikeli olan Mümessilliği'ni üzerine almış bulunan Hâmid Bey, en çetin riyâzî meseleleri halletmek hususunda yüksek bir yeteneğe sahipti. Kendine (Kitapsız Hoca) denilecek derecede hayrete değer bir hafıza ve zekâya sahip olan rahmetlinin memleketçe vücudundan yeterince istifade edilemediğini burada zikretmekten kendimi alamadım."

Çok kuvvetli Fransızca bilen Hâmid Bey, henüz öğrenci iken genç yaşında gazete ve dergilerde yazılar yazmaya başlamış yetenekli bir kalem sahibiydi. Târık Us, 1942'de 50 yıllık yazı hayatı olan 59 yazar için düzenlenen jübile hakkında yayımladığı (50 Yıl) adlı kitabında Hâmid Bey için şunları yazmaktadır: [28]

"Hâmid Hasancan'ın ilk yazısı, Ahmed Midhat merhumla, memleket dokumacılığı ve sanayileşmemiz konusunda yaptığı bir polemiktir. Genç iktisatçı bu mektupta [29] Ahmed Midhat'a ekonomi ilmini bilmediğini yazmaktadır. Aleyhinde olmasına rağmen Ahmed Midhat bu yazıyı gazetesine aynen koydurmuş ve: Sözleriniz sert, kaba; bundan pek genç olduğunuz anlaşılıyor. Yaşınız ilerledikçe soğukkanlılık gelir, sözleriniz yumuşar, diye başlayan bir cevap vermiştir."

Hâmid Hasancan'ın başlıca basılmış eserleri şunlardır: Nasihat (1905); Çocuk Kıraat Kitabı, 1. Yıl (1905); 2. Yıl (1911); İlm-i İktisad (3 cilt, 1914).

[27] Ibid, 2. C., Ankara 1954, s. 178.
[28] Hakkı Târık Us: 50 Yıl, İstanbul 1943, s. 57.
[29] Tercümân-ı Hakikat, 6 (18) Aralık 1305 (1889).

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'e ait bir hatıra:

1928 SENESİNDE ATATÜRK'ÜN ANKARA BAHÇELER MÜDÜRLÜĞÜ SERASINA GELİP ÇİÇEK ALMASI

FAZIL DALAY

1927 yılında Ziraat Okulu'ndan mezun olmuş, aylık 75 lira ücretle Ankara (Şehremaneti) Belediye Bahçeler Müdürlüğü fidanlık memurluğuna tayin edilmiştim. O zamana göre 75 lira iyi bir paraydı. Ayda 40-50 lirayla çalışan memurlar vardı. Devlet fakirdi, memurlarına fazla para veremiyordu. O yıllarda Türk parası çok kıymetliydi. Bir Amerikan doları şimdi olduğu gibi 800 lira değil 80 kuruştu. Devlet bütçesi 1927 yılında 113 milyon liraydı. Şimdi devlet bütçesi milyarları geçerek 1987 yılında 10 tirilyon lirayı aştı.

1927 yılında Cumhuriyet devrinin ilk nüfus sayımı yapılmıştı. Ankara'nın nüfusu 74,000 idi. Ufak bakımsız bir Anadolu şehri olan Ankara başkent olduktan sonra imar edilmeye başlanmıştı. Ben 1927 de Ankara'ya geldiğim zaman Tren istasyonundan şehre giden yolun iki tarafı bataklıktı. Her tarafını yabani otlar ve sazlar kaplamıştı. Bu bataklığın ilerisi çorak bir arazi ve mezarlıktı. Bu yerin ortasında iki katlı kuleli modern, belediyeye ait Bahçeler Müdürlüğü binası yeni yapılmıştı. (Şimdi park ve gölün bulunduğu yer) Bu binanın alt katı büro olarak kullanılıyordu. Üst katında Park ve Bahçeler Müdürü merhum Salih (Bititci) ile ben oturuyordum. İkametimize tahsis edilen dört odalı, salon ve banyolu olan kata hiçbir kira da ödemiyorduk. Ev hususunda çok şanslıydık. Çünkü o dönemde İstanbul'dan ve bazı illerden işsiz kalan insanlar iş bulmak ümidiyle Başkente akın etmişlerdi. Bazı Ankara'da çalışmak mecburiyetinde kalan bekâr arkadaşlarımız Ankara'nın eski mahallelerindeki susuz, elektriksiz, banyosuz ve gayrisıhhî kerpiç evlerinde bir odaya 3-4 kişi sığınmak mecburiyetinde kalmışlardı.

Bahçeler Müdürü Salih beyle ben yukarda sözü geçen bataklığı kanallar açarak kurutmağa çalışıyor ve burada bir park yapmakla uğraşıyorduk. Aynı zamanda Cebeci'de parkın ve yolların ağaç ihtiyacını karşılamak için bir fidanlık kurulmuştu. Ben daha çok fidanlık işlerine bakıyordum.

Levent Sahverdi Arşivi

Parkın ve Ankara'nın çiçek ihtiyacını karşılamak üzere çiçek yetiştirmek için bir seraya ihtiyaç vardı. İstanbul'da Ortaköy'de çiçekçilik yapan Vasil isminde bir Rumun bahçesinde bulunan sera Ankara Belediyesi tarafından satın alınarak yerinden sökülüp Ankara'ya nakledilmiş ve Bahçeler Müdürlüğü'nün binası yakınına aynen kurulmuştu. Serada çalışmak ve çiçek yetiştirmek için mütehassıs bir bahçıvana ihtiyaç vardı. Ankara'da böyle bir bahçıvan bulmak imkânsızdı. Bahçeler Müdürü Salih bey İstanbul'a giderek sera çiçekçiliğinden anlayan bir mütahassıs Türk bahçıvan aramış, fakat bulamamıştı.Ancak bilgili ve sera işinden anlayan bir Rum bahçıvan bulabilmişti. Fakat şöyle bir mesele vardı: "Anadolu'daki Rum'ların hepsi mübadeleye tabi tutularak Yunanistana gönderilmişti. Yalnız İstanbul'daki Rum'lar kalmıştı. Onların da Anadolu şehirlerine gidip çalışmaları yasaklanmıştı. "Fakat buna da bir çare bulundu. Vekiller Heyetinden bir karar çıkarılarak Rum bahçıvanın Ankara'ya gelerek Bahçeler Müdürlüğü serasında çalışmasına müsaade edildi. Bu suretle Rum bahçıvan Ankara'ya getirilerek serada çalışmağa başladı. Kısa zamanda serada çeşitli ve nadide çiçekler yetiştirilmeye muvaffak olundu.

Mevsim kıştı, bir pazar günü akşamı içi kaloriferle ısıtılan seranın ortasında bulunan küçük havuzun başında Bahçeler Müdürü Salih beyle beraber oturuyordum.

Bir ara sera kapısının önünde otomobil sesi duyuldu ve arkasından seranın kapısı ansızın açıldı. Başlarımız bir anda merakla kapıya çevrildi. Bir de baktık, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa arkasında yaveriyle seraya girmiyor mu; müthiş bir heyecana kapılarak telaşlandık.

Hemen yerimizden fırlayarak Gazi Mustafa Kemal Paşaya doğru sevinçle koştuk, onu sevgi ve saygı ile karşılayarak elinden öptük. Gazi Mustafa Kemal Paşa bizim kim olduğumuzu ve hangi okuldan çıktığımızı sordu. Evvelâ Salih bey Bahçeler Müdürü olduğunu, Bursa Ziraat Okulu'ndan mezun olduktan sonra İtalya'ya gidip bahçe mimarlığı ve çiçekçilik tahsil ettiğini ve bu hususta bir de kitap yazdığını söyledi. Sıra bana gelince ben de İstanbul Beykoz'da Ziraat Okulunda okuduğumu ve bu okulun seralarında çiçekçilik öğrendiğimi ve sonra bu okulun lağvı üzerine Edirne Ziraat Okulu'na gönderildiğimi ve son sınıfı bu okulda okuyarak 1927 de diploma aldığımı ve şimdi burada fidanlık memuru olarak çalıştığımı anlattım.

Gazi Mustafa Kemal Paşa kendisini bir gölge gibi takibeden yaveriyle serayı gezmeye başladı. Salih bey ve ben Gazi Mustafa Kemal Paşanın

Levent Şahverdi Arşivi

arkasından gidiyorduk. Gazi çiçekleri inceliyor, bize bazı çiçekler hakkında sualler soruyordu. Bizde kendisine lâzım gelen izahatı veriyor fakat imtihan ediliyormuş gibi bir pot kırmaktan çok korkuyorduk.

Gazi Mustafa Kemal Paşa serayı gezerken beğendiği sekiz saksı çiçeği bize göstererek: "Bunları yarın köşke gönderiniz ve siz de beraber geliniz" dedi.

Salih bey: "Emredersiniz Paşam, hava soğuk çiçeklerin nakil esnasında üşüyüp bozulmamaları için yarın güzelce ambalaj yapar, Fazıl beyle beraber vasıtamıza koyup getiririz" dedi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından beğenilmek kolay iş değildi. Bizi köşke çağırdığına göre bizden herhalde memnun kalmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ince zevk sahibiydi. İstanbul'dan getirttiğimiz Arokarya, Cycas ve Phylodendron gibi kıymetli, güzel salon çiçeklerini seçmesini bilmişti.

Mustafa Kemal Paşa serada çok kalmadı. Gitmek üzere otomobiline binerken Salih beyle ben kendisini hürmetle teşyi ettik. Paşanın otomobilinin arkasında bir otomobil daha vardı ve Paşanın otomobilini takip etti. Bu otomobilde Paşanın muhafızları bulunuyordu.

Ertesi günü çiçekleri itinalı şekilde ambalaj yaptık, Bahçeler Müdürlüğü'nün emrine verilmiş olan kamyona yerleştirdikten sonra Salih bey ve ben kamyon şoförünün yanına oturduk ve Çankaya'ya doğru yola koyulduk. Gazi Mustafa Kemal Paşayı tekrar göreceğimiz için seviniyorduk.

Yolda Salih beyle, vatanı kurtaran ve bir dâhi olan Gazi Mustafa Kemal Paşadan götürdüğümüz çiçeklerin parasını almayı kendimize yakıştıramıyor ve bu çiçekler size Bahçeler Müdürlüğü'nün bir hediyesi olsun diyelim diye konuşuyorduk. Sonra yine düşünüyor ya Paşa bize siz milletin parasıyla yetişen devlete ait çiçekleri hangi salâhiyetle hediye edersiniz diye bize kızarsa ne yaparız diyor, bir karara varamıyorduk.

Köşkün bahçesine girmeden evvel güvenlik kontrolünden geçtik. Hüviyetlerimize bakıp kim olduğumuzu ve niçin geldiğimizi anladıktan sonra girmemize müsade edildi. Köşkün önüne geldik, birgün evvel, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile beraber seraya gelen yaver köşkten çıktı, bize: "Biraz bekleyin, Paşa hazretlerine geldiğinizi haber vereyim" dedi. Yaver biraz sonra geldi. Paşa Hazretleri, "Çiçekleri aşağı salona aldırın, gelen memurlar bizim bahçıvanla beraber salona gelsinler" demiş.

Levent Sahverdi Arşivi

Yaver, müstahdemlere kamyondaki çiçekleri taşıttı. Sonra bize dönerek: "Haydi beyler, Paşa hazretleri sizi salonda bekliyor. Köşkün bahçıvanı da sizinle gelecek" dedi. Önde yaver arkada Salih beyle ben ve köşkün bahçıvanı, Gazi Mustafa Kemal Paşanın huzuruna çıktık. Hürmetle eğilerek selâm verdik. Paşa hazretleri bize: "Bu çiçeklerin sağlıklı yaşamaları ve bozulmamaları için nerelere koyulması icabediyorsa oraya yerleştiriniz. Bizim bahçıvana da nasıl bakılacaklarını anlatınız" dedi.

Salih beyle ben, bahçıvanın yardımı ile çiçek saksılarını Paşa hazretlerinin de fikirlerini alarak en uygun bulduğumuz yerlere yerleştirdik. Köşkün bahçıvanına da cinslerine göre bu çiçeklere nasıl bakılacağını anlattık. Bu iş bittikten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa bize: Çiçeklerin fiyatı ne kadardır? "diye sordu. Gelirken yolda Salih beyle konuştuğumuz hediye etmek fikrini korkumuzdan söyleyemedik ve yanımızda getirdiğimiz bir liste vardı, bu listede çiçeklerin cins ve fiyatları yazılıydı. Salih bey bu listeyi Paşa hazretlerine takdim etti. Paşa Hazretleri listeyi tetkik ettikten sonra yanında duran yaverine uzatarak çiçek paralarının ödenmesini emretti. Yaver, "Peki Paşa Hazretleri" diyerek salondan çıktı, biraz sonra tekrar gelerek Salih beye çiçeklerin parasını ödedi ve "yarın faturasını gönderirsiniz" dedi. Paşa Hazretlerinin yanından ayrılmak için kendisinden müsaade istedik. Paşa Hazretleri ayrılmamıza müsaade buyurdu. Elinden öptük ve yanından ayrıldık. Yaver bizi köşkün kapısına kadar geçirdi ve ellerimizden sıktı.

Bahçede bizi bekleyen küçük kamyonumuza bindik ve Bahçeler Müdürlüğüne geldik.

Ertesi gün Salih bey çiçek paralarını muhasebeye yatırdı. Fatura, Gazi Mustafa Kemal Paşa adına kesildi ve muhasebecimiz İzzet beyle Yaver Rusuhi Beye verilmek üzere Çankaya köşküne gönderildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. BEKİR SITKI BAYKAL *

(1908-4 Temmuz 1987)

4 Temmuz 1987 günü kaybettiğimiz değerli Tarihçi Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal 1908 tarihinde Fındıklı (Rize)'da doğmuştur. İlk öğrenimine Denizli'nin Çal Kazası Numune Okulunda başlamış, Rus istilâsından kurtulduktan sonra doğduğu yere dönerek ilk okulu orada (1922), orta okul ve liseyi Trabzon Lisesinde (1928) bitirmiştir. Aynı yıl devletin açmış olduğu müsabaka sınavını kazanarak, tarih öğrenimi yapmak üzere 1929 yılı başında Almanya'ya gitmiştir. Burada yatılı bir lisede birbuçuk yıl dil öğrendikten sonra Berlin Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başlamış, ancak sıhhî nedenlerden üç sömestr sonra Freiburg Üniversitesi'ne naklederek 1935 başında doktora imtihanı ile yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Mezuniyetini izleyen dört ay kadar zamanı, İngilizce öğrenmek amacıyla gittiği İngiltere'de geçirmiştir. 1935 sonbaharında anavatana dönünce, yeni açılmakta olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne doçent adayı olarak atanmıştır. Askerliğini takiben doçentlik imtihanını vermiş, daha sonra 1943'de aynı Fakültenin Tarih Profesörlüğüne yükseltilmiştir. O günlerde Türk Tarih Kurumu'na aslî üye olarak seçilmiştir. 1950-1951 tarihleri arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı, 1960-1961'de Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü görevlerinde bulundu. 1961'de de Üniversite temsilcisi olarak Kurucu Meclis üyeliği yaptı. 1978 Temmuzunda Üniversitedeki görevinden yaş haddi sebebiyle emekli oldu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki görevinin yanısıra bir süre Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Siyasî Tarih, Hukuk, Ziraat ve Veteriner Fakülteleri'nde Devrim Tarihi dersleri verdi.

Öğretim üyeliği boyunca Üniversite ve Türk Tarih Kurumu adına çeşitli uluslararası örgütlerin kongrelerine katıldı ve bilimsel bildiriler sundu. 1955-56'da araştırıcı profesör olarak Birleşik Amerika'da bulundu. 1964'de misafir profesör olarak Almanya'nın Kiel Üniversitesi'nde Osmanlı Tarihi dersleri verdi. 1963'de de Pakistan'ın Karaçi Üniversitesi'nde bir seri konferanslar verdi.

Telif Eserler:

Das Bagdad-Bahn Problem 1890-1903, Freiburg 1935, 171 S.

XIX. asra kadar Akdeniz'de hâkimiyet davası, Ankara 1938, 32 S.

* Bu yazı E. Amiral Fahri Çoker'in "Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları" adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Koca Ragıb Paşa-Büyük Friedrich. 18. asırda şark ve garp âlemine kısa bir bakış. Türkiye Prusya münasebetlerinin başlangıç ve 1765 senesine kadar inkişafı. Ankara 1939, 18 S.

Hammer-Purgstall, Josef Feiherr von Hammer'in hatıratı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi c. 1 sayı 1. S. 128-131.

Lord Salisbury'nin İstanbul'da fevkalâde murahhaslığı, Dil ve Tarih Coğ. Fak. Der. c. 2 s. 4 S. 499-517.

Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğunu taksim fikri. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 1 s. 5 S. 3-12.

Bismarcks Gedanke einer Aufteilung des Osmanischen, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 1 s. 5 S. 13-19.

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu taksim plânı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der c. 2 s. 5 S. 773-782.

Doksanüç harbi arifesinde Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasındaki münasebetler. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 3 s. 2 S. 183-192.

Şark buhranı ve Sabah Gazetesi (1876). Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 6 s. 4 S. 219-258.

93 Harbi esnasında muhtelif tavassut ve sulh şayia ve teşebbüsleri. Türk Tarih Kurumu Belleten c. 5 (1941) S. 351-395.

Namık Kemal'e göre Avrupa ve biz. Namık Kemal. İstanbul 1942. S. 189-218.

93 Meşrutiyeti, Türk Tarih Kurumu Belleten c. 6 (1942) S. 45-83.

Mithat Paşa'nın gizli bir siyâsî teşebbüsü. (Odian Efendi'nin mahrem misyonu). III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943. Ankara 1948, S. 470-478.

Patrona Halil ayaklanması ile ilgili kaynaklar hakkında, IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1948, Ankara 1952, S. 177-182.

Handschriftenzustand in der Bibliothek der Philosophischen Fakultät zu Ankara.

Proceeding of the twenty-second congress of Orientalists, held in İstanbul, september 15th to 22nd. 1951.

Makamât-ı Mübareke meselesi ve Babıâli. Türk Tarih Kurumu Belleten c. 23 (1959) S. 241-266.

Die Frage der Heiligen stätten im Gelobten Lande und die Hohe Pforte. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht c. X (1959) heft 7 S. 407-416.

Levent Şahverdi Arşivi

Fatih Sultan Mehmed'in muhiti ve şahsiyeti üzerinde bir deneme. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 14 s. 3/4 S. 69-82.

Birinci Meşrutiyete dair belgeler, Türk Tarih Kurumu Belleten c. 24 (1960) S. 601-636.

Die Rivalität zwischen Uzun Hasan und Mehmet II. um das Kaiserreich von Trapezunt. Trud XXV. Mezhdunarad Kong. Vosto Kovedor. Moskova 1960 tom. (1963) S. 142-448.

Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan rekabetinde Trabzon meselesi. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 2 s. 2/3 (1964) S. 67-81.

Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı kat'î mücadele hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu harbinin başlaması. Türk Tarih Kurumu Belleten c. 21 (1957) S. 261-284. Almancası 285-296.

Zur Geschichte der Türkischen Republik, Association International d'Etudes du Sud-Est Europeén. Sofya 1969. S. 169-178.

Midhat Paşa hakkında yeni yayınlar ve görüşler. Tarih Araştırmaları Dergisi c. 4 s. 6/7 S. 249-259.

Âyanlık müessesesinin düzeni hakkında belgeler. Belgeler c. I s. 2 S. 221-225.

Edirne'nin uğramış olduğu istilâlar. Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı. Ankara 1965. S. 179-195.

Osmanlı İmparatorluğunun genel durumu, 1856-1876. Yüz yıllık Teşkilâtlı Zıraî Kredi. Ankara 1964.

Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri. Faik Reşit Unat'la beraber, Türk Tarih Kurumu yayınları Ankara 1968, XI-263 s.

Ragıb Paşa. Koca Ragıb Mehmed Paşa (1699-1763) İslâm Ansiklopedisi c. 9 S. 594-596.

Râmî Mehmed Paşa c. 9 S. 623-624.

Rusçuk (tadil ve ikmal) S. 784-788.

Mustafa III (1717-1774), İslâm Ansiklopedisi c. 8 S. 700-708.

Atatürk ve Tarih,TürkTarih Kurumu Belleten c. 35 (1971) S. 531-540.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve olayın Doğu Anadolu'daki tepkileri. Türk Tarih Kurumu Belleten c. 33 S. 517-575.

Lehistan'ın ilk taksimi ve Osmanlı Devletinin bu işle alâkası. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yıllık Araştırma Dergisi. I. İstanbul 1944.

1877-78 Harbi ve bununla ilgili meseleler hakkında bazı vesikalar. Tarih Vesikaları. c. 1 s. 3 S. 226-231 c. 2 s. 7 S. 56-62 c. 2 s. 8 S. 140-152.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler. Belgeler c. 4 s. 7/8 S. 49-77.

Yeni zamanda Avrupa Tarihi. II. Cilt 1. kitap. Otuzyıl Savaşı Devri. Ankara 1961, XII-232 S.

Destarî Salih Tarihi. Patrona Halil ayaklanması hakkında bir kaynak. Ankara 1962.

Mithat Paşa. Siyasî ve idarî şahsiyeti. İstanbul 1964, 96 S.

Atatürk devrimlerinde tarihin rolü. Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Ankara 1972, S. 95-98.

"Yüksek öğretimde Tarih", Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara 1977, S. 312-318 (Tebliğ). Katkıları S. 334-338, 384-385, 424-425.

"Die idee eines Balkanbundes bei Abdülhamit II." Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, Ankara 1973, S. 55-62.

Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı (bir deneme), 50. Yıl Konferansları D.T.C.F. Ankara 1976. S. 137-145.

Tarih Terimleri Sözlüğü, Ankara 1974, 185 S. Türk Dil Kurumu Yayını, ikinci baskı 1981, 143 S.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'in ilhakı karşısında Osmanlı siyaseti. Bosna-Hersek Bilimler Akademisi yayınları S. 95-108. Sarajevo 1979 (sırpça)

-Lozan Barış Antlaşması *Ülkü* X/117 (1964) s. 2-4

Bizde ilk milletvekili seçimi nasıl yapıldı? *Ülkü* X/117 (1946) s. 14 vd.

Eser Tanıtımları:

Enver Ziya Karal, "Üçüncü Selim'in Hatt-ı Hümayunları" Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 1 s. 3 S. 118-120

Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı" Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 3 s. 5 S. 568-570

Selahattin Tansel. Türk Kaynaklarına Göre Osmanlı Leh Münasebetleri. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 4 s. 1 S. 11

Cevat Dursunoğlu "Millî Mücadele'de Erzurum" Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 5 s. 4 S. 457-459

Merriman, Roge Bigelow: Suleiman the Magnificent Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Der. c. 6 s. 3 S. 359-361

F. Babinger, Fatih ve İtalya mevzuundaki yazısı hak. Fatih ve İstanbul, c. 1 s. 1 S. 143-147.

Eremya Çelebi Kömürcüyan (çev. H. Andreasyan) İstanbul Tarihi. XVIII. asırda İstanbul. Tarih Vesikaları. Yeni Seri, c. 1 s. 1 (16) S. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

Edige Kırımal. Der Nationalkampf der Krimtürken (1917-1918), Türk Tarih Kurumu Belleten c. 16 (1952) S. 299-309.

Neşirler:

Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, c. I Ankara 1960. X-489.

Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, c. II Ankara 1957 VIII-451 S.

Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, c. III Ankara 1966 VIII-235 S.

İbernüma. Mabeynci Fahri Bey'in hatıraları ve ilgili bazı belgeler. Ankara 1968, XVI-146 S.

Erzurum Kongresi ile ilgili belgeler. Ankara 1969, 63 S.

Peçevi Tarihi, cilt I. ve II: Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1981-1983.

Çeviriler:

Ernst Reuter, Komün Bilgisi, Şehirciliğe Giriş. (Niyazi Çıtakoğlu ile beraber). Ankara 1940, 348 S.

N. Iorga, Osmanlı Tarihi c. V (1774-1912) Ankara 1948, XVI-690 S.

F. Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve İtalya, Türk Tarih Kurumu, Belleten c. 17 (1953) S. 41-82.

Jacob Burckhardt, İtalya'da Rönesans Kültürü. İstanbul 1957, c. I 386 S., c. II (1958) 387-788 S. II. baskı, Ankara 1974-1978 (1. c XVI/428; 2. cilt 429-847).

L. Von Ranke, Büyük Devletler. İstanbul 1965, 2. basılış XXXI 65 S.

Droysen, Büyük İskender, 4 cilt, Klâsikler serisi II. Baskı, Ankara 1974-1978, XVI + 428 c. 2. S. 429-847.

Aylık Ansiklopedi'de yayınlanan maddeler. Alfabe sırası ile;

Âli Paşa (Mehmed Emin) c. 1 S. 100 vd.

Anadolu-Bağdat Demiryolları c. 1 s. 259-261.

Ayastefanos Muahedesi c. 1 S. 328 vd.

Balkan Harbi c. 2 D. 551 vd.

Berlin Muahedesi c. 1 S. 75 vd.

Bismarck c. 1 S. 76 vd.

Çerkes Hasan Vakası I S. 43 vd.

Edirne Barış Andlaşması c. IV S. 118 vd.

Fuat Paşa c. 1 S. 48 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Hünkâr İskelesi Muahedesi c. 2 S. 460 vd.
İstanbul'un Fethi c. 1 S. 13-15.
Kara Mustafa Paşa (Merzifonlu c. 1 S. 241-243).
Kırım Harbi c. 3 S. 881-883.
Metternich c. 2 S. 430 vd.
Mithat Paşa c. 1 S. 23 vd.
Quchy Muahedesi c. 1 S. 192.
Paris Kongresi ve Andlaşması c. 2 S. 726-729.
Pasarofça Muahedesi c. 2 S. 474 vd.
Patrona Halil Ayaklanması c. 4 S. 1294-1297.
Reval buluşması c. 2 S. 437 vd.
Sèvres Muahedesi c. 1 S. 122.
Tunus'un Osmanlı İmparatorluğundan ayrılması c. 3 S. 915-917.
Yunanistan'ın İstiklâli c. 1 S. 353 vd.

Dictionnaire d'Historie Contemporaine. Ouvrage publié sous la direction d'Emile Lousse et Jacques de Launay 1969 adlı eserde yazılan maddelerin alfabetik listesi:

Abdulaziz S. 18.
Abdulhamid II S. 18b-19a.
Abdulmecid S. 19b-20a.
Ahmed Muhtar (Pacha Gazi) 23b-24a.
Ali Pacha (Mehmed Emin) S. 29.
Atatürk S. 38.
Enver Pacha S. 150a-151a.
Fouad Pacha S. 163.
İnönü, İsmet S. 231b-232a.
Mahmud II S. 299.
Mehmed V. Rechad S. 316.
Mehmed VI. Vahdeddin S. 316b-317a.
Midhat Pacha S. 322b-323a.
Mustafa Pacha Alemdar S. 335b-336a.
Osman Pacha Gazi S. 350b-351a.
Rechid Pacha Mustafa S. 379b-380a.
Selim III S. 408.
Talat Pacha S. 426.

Levent Şahverdi Arşivi

ULUSLARARASI ATATÜRK SEMPOZYUMU

Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren'in yüksek himayelerinde Atatürk Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "Uluslararası Atatürk Sempozyumu" 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında gerçekleştirilecektir.

Büyük Önder Atatürk'ün ve O'nun inkılâplarının yurt içinde ve yurt dışında daha iyi tanıtılmasına önemli katkılarda bulunması beklenen sempozyum, 21 Eylül 1987 günü Hacettepe Üniversitesi "M" salonunda yapılacak büyük bir törenle açılacak, daha sonra Türk Tarih Kurumu konferans ve toplantı salonlarında iki seksiyon halinde çalışmalarına devam edecektir. Açılış töreninde Cumhurbaşkanımız bir konuşma yapacaklardır.

Sempozyum'da yerli ve yabancı yüzün üstünde bilim adamı bildiri sunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİLİ DERGİSİ

424. sayısı çıktı.

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. FAHİR İZ	: Dilde Moda	217
ORHAN ŞAİK GÖKYAY	: Divan Edebiyatı Kimin	224
COŞKUN ERTEPINAR	: Bir Gazi ki Ankara Kalesi Ona Âşık *(Şiir)*	237
NÜZHET ERMAN	: Egemenlik Kayıtsız Şartsız Ulusundur *(Şiir)*	238
MEHMET ALDAN	: Sivas	246
İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU	: Sivas'ım *(Şiir)*	252
MUSTAFA NECATİ KARAER	: Leylâ Hanım *(Şiir)*	253
İLHAN GEÇER	: Artık *(Şiir)*	254
MEHMET CEMİL UĞURLU	: Mimar Sinan'a Sesleniş *(Şiir)* ..	255
	SÖZ BİLGİSİ	
PROF. DR. HASAN EREN	: *Keşişleme*	256
	DEĞERLENDİRMELER	
DR. ORHAN F. KÖPRÜLÜ	: *Başlangıcından Günümüze kadar, Büyük Türk Klâsikleri* Tarih - Antoloji - Ansiklopedi	259
DOÇ. DR. NEVZAT GÖZAYDIN	: Sevim Piliçkova, *Makedonya Sosyalist Cumhuriyetinde Yaşayan Türklerin Manileri I*	261
	HABERLER	
T. D. K.	: Dünya Tiyatro Günü Kutlandı ..	268
RECEP BİLGİNER	: 1987 Tiyatro Günü Bildirisi	269

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

199. sayısı çıktı.

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler: **Sayfa**

Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in "Bulgaristan ve Türkler" Konulu Konferanstaki Konuşması (13 Şubat 1987)

GÜNBATTI, DR. CAHİT: Yeniden İşlenen Bir Kültepe Tableti (Kt. g/t 42+z/t II) (5 Resimle birlikte) 1

————: Re-examination of the Kültepe Tablet (Kt. g/t 42+z/t II) (Summary) 9

ERKUT, DR. SEDAT: Hititçe *Huḫurtalla* Ve Onun Sümerce Karşılığı Hakkında 11

BLOEDOW, E. F.: Mycenaean Fishing in Troubled Waters 15

GÜLENSOY, DOÇ. DR. TUNCER: Altan Topçi III. 19

AYYUBİ, DR. N. AKMAL: Contributions of Muslim Turks to Geography ... 67

DELİLBAŞI, DOÇ. DR. MELEK: Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (4 belge ile birlikte) 75

————: Abstract 102

BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: 1527 Anadolu İsyanı Hakkında yayınlanmamış Bir Rapor (1 belge ile birlikte) 107

ÜNAL, DR. M. ALİ: 1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput 119

TUNCER, DR. HÜNER: Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi (1132-33 H./1720-21 M.) 131

AKGÜNDÜZ, YRD. DOÇ. DR. AHMET: 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi (12 belge ile birlikte) 153

KORAY, ENVER: Sultan Abdülazîz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa 193

BALTALI, DR. KEMAL: 1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması 205

SONYEL, SÂLAHİ. R.: Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları için Nasıl Aldattı. İngiliz Gizli Belgelerine göre. (7 belge ile birlikte) 231

————: How Colonel T.E. Lawrence Deceived the Hashemite Arabs to revolt against the Ottoman Empire. In the Light of Secret British Documents 256

TANSEL, A. FEVZİYE: Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler (1913-1920) 281

Levent Şahverdi Arşivi

DURU, PROF. DR REFİK : Kuruçay Höyüğü Kazıları 1985 Çalışma Raporu (18 resimle birlikte) 305
SÜER, AYDIN: Gelibolu'da Ruslar (12 resimle birlikte) 315

Konferanslar:

GÜRÜN, KÂMURAN: Türk – Yunan Başbakanlarının 1974 Haziran Toplantısı 357
ARDIÇ, KÂMURAN: Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler 367

Çeviriler:

ÖZTÜRK, DOÇ. DR. MÜRSEL: Târîh-i Beyhaḳ. Mîrzā Muḥammed Hān Ḳazvînî 407

Fiyatı: 1000 TL., Abone ücreti: Yıllık (3 sayı) 3000 TL.
İsteme Adresi: Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No. 1
Sıhhiye - ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

E R D E M

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

7. sayısı çıktı.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler **Sayfa**

MÜJGÂN CUNBUR: Atatürk ve Millî Birlik 1

JÁNOS HARMATTA: Avarların Dili Sorununa Dair (çeviren: Hicran Akın) ... 11

————: De la Question Concernant la Langue des Avars (çeviren: Gönül Yılmaz) 33

————: Doğu Avrupa'da Türk Oyma Yazılı Kitabeler (çeviren: Hicran Akın) 57

————: Inscriptions Runiques Turqes en Europe Orientale (çeviren: Gönül Yılmaz) 77

OKTAY ASLANAPA: Türk Halı Sanatı 99

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU: Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk Tarih ve Kültürüne Ait Kayıtlar 111

AYDIN SAYILI: İslâm'da Hastahane Kurma Faaliyetinin Erken Evrelerine Orta Asya Katkıları (çeviren: Ahmet Cevizci) 135

————: Central Asian Contributions to the Earlier Phases of Hospital Bulding Activity in İslam 149

A. A. AHMEDOV, J. AD-DABBĀGH, B. A. ROSENFELD: Istanbul Manuscripts of Al-Khwârizmî's Treatises 163

————: Hârezmî'nin Eserlerinin İstanbul Yazmaları (çeviren: Melek Dosay) 187

ÂMİL ÇELEBİOĞLU Ninnilerimiz 211

SERAP ÜNAL-LELOĞLU: Anadolu Türk Evi'nde Yerel Bir Örnek: Rize Evi ... 239

Yayın Tanıtmaları:

Tanıtma Makalesi

TALAT TEKİN: James Hamilton: *Manuscrits Ouïgours du IXe-Xe siècle Touen-houang* 249

Levent Sahverdi Arşivi

Sayfa

Tanıtma Yazıları

ÖMÜR BAKIRER: Doğan Kuban, *Muslim Religious Architecture, Part I; The Mosque and its Early Development; Iconography of Religions.* 259

————: Doğan Kuban, *Muslim Religious Architecture, Part II; Development of Religious Architecture in Later Periods; Iconography of Religions* 265

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU: Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Le Livre de Babur. Babur-Name, Mémoires du Premier Grand Mogol des Indes (1494–1529)* .. 271

————: Turhan Beytap, *Türk Eczacılık Tarihi* 273

————, Alessandra Manzoni, *I Promessi Sposi. Storia Milanese del Secolo XVII* . 275

————: *Venezia e i Turchi,* 278

————, Bernard Lory, *Le sort de L'Héritage Ottomane en Bulgarie. L'Exemple des Villes Bulgares 1878–1900* 285

————: *Venezia e la Difesa del Levante. Da Lepanto a Candia 1570–1670* 288

ESİN KÂHYA: Pietro Corsi, Paul Windling (ed.): *Information Sources in the History of Science and Medicene* 293

Merkezimizden Haberler:

MÜJGAN CUNBUR: Emel Esin'i Kaybettik 297

Konferanslar 309

Kütüphanemize Armağan Edilen Nazlı ve Cemal Köprülü Koleksiyonu Kitapların Listesi (R-Z) 311

Erdem yılda üç defa çıkar, Türk kültürünü en geniş anlamı ile inceler. Yazılar Türkçe ve kısmen de yabancı dilde veya yabancı dil özetlidir.

İsteme adresi : Atatürk Kültür Merkezi, Atatürk Bulvarı 217,
Kavaklıdere, Ankara
Tel : 28 61 00

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

SUAT İLHAN	: Atatürk'ün Cephelerde Verdiği Dört Emir	479
ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK	: Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri	487
PROF. DR. UTKAN KOCATÜRK	: Atatürk's Thesis Concerning Central Asia as a Cradle of Civilization	497
	: Atatürk'ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya	503
PROF. DR. YÜKSEL ÜLKEN	: Atatürk ve İnsan Sevgisi	509
PROF. DR. YILMAZ ALTUĞ	: Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk	519
METİN TOKER	: Atatürk ve Barış	537
E. KORG. CEMAL ENGİNSOY	: Atatürk Biyografisi'nden Sayfalar	551
DR. MEHMET ÖNDER	: Ziya Gökalp'ın Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi	625
H. FAHRİ ÇELİKER	: Çanakkale ve Mustafa Kemal	635
PROF. DR. İ. AGÂH ÇUBUKÇU	: Atatürkçülükte Barış ve Sevgi	657
E. TÜMG. NUSRET ÖZSELÇUK	: 30 Ağustos Zaferi	663
BEKİR TÜNAY	: Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi	671
DR. FETHİ TEVETOĞLU	: Kızılaycı Hamit Bey	681
FAZIL DALAY	: 1928 Senesinde Atatürk'ün Ankara Bahçeler Müdürlüğü Serası'na Gelip Çiçek Alması	691
MERKEZ ARAŞTIRMA EKİBİ	: Kayıplar (Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal 1908-1987)	695

Levent Şahverdi Arşivi